

ΤΟ ΒΗΜΑ

COLIN WARD

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ

Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ ΣΕ 15 ΛΕΞΕΙΣ

ORIGINALLY PUBLISHED IN ENGLISH BY
OXFORD UNIVERSITY PRESS

Ελληνικά
Γράμματα

Αναρχισμός: Η εποχή μας σε 15 λέξεις

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΙΡΑΣ
Θεοδόσης Πελεγρίνης
Καθηγήτρια Φιλοσοφίας,
Κοσμητὼρ Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Αθηνῶν

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης, Δρ Φιλοσοφίας
Σωτήριος Φουρνάρος, Δρ Φιλοσοφίας
Δημήτριος Σ. Πάνος, MSc, υπ. Δρ Παιδαγωγικῆς
Γεώργιος Ε. Περράκης, υπ. Δρ Φιλοσοφίας
Μαρία Α. Λαΐου, MSc, υπ. Δρ Φιλοσοφίας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΡΓΟΥ
Μαρία Αποστολοπούλου

Σελιδοποίηση: Αφροδίτη Ανδριολάτου
Εξώφυλλο: Κώστας Χουχουλῆς

Τίτλος πρωτοτύπου: *Anarchism. A Very Short Introduction*
© Colin Ward 2004

Anarchism was originally published in English in 2004.
This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Το βιβλίο *Αναρχισμός* εκδόθηκε αρχικά στα αγγλικά το 2004.
Αυτή η μετάφραση εκδίδεται με άδεια του εκδοτικού οίκου Oxford University Press.

© 2006 ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε.
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διάσπαση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάδοσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιοδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε.
Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 210 3891800 - fax: 210 3836658
www.ellinikagrammata.gr

ISBN: 960-442-620-6

ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΤΟ ΒΗΜΑ»

ORIGINALLY PUBLISHED BY
OXFORD
UNIVERSITY PRESS

Colin Ward

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ

Η εποχή μας σε 15 λέξεις

Μετάφραση:
Γιάννης Πελεγρίνης
MA, A.R.U., Cambridge

ΤΟ ΒΗΜΑ

**Ελληνικά
γράμματα**

Περιεχόμενα

	Πρόλογος	vii
	Πίνακας εικόνων	ix
1	Ορισμοί και πρόδρομοι	1
2	Επαναστατικές στιγμές	17
3	Κράτη, κοινωνίες και η πτώση του σοσιαλισμού	31
4	Απομυθοποιώντας τον εθνικισμό και το φονταμενταλισμό	40
5	Απομονώνοντας την παρέκκλιση και απελευθερώνοντας την εργασία	50
6	Ελευθερία στην εκπαίδευση	62
7	Η ατομικιστική απάντηση	75
8	Ήρεμες επαναστάσεις	85
9	Η ομοσπονδιακή ατζέντα	95
10	Πράσινες φιλοδοξίες και αναρχικό μέλλον	110
	Βιβλιογραφικές αναφορές	121
	Προτεινόμενη βιβλιογραφία	128
	Ευρετήριο	129

Πρόλογος

Ο αναρχισμός είναι μία κοινωνική και πολιτική ιδεολογία που παρόλο ότι έχει να επιδείξει μία σειρά από ήττες στη μακρά ιστορία του, επανέρχεται εντούτοις συνεχώς με νέα αμφίεση ή σε κάποια νέα χώρα. Έτσι, κρίνεται απαραίτητο να προστεθεί ένα νέο κεφάλαιο στη χρονολόγησή του, ή μία καινούργια διάσταση στο ιδεολογικό περιεχόμενό του.

Το 1962, ο Τζορτζ Γούντκοκ [George Woodcock] έγραψε ένα βιβλίο 470 σελίδων, υπό τον τίτλο *Anarchism*, το οποίο γνώρισε πολλές ανατυπώσεις από τις εκδόσεις Penguin και μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες. Το έργο υπήρξε το πιο πολυδιαβασμένο στον κόσμο πάνω στο θέμα αυτό. Ο Γούντκοκ προσέθεσε έως το θάνατό του, το 1995, σειρά επιμέτρων, διανθίζοντάς το περαιτέρω.

Το 1992, ο Πίτερ Μάρσαλ [Peter Marshall] παρουσίασε το δικό του έργο, από 700 περίπου σελίδες, υπό τον τίτλο *Διεκδικώντας το αδύνατο: Η ιστορία του Αναρχισμού* [*Demanding The Impossible: A History of Anarchism*], το οποίο φαίνεται πως ξεπέρασε σε πωλήσεις, σε όλο τον κόσμο, το προναφερθέν βιβλίο. Ο Γούντκοκ καιρέτησε την έκδοση του νέου βιβλίου για τον αναρχισμό με ενθουσιασμό: «Τώρα έχω ένα βιβλίο», σχολίασε, «στο οποίο μπορώ να παραπέμψω τους αναγνώστες μου, όταν με ρωτούν πότε προτίθεμαι να εκσυγχρονίσω το έργο μου *Anarchism*». Όπως όλοι οι άλλοι αναγνώστες του Πίτερ

Μάρσαλ, έτσι κι εγώ τού είμαι ευγνώμων για την ικανότητά του να αναλύει πολύπλοκες ιδέες και να εξερευνά τις παραμέτρους της ιστορίας του αναρχισμού.

Επί δεκαετίες, όταν αναζητούσα πληροφορίες για ένα γεγονός ή μία άποψη, τηλεφωνούσα στον Νικόλας Βάλτερ [Nicolas Walter], που πέθανε το 2000. Εκτιμώ πάρα πολύ την καλογραμμένη μικρή πραγματεία του *Περί του αναρχισμού* [About Anarchism], η οποία είναι κομμάτι του παγκόσμιου θησαυρού της αναρχικής λογοτεχνίας, που διαθέτει το βιβλιοπωλείο Freedom Press, στο Λονδίνο.

Το έργο μου είναι ένα έργο επιλογής: μία προσπάθεια, απλώς, να εισαγάγω τον αναγνώστη σε αναρχικές ιδέες με πολύ λίγες λέξεις, και να του υποδείξω πρόσθετες πηγές. Στο πλούσιο αυτό πεδίο, οι υπογραμμίσεις είναι αναπόφευκτα δικές μου.

C. W.

Φεβρουάριος 2004

Κατάλογος εικόνων

1	Γουίλιαμ Γκόντουν	5	8	Κολλεκτιβιστικό αστικό λεωφορείο στη Βαρκελώνη, 1936	25
2	<i>Ο Προντόν και τα παιδιά του</i> , πίνακας του Γκουστάβ Κουρμπέ	6		International Institute of Social History, Amsterdam	
	Musée De la Ville de Paris, Musée du Petit-Palais, France.
Φωτο. © Giraudon/Bridgeman		9	Αγρόκτημα που κατέλαβαν οι εργάτες της Αραγώνας, 1936	26
3	Μικαίλ Μπακούιν	7		International Institute of Social History, Amsterdam	
4	Πιοτρ Κροπότκιν	10	10	«Η γη είναι δική σου: Δούλεψε τη!» Σύνθημα σε τρένο στην Καταλωνία, 1936	28
5	Πινακίδα των Ζαπατίστα, Τσιάπας, Μεξικό	21		International Institute of Social History, Amsterdam	
	© Daniel Aguilar/Reuters		11	Κοινοτικό εργαστήριο, όπως το οραματίστηκε ο Κλίφφοντ Χάρπερ	58
6	Ο Εμιλιάνο Ζαπάτα και ο Πάντσο Βίλλα εισέρχονται στην Πόλη του Μεξικού, 1914	22		© Clifford Harper	
	© Topfoto.co.uk				
7	Η κηδεία του Κροπότκιν στη Μόσχα	23			

<p>12 Ώρα γεύματος σε ένα
σχολείο του Φερέρ
στην Καταλωνία 68
(ευγενική χορηγία
της Charlotte Kurzke)</p>	<p>Ντόρα Ράσελ από
το 1927 έως το 1943 72
© Harriet Ward</p>
<p>13 Το σχολείο του Μπέικον
Χιλ, το οποίο διύθυνε η</p>	<p>14 Κοινοτικοί κήποι όπως
τους οραματίστηκε
ο Κλίφορντ Χάρπερ 119
© Clifford Harper</p>

(Ο εκδότης και ο συγγραφέας ζητούν συγγνώμη για λάθη ή παραλείψεις στον παραπάνω κατάλογο. Εάν επικοινωνήσετε μαζί τους, θα χαρούν να αποκαταστήσουν τα λάθη και τις παραλείψεις σε πρώτη ευκαιρία).

Κεφάλαιο 1

Ορισμοί και πρόδρομοι

Η ελληνική λέξη «αναρχία», που σημαίνει την έλλειψη νόμιμης αρχής, την ακυβερνησία, ή την αταξία, χρησιμοποιείτο απαξιωτικά έως το 1840, οπότε την υιοθέτησε ο Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν (Pierre-Josef Proudhon), προκειμένου να περιγράψει την πολιτική και κοινωνική ιδεολογία του. Ο Προυντόν υποστήριξε ότι μία οργάνωση χωρίς κεντρική διοίκηση (κυβέρνηση) είναι όχι μόνο επιθυμητή αλλά και εφικτή. Στην εξέλιξη των πολιτικών ιδεών, ο αναρχισμός μπορεί να θεωρηθεί ως η έσχατη προβολή τόσο του φιλελευθερισμού όσο και του σοσιαλισμού, με τα διάφορα ρεύματα αναρχικών αντιλήψεων να δίνουν έμφαση πότε στο ένα και πότε στο άλλο από τα δύο αυτά συστήματα.

Ιστορικά, ο αναρχισμός εμφανίστηκε όχι μόνο ως ερμηνεία του χάσματος σε κάθε κοινωνία ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, και του λόγου εξαιτίας του οποίου οι φτωχοί οφείλουν να αγωνίζονται για το μερίδιό τους στην κοινή κληρονομιά, αλλά και ως ριζοσπαστική απάντηση στο ερώτημα «Τι πήγε στραβά;», το οποίο τέθηκε με το οριστικό τέλος της Γαλλικής Επανάστασης. Η τελευταία έληξε αφ' ενός με μία ηγεμονία τρόμου και την εμφάνιση μιας νέας κάστας πλούσιων αυλικών, και αφ' ετέρου με ένα νέο λαοφιλή αυτοκράτορα, τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, να παρελαύνει στις κατακτημένες περιοχές του.

Οι αναρχικοί και οι πρόδρομοί τους επιβεβαιώνουν με μονα-

δικό τρόπο στους κόλπους της πολιτικής Αριστεράς ότι οι εργάτες και οι φτωχοί, δρᾶντας την ευκαιρία να δώσουν ένα τέλος σε αιώνες εκμετάλλευσης και τυραννίας, μοιραία προδίδονταν από τις νέες τάξεις των πολιτικών, των οποίων πρώτο και κύριο μέλημα ήταν η αποκατάσταση της κεντρικής κρατικής εξουσίας. Ύστερα από κάθε επαναστατικό κίνημα, με βαρύ συνήθως τίμημα για τους απλούς ανθρώπους, οι νέοι άρχοντες δεν δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν βίαια μέσα και τρομοκρατία, μυστική αστυνομία και επαγγελματικό στρατό, προκειμένου να διατηρήσουν την εξουσία τους.

Για τους αναρχικούς, το κράτος καθεαυτό είναι ο εχθρός. Με βάση αυτή την αρχή ερμήνευαν το αποτέλεσμα της κάθε επανάστασης κατά το 19ο και τον 20ό αιώνα. Και τούτο, όχι μόνο γιατί το κάθε κράτος παρακολουθεί και, ενίοτε, διώκει τους αντιφρονούντες, αλλά και διότι το κάθε κράτος προστατεύει τα συμφέροντα των ισχυρών.

Το κύριο ρεύμα της αναρχικής προπαγάνδας επί έναν και πλέον αιώνα υπήρξε ο *αναρχο-κομμουνισμός*, σύμφωνα με τον οποίο η περιουσία της γης και των φυσικών πόρων καθώς και τα μέσα παραγωγής πρέπει να υπόκεινται στον κοινό έλεγχο των τοπικών κοινοτήτων, οι οποίες για ποικίλους κοινούς σκοπούς βρίσκονται σε συνεργασία με άλλες κοινότητες. Ο αναρχοκομμουνισμός διαφέρει από τον κρατικό σοσιαλισμό κατά το ότι αντιτίθεται στην έννοια της κεντρικής εξουσίας. Ορισμένοι οπαδοί του αναρχισμού προτιμούν να διακρίνουν τον αναρχοκομμουνισμό από τον *αναρχικό κολεκτιβισμό*, προκειμένου να υπογραμμίσουν την προφανώς επιθυμητή ελευθερία του ατόμου ή της οικογένειας να κατέχει τους πόρους που χρειάζεται για να ζήσει, χωρίς, όμως, τούτο, συγχρόνως, να σημαίνει ότι δικαιούται να κατέχει και τους πόρους που χρειάζονται άλλοι.

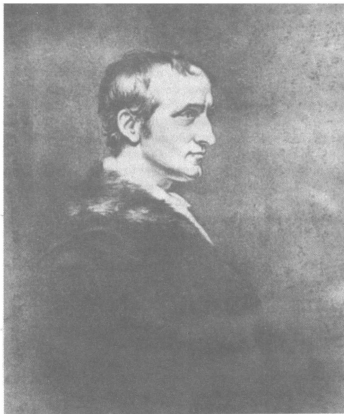
Ο *αναρχο-συνδικαλισμός* δίνει έμφαση στους οργανωμένους βιομηχανικούς εργάτες, οι οποίοι θα μπορούσαν, ύστερα από την κήρυξη μιας «γενικής κοινωνικής απεργίας», να επιδιώξουν

την απαλλοτριώση του κεφαλαίου από τους κατόχους του, έτσι ώστε οι εργάτες πλέον να πάρουν στην κατοχή τους τη βιομηχανία και τη διοίκηση.

Δημιουργήθηκαν, επίσης, καθώς ήταν επόμενο, διάφορες σχολές ατομικιστικού αναρχισμού, όπως εκείνη που βασίζεται στο «συνειδητό εγώ» του Γερμανού συγγραφέα Μαξ Στίρνερ [Max Stirner (1806-56)], ή η άλλη που δημιούργησαν σειρά Αμερικανών διανοουμένων του 19ου αιώνα, οι οποίοι υποστήριζαν ότι, προστατεύοντας την αυτονομία μας και συνεργαζόμενοι με άλλους για κοινά οφέλη, προωθείται το καλό όλων. Οι διανοούμενοι αυτοί διέφεραν από τους φιλελεύθερους της ελεύθερης αγοράς κατά την απόλυτη δυσπιστία τους απέναντι στον αμερικανικό καπιταλισμό και την έμφασή τους στην αμοιβαioτητα. Περί το τέλος του 20ού αιώνα, ο όρος «ελευθεριοκράτης» –τον οποίο ως τότε όσοι τον ενστερνίζονταν τον χρησιμοποιούσαν εναλλακτικά προς τη λέξη «αναρχικός»– υιοθετήθηκε από μία νέα ομάδα Αμερικανών διανοουμένων, για τους οποίους θα γίνει λόγος παρακάτω, στο κεφάλαιο 7.

Ο *ειρηνιστικός αναρχισμός* είναι προϊόν τόσο του αντι-μιλιταρισμού, που συνεπάγεται την απόρριψη του κράτους μαζί με την έσχατη εξάρτησή του από τις ένοπλες δυνάμεις, όσο και της πεποίθησης ότι κάθε ηθικά βιώσιμη ανθρώπινη κοινωνία εξαρτάται από τη μη-καταναγκαζόμενη αγαθή βούληση των μελών της.

Αυτά, όπως και άλλα ρεύματα αναρχικών αντιλήψεων, διαφέρουν ως προς τα σημεία που δίνουν έμφαση. Ό,τι τα ενώνει είναι η απόρριψη της εξωτερικής εξουσίας – είτε πρόκειται για κράτος είτε για εργοδότη είτε για διοικητικές ιεραρχίες και καθιερωμένους θεσμούς, όπως το σχολείο και η Εκκλησία. Το ίδιο ισχύει και για νεότερες μορφές αναρχικής ιδεολογίας, όπως ο *πράσινος αναρχισμός* και ο *αναρχο-φεμινισμός*. Όπως εκείνοι που θεωρούν ότι η απελευθέρωση των ζώων είναι μία άποψη της ανθρώπινης απελευθέρωσης, έτσι και τα δύο αυτά ρεύματα

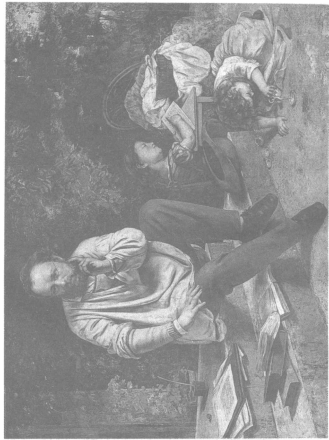
1. Γουίλιαμ Γκόντουν (1756-1836), από το πορτρέτο του Τζέιμς Νόρθκοτ, που βρίσκεται σήμερα στο National Portrait Gallery, Λονδίνο.

υποστηρίζουν ότι η μόνη ιδεολογία που συνάδει προς τους στόχους τους είναι ο αναρχισμός.

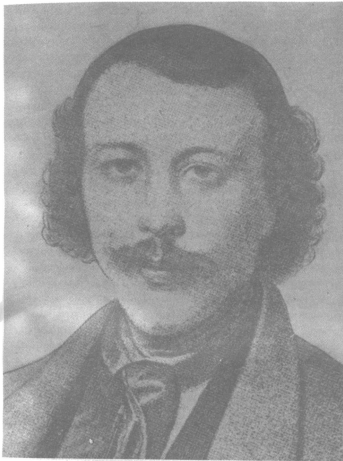
Συνήθως, η αναρχική παράδοση συνδέεται με τέσσερις μεγάλους διανοούμενους και συγγραφείς. Ο πρώτος από αυτούς είναι ο Γουίλιαμ Γκόντουν [William Godwin (1756-1836)], ο

οποίος στο έργο του *Μία έρευνα σχετικά με την πολιτική δικαιοσύνη* [*An Enquiry Concerning Political Justice*], που εκδόθηκε το 1793, έθεσε τις βάσεις του αναρχισμού ενάντια στην κυβέρνηση, το νόμο, την ιδιοκτησία και στους θεσμούς του κράτους. Σύντροφος της Μαίρης Γούλστονκραφτ (Mary Wollstonecraft) και πατέρας της Μαίρης Σέλεϋ (Mary Shelley), ο Γκόντουν είχε επηρεαστεί τόσο από την αγγλική παράδοση του ριζοσπαστικού αντικοφορμισμού όσο και από τους Γάλλους οπαδούς του Διαφωτισμού. Το εν λόγω βιβλίο κάρησε στο συγγραφέα του πρόσκαιρη φήμη, η οποία, όμως, μέσα στο πολιτικό κλίμα των αρχών του 19ου αιώνα, μεταστράφηκε σε έχθρα και τελικώς σε αδιαφορία. Παρ' όλα αυτά, το έργο του Γκόντουν συνέχισε να έχει κάποια απήχηση στην περιθωριακή ζωή των ριζοσπαστικών κύκλων, μέχρις ότου ανακαλύφθηκε και πάλι από το αναρχικό κίνημα της δεκαετίας του 1890.

Ο δεύτερος από τους πρωτοπόρους του αναρχισμού, ο Γάλλος στοχαστής Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν (1809-65), είναι ο πρώτος που αυτοχαρακτηρίστηκε ως αναρχικός. Ο Προυντόν έγινε διάσημος το 1840 κάρη σε ένα άρθρο του, όπου υποστήριζε ότι «Η ιδιοκτησία είναι κλοπή», ενώ, παράλληλα, διατεινόταν ότι «Η ιδιοκτησία είναι ελευθερία». Μεταξύ των δύο αυτών συνθημάτων, ο Προυντόν δεν διέκρινε καμία αντίφαση, καθόσον θεωρούσε προφανές ότι το μεν πρώτο αναφερόταν σε γαιοκτήμονες και καπιταλιστές, των οποίων η ιδιοκτησία προήλθε από κατακτήσεις ή εκμετάλλευση, και υποστηριζόταν από το κράτος, τους νόμους του υπέρ της ιδιοκτησίας, την αστυνομία και το στρατό, ενώ το δεύτερο σύνθημα αφορούσε στους χωρικούς και τους τεχνίτες που είχαν μεν ένα προφανές φυσικό δικαίωμα πάνω στο σπίτι, στην καλλιεργήσιμη γη και στα εργαλεία της δουλειάς τους, αλλά όχι στην ιδιοκτησία ή στον έλεγχο των σπιτιών, της γης ή της ζωής των άλλων. Ο Προυντόν επικρίθηκε, βέβαια, ως ένας από τους τελευταίους επιζώντες του κόσμου των χωρικών αγροτών και των μικροτεχνιτών των τοπικών κοινοτήτων, αλλά είχε έτοιμη την απάντησή του στους επικριτές του καθώς έθετε τις αρχές μιας επίτυχημένης ομοσπονδίας.

2. Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν (1809-65), από τον πίνακα Ο Προυντόν και τα παιδιά του του Γκουστάβ Κουρμπέ.

3. Μικαίλ Μπακούνιν (1814-76), ένα πρώιμο πορτρέτο.

Ο τρίτος από τους κλασικούς αναρχικούς διανοούμενους είναι ο Ρώσος επαναστάτης Μικαίλ Μπακούνιν [Mikhail Bakunin (1814-76)], γνωστός για τις αντιπαραθέσεις του προς τον Μαρξ στην Πρώτη Διεθνή κατά τη δεκαετία του 1870, όπου, κατά τους διαδόχους του, προέβλεψε με αξιοσημείωτη ακρίβεια το

αποτέλεσμα των μαρξιστικών δικτατοριών στον 20ό αιώνα. «Ελευθερία χωρίς σοσιαλισμό», έλεγε ο Μπακούνιν, «είναι προνόμια και αδικία, αλλά σοσιαλισμός δίχως ελευθερία είναι σκλαβιά και βαρβαρότητα». Οι αναλύσεις του πάνω στην άποψή του αυτή παρατίθενται σε αναρίθμητα βιβλία, τα οποία εκδόθηκαν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και την επακολουθήσασα πτώση των καθεστώτων που είχαν επιβληθεί στις χώρες-δορυφόρους της. Αντιπροσωπευτική των παρατηρήσεων του Μπακούνιν είναι μία επιστολή του το 1872, στην οποία επισημαίνει τα εξής:

Πιστεύω ότι ο κύριος Μαρξ είναι ένας πολύ σοβαρός αν όχι πολύ τίμιος επαναστάτης, και ότι πραγματικά είναι υπέρ της επανάστασης των μαζών. Αναρωτιέμαι, ωστόσο, πώς τα καταφέρνει και αγνοεί το γεγονός ότι η εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας –συλλογικής ή ατομικής– δικτατορίας, μιας δικτατορίας που θα δημιουργούσε τη θέση ενός είδους βασικού μηχανικού της παγκόσμιας επανάστασης, ο οποίος θα κατευθύνει και θα ελέγχει την επαναστατική δράση των μαζών σε όλες τις χώρες, όπως μπορεί να ελέγχει κανείς μία μηχανή –ότι η εγκαθίδρυση μιας τέτοιας δικτατορίας θα έφτανε από μόνη της να σκοτώσει την επανάσταση και να παραλύσει όλα τα λαϊκά κινήματα...

Ο τελευταίος στη σειρά των διανοουμένων που κατέχει θέση κλειδί την ανάπτυξη του αναρχισμού είναι ένας ακόμη Ρώσος, αριστοκρατικής καταγωγής, ο Πιοτρ Αλεξέγεβιτς Κροπότκιν [Κροποτκίν (1842-1921)]. Αρχικά έγινε γνωστός με την ιδιότητα του γεωγράφου. Με μία μακρά σειρά βιβλίων και προπαγανδιστικών πραγματειών επιχείρησε να δώσει επιστημονική βάση στον αναρχισμό. Το έργο του *Η κατάκτηση του ψωμιού* [*The Conquest of Bread*] (1892) ήταν το εγχειρίδιο για αυτο-οργάνωση σε μία μετεπαναστατική κοινωνία. Την *Αλληλοβοήθεια, παράγοντας της εξέλιξης* [*Mutual Aid, a Factor of Evolution*] (1902) το έγραψε, ως απάντηση στις παρερμηνείες του Δαρβινισμού, που δικαιολογούσαν τον ανταγωνιστικό καπιταλισμό,

αποδεικνύοντας, βάσει της μελέτης ζωικών και ανθρώπινων κοινωνιών, ότι ο εσωτερικός ανταγωνισμός προσφέρει πολύ λιγότερα από τη συνεργασία για την επιβίωση. Το σύγγραμμά του *Αγροί, εργοστάσια και εργαστήρια* [*Fields, Factories and Workshops*] (1899) ήταν η διατριβή του για έναν εξανθρωπισμό της εργασίας, μέσω της ενοποίησης της γεωργίας και της βιομηχανίας, της πνευματικής και της φυσικής εργασίας, της διανοητικής και της τεχνικής εκπαίδευσης.

Ο Κροπότκιν, ο πιο πολυδιαβασμένος σε παγκόσμια κλίμακα από τους αναρχικούς συγγραφείς, ήταν εκείνος που συνέδεσε τον αναρχισμό τόσο με τις μεταγενέστερες ιδέες της κοινωνικής οικολογίας όσο και με την καθημερινότητα.

Ορισμένοι από τους οπαδούς του αναρχισμού θα διαφωνούσαν με την ταύτιση της ιδεολογίας τους προς τους πιο γνωστούς συγγραφείς του. Θα υποστήριζαν ότι οπουδήποτε στον κόσμο έχουν εμφανιστεί αναρχικές ιδέες υπάρχει ένας τοπικός ακτιβιστής που συνωμοτεί για να βρει πρόσβαση σε ένα τυπογραφείο, ώστε να τυπώσει και να κυκλοφορήσει τις απόψεις του, που είναι ενήμερος για τις αναρχικές τάσεις της εκάστοτε εξέγερσης των καταπιεσμένων, που είναι γεμάτος από ιδέες για την εφαρμογή αναρχικών λύσεων στα τοπικά ζητήματα και διλήμματα. Υποδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να εντοπιστούν αναρχικές προσδοκίες στις εξεγέρσεις των δούλων της αρχαιότητας και των χωρικών της μεσαιωνικής Ευρώπης, στις διεκδικήσεις των *Diggers* [Σκαπανέων] κατά την αγγλική επανάσταση του 1640, στις γαλλικές επαναστάσεις του 1789 και του 1848 και στην Παρισινή Κομμούνα του 1871. Στον 20ό αιώνα, ο αναρχισμός διαδραμάτισε ρόλο στη Μεξικανική Επανάσταση του 1911, στη Ρωσική Επανάσταση του 1917 και, με πιο αξιοσημείωτο ακόμη τρόπο, στην επανάσταση στην Ισπανία, που ακολούθησε τη στρατιωτική εξέγερση, με την οποία τερματίστηκε ο εμφύλιος πόλεμος το 1936. Ο ρόλος των αναρχικών στις επαναστάσεις αυτές περιγράφεται στο επόμενο κεφάλαιο.

4. Ο Πιοτρ Κροπότκιν (1842-1921), σε φωτογραφία του 1864, χρονιά των πρώτων εξερευνησέών του σε μη-χαρτογραφημένες περιοχές της Σιβηρίας.

Σε όλες αυτές τις επαναστάσεις η μοίρα των αναρχικών ήταν εκείνη των ηρωικών ηττημένων. Οι αναρχικοί δεν ταυτίζονται με το στερεότυπο εκείνων που πιστεύουν σε μία έσχατη επανάσταση, με την οποία επιτυγχάνουν εκεί όπου όλοι οι άλλοι απέτυχαν, εγκαινιάζοντας, έτσι, μία Ουτοπία. Ο Γερμανός αναρχικός Γκουστάβ Λαντάουερ (Gustav Landauer) διακήρυξε ότι:

Το κράτος δεν είναι κάτι που μπορεί να καταστραφεί από μία επανάσταση, αλλά είναι μία κατάσταση, μία ορισμένη σχέση μεταξύ ανθρώπινων όντων, ένας τρόπος ανθρώπινης συμπεριφοράς: το καταστρέφουμε συνάπτοντας άλλες σχέσεις, συμπεριφερόμενοι διαφορετικά.

Αν οι αναρχικοί, ωστόσο, δεν άλλαξαν την κοινωνία, όπως θα ήλπιζαν ότι θα μπορούσαν, το ίδιο ισχύει και για τους υποστηρικτές οποιασδήποτε άλλης κοινωνικής ιδεολογίας, είτε σοσιαλιστικής είτε καπιταλιστικής. Οπωσδήποτε, όπως **επισημαίνεται** στο κεφάλαιο 8, οι αναρχικοί έχουν συμβάλει σε μία **μακρά** σειρά μικρών απελευθερώσεων, που έχουν ελαχιστοποιήσει την ανθρώπινη μιζέρια.

Ο αναρχισμός, πράγματι, χαρακτηρίζεται από ανθεκτικότητα και διάρκεια. Κάθε ευρωπαϊκή, βορειοαμερικανική, λατινοαμερικανική και ασιατική κοινωνία διαθέτει τους δικούς της αναρχικούς εκδότες, τα δικά της έντυπα, τους δικούς της κύκλους οπαδών, τους δικούς της φυλακισμένους ακτιβιστές και μάρτυρες. Όποτε κάποιο εξουσιαστικό και καταπιεστικό πολιτικό καθεστώς καταρρέει, οι αναρχικοί είναι εκεί – μία μειοψηφία που παροτρύνει τους συμπολίτες της να αφομοιώσουν το μάθημα του καθαρού τρόμου και της ανευθυνότητας της κυβέρνησης.

Ο αναρχισμός επανεμφανίστηκε στη Γερμανία μετά τον Χίτλερ, στην Ιταλία μετά τον Μουσολίνι, στην Ισπανία μετά τον Φράνκο, στην Πορτογαλία μετά τον Σαλαζάρ, στην Αργεντινή

μετά τους στρατηγούς και στη Ρωσία ύστερα από 70 χρόνια βάνουσης καταπίεσης. Για τους αναρχικούς, τούτο αποδεικνύει ότι το ιδεώδες μιας αυτο-οργανωμένης κοινωνίας, βασισμένης στην εθελοντική αλληλεγγύη παρά στον εξαναγκασμό, δεν μπορεί να κατασταλεί. Αντιπροσωπεύει, υποστηρίζουν, μία καθολική ανθρώπινη προσδοκία. Αυτό φαίνεται από τον τρόπο με τον οποίο άνθρωποι από μη ευρωπαϊκές κουλτούρες πήραν δυτικές αναρχικές ιδέες και έννοιες και τις συνέδεσαν με τις παραδόσεις και τους διανοούμενους των δικών τους χωρών.

Στην Ιαπωνία, για παράδειγμα, οι αναρχικές ιδέες έκαναν την εμφάνισή τους κατά την αυγή του 20ού αιώνα από τον Κοτούκου Σουσουί [Kotuku Shusui], ο οποίος είχε διαβάσει έργα του Κροπότκιν όσο ήταν φυλακισμένος, κατά τη διάρκεια του Ρωσο-ιαπωνικού πόλεμου, από το 1904 έως το 1905. Μετά την απελευθέρωσή του, ο Κοτούκου μετέβη στην Καλιφόρνια, όπου ήρθε σε επαφή με τους αγωνιστές αναρχοσυνδικαλιστές των Βιομηχανικών Εργατών του Κόσμου [Industrial Workers of the World (IWW)], για να επιστρέψει στην Ιαπωνία και να εκδώσει την αντιμιλιταριστική εφημερίδα *Heimen*. Ο Κοτούκου υποστήριζε ότι υπήρχαν ανέκαθεν αναρχικές τάσεις στην ιαπωνική ζωή, των οποίων οι καταβολές ανάγονταν τόσο στον Βουδισμό όσο και στον Ταοϊσμό. Ήταν ένας από τους 12 αναρχικούς που εκτελέστηκαν το 1911 με την κατηγορία της συνωμοσίας εναντίον του αυτοκράτορα Μείτζι Τένο. Μία σειρά διαδόχων του Κοτούκου, που καθ' όλο το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα συνέχισαν την προπαγάνδα και τη δράση ενάντια στο μιλιταρισμό, καταπίεστηκαν από την κυβέρνηση, για να εμφανιστούν και πάλι, όμως, σε ένα διαφορετικό κλίμα, μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου.

Σχεδόν την ίδια εποχή, ο αναρχισμός εμφανίστηκε στην Κίνα, χάρη στην επιρροή φοιτητών που είχαν σπουδάσει στο Τόκιο ή στο Παρίσι. Εκείνοι που σπούδασαν στην Ιαπωνία, επηρεασμένοι από τον Κοτούκου Σουσουί, υπογράμμιζαν τους δε-

ομούς τους με ένα ρεύμα που είχε εκδηλωθεί στην κινεζική ζωή πολύ καιρό πριν. Όπως εξηγεί ο Πίτερ Μάροαλ,

ο σύγχρονος αναρχισμός όχι μόνο ακολουθούσε το Ταοϊστικό αγροτικό ιδεώδες, αλλά απηχούσε επίσης την επιθυμία των χωρικών, που ήταν βαθιά ριζωμένη στον κινεζικό πολιτισμό επί μία χιλιετία λιτότητας και ισότητας. Ο αναρχισμός στην Κίνα εκφράστηκε με τις εξεγέρσεις των χωρικών καθ' όλη την ιστορία της. Εν συνεχεία, εναρμονίστηκε με δύο παραδοσιακές έννοιες, το *Τα-τ'σινγκ*, μία θρυλική χρυσή εποχή κοινωνικής ισότητας και αρμονίας, και το *Τσινγκ-τ'ιέν*, ένα σύστημα κοινόχρηστης αξιοποίησης της γης.

Οι νεαροί Κινέζοι που σπούδαζαν στο Παρίσι γοητεύτηκαν από τα έργα του Μπακούνιν και του Κροπότκιν, καθώς, επίσης, και από τη θεωρία εξέλιξης του Δαρβίνου. Απέρριπταν απόπειρες να συσχετιστεί ο αναρχισμός με τον Ταοϊσμό του Λάο-τοε και την αγροτική παράδοση της χώρας τους. Με την πτώση της δυναστείας των Μαντσού, το 1911, και οι δύο αναρχικές παρατάξεις πίστεψαν ότι είχε έρθει η δική τους ώρα. Στην πραγματικότητα, όμως, η επαναστατική ιδεολογία που σιγά σιγά θριάμβευσε στα ταραγμένα χρόνια του 20ού αιώνα στην Κίνα ήταν ο Μαρξισμός-Λενινισμός. Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 2, τα προγράμματα που επιβλήθηκαν με τη βία στους Κινέζους ήταν μία δικτατορική παρωδία αναρχικών προσδοκιών.

Στην Κορέα, επίσης, υπήρχε μία παράδοση αναρχισμού συνδεδεμένη με τις ελπίδες του 19ου αιώνα για έναν αγροτικό κομμουνισμό. Ωστόσο, εξαιτίας της τριανταπεντάχρονης ιαπωνικής κατοχής, στην οποία υπήρξε σφοδρή αντίσταση τόσο από τους αναρχικούς όσο και από μέλη άλλων πολιτικών παρατάξεων, οι αναρχικοί απέκτησαν τη φήμη των πατριωτών σε μία χώρα όπου στον Βορρά έχει εγκαθιδρυθεί μία μαρξιστική δικτατορία και στον Νότο ένα αμερικανικού τύπου καπιταλιστικό πρότυπο.

Στην ιστορία της Ινδίας, κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα και στον αγώνα εναντίον της βρετανικής κατοχής, κυριάρχησε η μορφή του Μοχάντας Κ. Γκάντι, ο οποίος δημιούργησε την πρωτότυπη ιδεολογία της χωρίς-βία αντίστασης και του αγροτικού σοσιαλισμού, βάσει μιας σειράς ημι-αναρχικών πηγών που συνέδεσε με ινδικές παραδόσεις. Ο Γκάντι στηρίχθηκε στον Τολστόι, προκειμένου να αναπτύξει το δόγμα του για τη χωρίς-βία αντίσταση. Από τον Θωρώ, εξάλλου, άντλησε τη φιλοσοφία του για την κοινωνική και πολιτική ανυπακοή, ενώ μέσα από την προσεκτική μελέτη του Κροπότκιν εμπνεύστηκε το πρόγραμμά του για αποκεντρωμένες και αυτόνομες αγροτικές κοινότητες, πάνω στη βάση της σύνδεσης γεωργίας και τοπικής βιομηχανίας. Μετά την ανεξαρτησία της Ινδίας από την αγγλική κυριαρχία, οι πολιτικοί διάδοχοί του διατήρησαν μεν τη μνήμη του, αλλά αγνόησαν τις ιδέες του. Αργότερα στον 20ό αιώνα, το κίνημα *Σαρβοντάγια* [*Sarvodaya*] του Βινόμπα Μπάβε [*Vinoba Bhave*] αναζήτησε μία χωρίς-βία βασισμένη στη γη επανάσταση, απορρίπτοντας την πολιτικά της κεντρικής κυβέρνησης.

Στην Αφρική, ο Μπα [*Mbah*] και ο Ιγκαρέουεϊ [*Igarewey*], συγγραφείς μιας μελέτης που αναφέρεται στην αποτυχία του επιβεβλημένου από τις κυβερνήσεις κρατικού σοσιαλισμού, επέστησαν την προσοχή στο

φαινομενικά ενδημικό πρόβλημα των εθνικών συγκρούσεων σε ολόκληρη την ήπειρο· στη συνεχιζόμενη πολιτική και οικονομική περιθωριοποίηση της Αφρικής σε παγκόσμιο επίπεδο· στην ανείπωτη μιζέρια του 90 τοις εκατό του πληθυσμού της μαύρης ηπείρου· και, ασφαλώς, στη συνεχιζόμενη κατάρρευση του έθνους-κράτους σε πολλά μέρη της Αφρικής.

Υποστήριξαν, επίσης, ότι:

με δεδομένα τα προβλήματα αυτά, μία επιστροφή στα «αναρχικά στοιχεία» στο αφρικανικό σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης είναι ουσιαστικά αναπόφευκτη. Ο στόχος μιας αυτοδια-

χειριζόμενης κοινωνίας, βασισμένης στην ελεύθερη βούληση των μελών της, δίχως εξουσιαστικό έλεγχο και αυστηρή καθοδήγηση, είναι τόσο ελκυστικός όσο και εφικτός σε βάθος χρόνου.

Ο αναγνώστης ενδεχομένως να αναρωτηθεί γιατί, αφού ιδέες και προσδοκίες όπως εκείνες των αναρχικών μπορούν να ανιχνευθούν σε τόσους πολλούς πολιτισμούς ανά τον κόσμο, η έννοια του αναρχισμού παρερμηνεύεται ή διακωμωδείται τόσο συχνά. Η απάντηση μπορεί να βρεθεί σε ένα πολύ μικρό επεισόδιο από την ιστορία του αναρχισμού.

Υπήρξε μία περίοδος, πριν από έναν αιώνα, κατά την οποία μία μικρή μειονότητα αναρχικών, όπως μεταγενέστερες μειονότητες άλλων πολιτικών κινημάτων, πίστευε ότι η δολοφονία μοναρχών, εστεμμένων και προέδρων θα επέσπευδε τη λαϊκή επανάσταση. Δυστυχώς, οι πιο αξιόλογοι στόχοι, όπως ο Μουσσολίνι, ο Φράνκο, ο Χίτλερ ή ο Στάλιν, ήταν καλά προστατευμένοι, οπότε οι αναρχικοί δεν ήταν πιο αποτελεσματικοί στο να αλλάξουν την ιστορία και να εκδιώξουν τους τυράννους του κόσμου απ' όσο μεταγενέστεροι πολιτικοί δολοφόνοι. Η κληρονομιά της μειονότητας αυτής είναι η γνωστή καρικατούρα του γενετοφόρου αναρχικού με μία σφαιρική βόμβα, πράγμα που, ακολούθως, δημιούργησε ένα ακόμη εμπόδιο για σοβαρές συζητήσεις αναρχικών προσεγγίσεων. Παράλληλα, η σύγχρονη πολιτική τρομοκρατία σε αδιευκρίνιστη κλίμακα μονοπωλείται από τις κυβερνήσεις και κατευθύνεται προς τους απλούς πολίτες, ή είναι το όπλο που συνδέεται με το θρησκευτικό ή εθνικό αυτονομισμό. Και τα δύο είναι πολύ μακριά από τις προσδοκίες των αναρχικών.

Ο Κροπότκιν, στο λήμα «αναρχισμός», το οποίο έγραψε το 1905 για την 11η έκδοση της *Encyclopaedia Britannica*, εξηγεί, ότι αναρχισμός είναι

το όνομα που δίνεται στην αρχή ή στη θεωρία ζωής και συ-

μπεριφοράς κάτω από την οποία η κοινωνία συλλαμβάνεται χωρίς κυβέρνηση· η αρμονία σε μία τέτοια κοινωνία επιτυγχάνεται όχι με την υποταγή σε νόμους ή με την πειθαρχία σε οποιαδήποτε εξουσία, αλλά με ελεύθερες συμφωνίες μεταξύ διαφόρων ομάδων, τοπικών και επαγγελματικών, που γίνονται αδέσμευτα, χάριν της παραγωγής και της κατανάλωσης, καθώς επίσης και για την ικανοποίηση μιας απεριόριστης ποικιλίας αναγκών και προσδοκιών ενός πολιτισμένου όντος.

Υπαινικτικά στον ορισμό αυτόν υπάρχει το αναπόφευκτο του συμβιβασμού –μία συνήθης άποψη της πολιτικής που οι αναρχικοί δύσκολα θα μπορούσαν να αποδεχθούν, καθόσον ακριβώς η ιδεολογία τους αποκλείει τις συνήθεις οδούς για πολιτική επιρροή.

Κεφάλαιο 2

Επαναστατικές στιγμές

Κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων που ξέσπασαν στην Ευρώπη το 1848, λέγεται ότι ο Αρχηγός της Αστυνομίας των Παρισίων έκανε την εξής παρατήρηση για τον αναρχικό Μικαΐλ Μπακούνιν: «Τι άνθρωπος! Την πρώτη ημέρα της επανάστασης είναι ένας ανεκτίμητος θησαυρός, αλλά την επομένη πρέπει να εκτελεστεί». Στην παρατήρηση αυτή συμπυκνώνεται τόσο ο ρόλος όσο και η έσχατη μοίρα των αναρχικών και των διωκτών τους σε μία μακρά σειρά ευρωπαϊκών λαϊκών εξεγέρσεων.

Χρονικογράφοι όλων των πολιτικών κινημάτων ανακαλύπτουν κατά τρόπο στερεότυπο προδρόμους τους από το παρελθόν. Οι αναρχικοί ανακάλυψαν προγόνους τους στις εξεγέρσεις των δούλων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και σε όλες τις μεταγενέστερες επαναστατικές περιόδους της Ιστορίας. Ομοίως, εντόπισαν προδρόμους στην Επανάσταση των Χωρικών που έγινε στην Αγγλία το 1391, στην εξέγερση των Ταβοριτών στη Βοημία το 1433 καθώς και σε εκείνη των Αναβαπτιστών έναν αιώνα αργότερα.

Στην Αγγλική Επανάσταση, κατά τα χρόνια του εμφύλιου πολέμου έως το 1649, το αναρχικό στοιχείο ταυτίστηκε με την επαναστατική δράση ομάδων, όπως οι Σκαπανείς, οι Κομπορρήμονες και οι Ριζοσπάστες, οι οποίοι, αφού βοήθησαν τον Κρόμγουελ να διασφαλίσει την επιτυχία του, χαρακτηρί-

στηκαν από έναν πολιτικό συγγραφέα προπαγανδιστικών πραγματειών ως «Ελβετιζόντες αναρχικοί» [Switzerlandising anarchists] και εξοντώθηκαν μόλις ο Προστάτης (Protector) [τίτλος του Κρόμγουελ] εδραιώθηκε στην εξουσία, για να ακολουθήσει, τελικά, η επιστροφή στη μοναρχία. Αλλά οι άνθρωποι που τόλμησαν να καθαιρέσουν ένα βασιλιά άνοιξαν το δρόμο για πιο ριζοσπαστικές αντιλήψεις, αναφορικά προς τις σχέσεις μεταξύ ατόμου και κοινωνικού συνόλου και μεταξύ κοινωνίας και κράτους. Οι αμερικανικές και γαλλικές επαναστάσεις του επόμενου αιώνα έφεραν το μήνυμα που εκφράστηκε πολύ εύστοχα στο έργο του Τόμας Πέιν [Thomas Paine] *Κοινός νους* [Common Sense], το 1776:

Η κοινωνία σε κάθε κράτος είναι ευλογία, αλλά η κυβέρνηση, και στην καλύτερη ακόμη περίπτωση, δεν είναι παρά ένα αναγκαίο κακό· στη χειρότερη περίπτωση είναι αβάσταχτο κακό· γιατί όταν υποφέρουμε ή όταν εκτιθέμεθα στις ίδιες δυστυχίες από μία κυβέρνηση, τις οποίες θα μπορούσαμε να περιμένουμε σε μία χώρα *δίχως* κυβέρνηση, η καταστροφή μας μεγιστοποιείται, καθώς αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι προσφέρουμε τα μέσα που μας προκαλούν τα δεινά. Η κυβέρνηση, σαν φορεσιά, είναι το έμβλημα της χαμένης αθωότητας: τα βασιλικά παλάτια είναι χτισμένα πάνω στα ερείπια από τις καλύβες του παραδείσου.

Οι πολιτικές ιδέες διέσχισαν τον Ατλαντικό κατά το 18ο αιώνα τόσο γρήγορα όσο τον διασχίζουν σήμερα, στον 21ο. Έτσι, η Αμερικανική Επανάσταση κατέστησε αναπόφευκτη τη Γαλλική Επανάσταση. Ο Τζέφερσον, ο Πέιν και ο Φράνκλιν διαδραμάτισαν ρόλο και στις δύο, ενώ ο Γουίλιαμ Γκόντουν στο έργο του *Μία έρευνα σχετικά με την πολιτική δικαιοσύνη* υποστήριξε την υπόθεση του αναρχισμού από τη βάση. Παράλληλα, μία ομάδα θαρραλέων αντιπάλων του νέου γαλλικού κράτους, που ήταν γνωστοί ως «Λυσσασμένοι» [Enragés] και είχαν συσπειρωθεί γύρω από τον Ζακ Ρου [Jacques Roux] και τον Ζαν Βαρλέ [Jean Varlet], αντιπαράτέθηκαν στους νέους

ηγεμένες. Ο Βαρλέ, ο οποίος γλίτωσε από την Τρομοκρατία¹, παρατήρησε ότι

ο δεσποτισμός πέρασε από τα βασιλικά παλάτια στον κύκλο μιας επιτροπής. Δεν είναι ούτε τα βασιλικά ενδύματα ούτε το σκήπτρο ούτε η κορόνα που καθιστά τους βασιλείς μισπούς, αλλά η φιλοδοξία και η τυραννία. Στη χώρα μου το μόνο που έχει αλλάξει είναι η ενδυμασία.

Ο αναρχισμός επανεμφανίστηκε στις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1848. Τον επόμενο χρόνο, μετά την αποτυχία της επανάστασης στη Δρέσδη, ο Μπακούιν φυλακίστηκε, καταδικάστηκε σε θάνατο και ύστερα από έναν χρόνο παραδόθηκε στην Αυστρία, καταδικάστηκε πάλι, για να παραδοθεί τον επόμενο χρόνο στη Ρωσία. Ύστερα από έξι χρόνια φυλάκισης στο φρούριο Πέτρου-και-Παύλου στην Αγία Πετρούπολη, εξορίστηκε στη Σιβηρία, από όπου τελικά κατάφερε να δραπετεύσει στο Λονδίνο μέσω Ιαπωνίας, Σαν Φρανσίσκο και Νέας Υόρκης. Μετά το Γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870, οι ομοσπονδιακές ιδέες του Προυστών διαμόρφωσαν τη βραχύβια Παρισινή Κομμούνια και το «Μανιφέστο προς τον Γαλλικό Λαό» του Απριλίου του 1871, στο οποίο διακηρυσσόταν:

Η απόλυτη αυτονομία της Κομμούνιας επεκτείνεται σε όλες τις περιφέρειες της Γαλλίας, διασφαλίζοντας σε καθεμία τα ακέραια δικαιώματά της και σε κάθε Γάλλο την πλήρη άσκηση των ικανοτήτων του ως ανθρώπου, ως πολίτη και ως εργάτη. Ο μόνος περιορισμός της αυτονομίας της Κομμούνιας είναι η ίση αυτονομία όλων των άλλων κοινοτήτων σύμφωνα με το συμβόλαιο· η συνεργασία τους πρέπει να εγγυάται την ελευθερία της Γαλλίας.

1. Περίοδος της Γαλλικής Επανάστασης περίπου από τον Μάρτιο του 1793 έως τον Ιούλιο του 1794, κατά τη διάρκεια της οποίας εκτελέστηκαν πολλά μέλη της άρχουσας τάξης. (Σ.τ.Μ.)

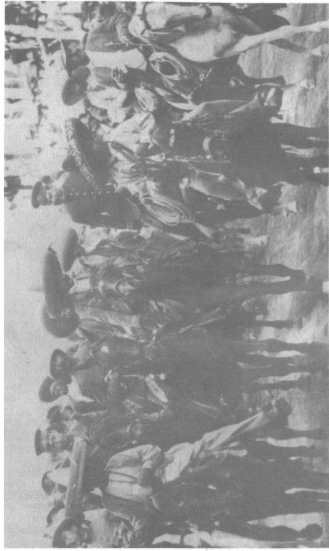
(Περιττό να λεχθεί ότι μολονότι η Κομμούνια είχε μία θαυμαστή αναρχική ηρωίδα, τη Λουίζ Μισέλ [Louise Michel], το μαυφέστο της, εντούτοις, δεν επέκτεινε τα δικαιώματα αυτά και στις γυναίκες της Γαλλίας.)

Στις μεγάλες επαναστάσεις του 20ού αιώνα, υπήρχαν αναγνωρίσιμα αναρχικά στοιχεία, αλλά σε καθεμία από αυτές οι αναρχικοί έπεφταν θύματα νέων εξουσιαστών. Στο Μεξικό, ο Ρικάρδο Φλόρες Μαγκόν [Ricardo Flores Magón] και οι αδελφοί του είχαν αρχίσει το 1900 την έκδοση της αναρχο-συνδικαλιστικής εφημερίδας *Regeneración*, από τις στήλες της οποίας αντιπαρτίθεντο στην πολιτική του δικτάτορα Πορφύριο Ντιάζ [Porfirio Díaz]. Οι αδελφοί Μαγκόν κατέφευγαν στην Καλιφόρνια όπου η έκδοση της εφημερίδας τους γινόταν πολύ δύσκολη. Με την πτώση του Ντιάζ, ο Μαγκόν ήρθε σε επαφή με τον επαναστάτη Εμιλιάνο Ζαπάτα [Emiliano Zapata], αρχηγό των χωρικών στην πολιτεία Μοράλες, στον Νότο. Ο Ζαπάτα πολεμούσε κατά των μεγαλογαιοκτημόνων που προσπαθούσαν να σφετεριστούν τη γη των φτωχών χωρικών. Ο Μαγκόν, όπως λέγεται, στάθηκε η αιτία για να μορφωθεί ο Ζαπάτα, καθώς τον προέτρεψε να διαβάσει και να προβληματιστεί πάνω στο βιβλίο του Κροπότκιν *Η κατάκτηση του ψωμιού*. Το 1919 Ζαπάτα έπεσε σε ενέδρα και δολοφονήθηκε, ενώ το 1923 ο Μαγκόν φυλακίστηκε στις ΗΠΑ και δολοφονήθηκε στη φυλακή του Λίβενγουορθ. Κατά ειρωνεία της τύχης, η μνήμη και των δύο ανδρών γιορτάζεται στη Ροτόντα των Επιφανών Ανδρών, στην Πόλη του Μεξικού. Ο Στρατός Εθνικής Απελευθέρωσης των Ζαπατίστα (EZLN) αποτελεί τη σύγχρονη εκδοχή της εκστρατείας του Ζαπάτα, όπως είναι, για παράδειγμα, και το Κίνημα των Ακτημόνων Αγροτών Εργατών (MST) στη Βραζιλία. Και τα δύο είναι κινήματα στερημένων χωρικών, που μάχονται για τον κοινοτικό έλεγχο των εκτάσεων γης, τις οποίες έχουν καταλάβει μεγάλες ολιγαρχίες κτηνοτρόφων.

Στη Ρωσική Επανάσταση του 1917, οι Μπολσεβίκοι ανήλθαν στην εξουσία με συνθήματα των αναρχικών, όπως «Ψωμί και

5. Στο Τσιάπας, τη νοτιότερη και, το 2003, φτωχότερη πολιτεία του Μεξικού, μία γυναίκα της ινδιάνικης φυλής Τζότζιλ μπροστά σε πινακίδα, όπου αναγράφεται η υπενθύμιση: «Τώρα βρίσκεσαι σε έδαφος των Ζαπατίστα. Εδώ ο λαός εξουσιάζει και η κυβέρνηση υπακούει».

6. Ο Ερμιλιάνο Ζαπάτα και ο Πάντσο Βίλλα εισέρχονται στην Πόλη του Μξίκου, το 1914, μετά την ανατροπή του στρατηγού Χουέρτα. Ο Ζαπάτα έπαιξε θύμα ενέδρας, το 1919, όπου και σκοτώθηκε.

Ελευθερία» και «Όλη η δύναμη στα Σοβιέτ», που απείχαν πολύ από την καθημερινή εμπειρία στο νέο καθεστώς. Αναρχικός ήρωας της επανάστασης ήταν ο Ουκρανός χωρικός Νέστορ Μάκκνο [Nestor Makhno], ο οποίος οργάνωνε καταλήψεις αγροτικών εκτάσεων, που υπερασπιζόταν τόσο απέναντι στους Μπολσεβίκους όσο και στους Λευκούς. Μεταξύ των εξορίστων που επέστρεψαν στη χώρα συμπεριλαμβάνονταν οι απελαθέντες από την Αμερική Έμμα Γκόλντμαν [Emma Goldman] και Αλεξάντερ Μπέρκμαν [Alexander Berkman] καθώς και ο Κροπότκιν, ο οποίος είχε υποχρεωθεί να ζήσει στο εξωτερικό επί 40 χρόνια. Ο Κροπότκιν απιύθυνε κριτικές επιστολές στον Λένιν όπως, επίσης, είχε γράψει το *Γράμμα στους Εργάτες της Δυτικής Ευρώπης*, όπου τους περιέγραφε τα μαθήματα της Ρωσικής Επανάστασης. Η κηδεία του, το 1921, έδωσε την ευκαιρία στους Ρώσους αναρχικούς να συναντηθούν για τελευταία φορά ελεύθερα, μέχρι που ξεκίνησε σιγά σιγά η αποφυλάκιση τους από τις σταλινικές φυλακές, μετά το 1956.

7. Η κηδεία του Κροπότκιν στη Μόσχα το 1921. Λέγεται ότι οι αναρχικοί αποφυλακίστηκαν για μία ημέρα, προκειμένου να παρευρεθούν στην τελετή. Η ομιλήτρια σε αυτή τη φωτογραφία είναι η Έμμα Γκόλντμαν. Μαζί της και ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν.

Η Γκόλντμαν και ο Μπέρκμαν προσπάθησαν, όταν έφυγαν από τη χώρα, να πουν την αλήθεια για τη Ρωσία του Λένιν, αλλά η Αριστερά στη Δύση απέρριψε το μήνυμά τους, θεωρώντας το «αντι-επαναστατικό». Απομονωμένοι από την Αριστερά, οι αναρχικοί, στις συνεχείς προσπάθειές τους να αποκαλύψουν την αλήθεια για τη Σοβιετική Ένωση, έρχονταν σε σύγκρουση μαζί της, ενώ οι διεισδύσεις των Σταλινικών κατέστρεψαν τη συνοχή πολλών εργατικών οργανώσεων στη Δύση.

Στην Ιταλία, η αναρχική παράδοση ξεκίνησε όταν εγκαταστάθηκε στη χώρα ο Μπακούνιν, το 1863, ύστερα από πρόταση των συντρόφων επαναστατών Γκαριμπάλντι [Garibaldi] και Ματσίνι [Mazzini], των οποίων, ωστόσο, τον εθνικισμό απέρριπτε στο όνομα της κοινοτικής αυτονομίας και της ομοσπονδιακής οργάνωσης. Την περίοδο αυτή ο Μπακούνιν άσκησε δριμεία κριτική εναντίον του Μαρξ, στην οποία, με ακριβή και μοναδικό τρόπο, προέβλεψε την εξέλιξη των μαρξιστικών δικτατοριών κατά τον 20ό αιώνα. Με το μαθητή του Ερρίκο Μαλατέστα [Errico Malatesta], ο οποίος πέθανε στην Ιταλία του Μουσσολίνι, ενώ τελούσε σε κατ' οίκον περιορισμό, ξεκίνησαν μία ευρεία αναρχική προπαγάνδα στην Ιταλία και τη Λατινική Αμερική, η οποία εξακολουθεί ως σήμερα να επιβιοί υπό τη μορφή μιας εντυπωσιακά μεγάλης σειράς δημοσιευμάτων και πολιτικών εκστρατειών.

Στην Άπω Ανατολή, η συνήθεια των εύπορων οικογενειών να στέλνουν τα παιδιά τους στην Ευρώπη για να ολοκληρώσουν τη μόρφωσή τους, δημιούργησε έναν κύκλο επαναστατών φοιτητών, που έφεραν πίσω στην Κίνα από το Παρίσι το αναρχικό μήνυμα του Κροπότκιν, όπως αυτό αναλύεται στα προπαγανδιστικά βιβλία του *Η κατάκτηση του ψωμιού*, *Η αλληλοβοήθεια*, *παράγοντας της εξέλιξης*, και, κυρίως, *Αγροί, εργοστάσια και εργαστήρια*. Οι πολλές αλλαγές στην τακτική του Κομμουνιστικού Κόμματος στην Κίνα κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 έχουν αναγνωρίσιμους δεσμούς με τις αρχές του Κροπότκιν, μολοντί οι τελευταίες αυτές, ασφαλώς, επιβλήθηκαν με τη σχε-

δόν απόλυτη αδιαφορία για την ανθρώπινη δυστυχία. Ο φημισμένος πεζογράφος Πα Τσιν (Λι Πάι Καν) [Pa Chin (Li Pai Kan)] είδε την Έμμα Γκόλντμαν ως την «πνευματική μητέρα» του, ενώ χρησιμοποίησε στο ψευδώνυμό του μία συλλαβή από καθένα από τα ονόματα του Μπακούνιν και του Κροπότκιν. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι πολλές φορές υποχρεώθηκε σε «επανεκπαίδευση», ενώ, το 1989, σε ηλικία 84 ετών συνελήφθη, γιατί υποστήριζε τους διαδηλωτές της πλατείας Τιεν Αν Μεν.

Αλλά η χώρα στην οποία ο αναρχισμός κατάφερε να ριζώσει βαθιά ήταν η Ισπανία, όπου στη δεκαετία του 1930 υπήρχε αφ' ενός μία μαζική αναρχο-συνδικαλιστική εργατική ένωση, η CNT (*Confederación Nacional del Trabajo*), αφ' ετέρου η FAI (*Federación Anarquista Iberica*), ένα σώμα αναρχικών που αναδύταν σταδιακά από έναν περιθωριακό κόσμο. Η επανάσταση της 19ης Ιουλίου του 1936 απεικονίζει το χάσμα ανάμεσα στην αναρχική αντίληψη των γεγονότων και στον τρόπο με τον οποίο τα συνέλαβαν και τα περιέγραψαν φωνές με μεγαλύτερη ειρηροή.

8. Το 1936 οι εργάτες της CNT/FAI κατέλαβαν τα μεταφορικά μέσα της Βαρκελώνης, βελτιώνοντας τις υπηρεσίες τους προς όφελος του λαού.

Στις 18 Ιουλίου του 1936, μέσα σε μία μόνο ημέρα, υπήρχαν στην Ισπανία τρεις κυβερνήσεις του Λαϊκού Μετώπου, που συζητούσαν πώς να αντιπαρατεθούν στη στρατιωτική εξέγερση των στρατηγών στο Μαρόκο, η οποία επεκτεινόταν στην κυρίως Ισπανία, με τις περισσότερες φορές να καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αντίσταση θα απέβαινε άκαρπη. Παράλληλα, σε ορισμένες πόλεις και περιοχές, τα μέλη της CNT όχι μόνο άρπαζαν τον οπλισμό από τα στρατιωτικά φυλάκια και τα σώματα ασφαλείας, αλλά ανέλαβαν και τον έλεγχο εργοστασίων, μέσων μεταφοράς και γης. Η επόμενη ημέρα ήταν η αρχή όχι μόνο του πολέμου ενάντια στον Φράνκο αλλά και μιας λαϊκής επανάστασης.

Η Ιταλία του Μουσσολίνι και η ναζιστική Γερμανία βοήθησαν την ανταρσία του Φράνκο με όπλα, στρατιώτες και βομβαρδιστικά αεροσκάφη, ενώ η συμφωνία της μη-παρέμβασης μεταξύ της βρετανικής και της γαλλικής κυβέρνησης περιόριζε την ενίσχυση των αντι-φασιστικών δυνάμεων με οπλισμό από τη Σοβιετική Ένωση (με επιπτώσεις στα αποθέματα χρυσού της

9. Αλωνίζοντας το καλαμπόκι σε ένα αγρόκτημα της Αραγώνας, το οποίο κατέλαβαν οι εργάτες του το 1936.

Ισπανίας). Το τίμημα, ωστόσο, της σοβιετικής υποστήριξης υπήρξε ιδιαίτερα βαρύ. Η εξωτερική πολιτική του Στάλιν επέβαλε την αποκύρυνση της Ισπανικής Επανάστασης στο όνομα των συμφερόντων του «Λαϊκού Μετώπου». Σε μία προσπάθεια αντίστασης στην αυξανόμενη σοβιετική επιρροή, αναρχικοί και συνδικαλιστές αγωνιστές έγιναν υπουργοί τόσο στην καταλωνική κυβέρνηση της Βαρκελώνης όσο και στην κεντρική κυβέρνηση της Μαδρίτης.

Ο πόλεμος στην Ισπανία έφθασε στο θλιβερό τέλος του τον Απρίλιο του 1939 ύστερα από τεράστιες ανθρώπινες απώλειες. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου υπογράφηκε η συμφωνία μη-επέμβασης μεταξύ Στάλιν και Χίτλερ, και τον Σεπτέμβριο ξεκίνησε ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Το καθεστώς του Φράνκο στην Ισπανία επιβίωσε έως το θάνατο του δικτάτορα, το 1975, ενώ η ήττα της αντίστασης είχε ως αποτέλεσμα να επιβληθούν σοβαρά αντίποινα σε όσους είχαν τολμήσει να εναντιωθούν στον Φράνκο. Είναι άγνωστο πόσοι εκτελέστηκαν οι φυλακές γέμισαν και εκατομμύρια Ισπανών έζησαν στην εξορία.

Από την άποψη των αναρχικών, στην Ισπανία υπήρχαν φοβερές αντιφάσεις. Αναφορικά με την κολεκτιβοποίηση της γεωργίας και της βιοτεχνίας, ήταν ένα ζωντανό και εμπνευσμένο παράδειγμα των θεωριών του Κροπότκιν για την κατάληψη της εξουσίας από τους εργάτες. Στις περιοχές εκείνες της χώρας που δεν τις κατέλαβαν οι στρατιωτικές δυνάμεις του Φράνκο έγινε μεγάλης κλίμακας οικειοποίηση της γης. Η Ισπανία ήταν πρωτίστως μία αγροτική χώρα, όπου το 67% της γης ανήκε στο 2% των γαιοκτημόνων. Την ίδια στιγμή, πολλές από τις μικροϊδιοκτησίες δεν επαρκούσαν για να τραφεί μία οικογένεια. Ο Τζέραλντ Μπρέναν [Gerald Brenan], στο κλασικό βιβλίο του *Ο Ισπανικός λαβύρινθος* [*The Spanish Labyrinth*], εξήγησε ότι «η μόνη εύλογη λύση μέσω των μεγάλων εκτάσεων της Ισπανίας είναι η κολεκτιβιστική».

Υπολογίζεται ότι το 1936 στις περιοχές εκείνες της Ισπανίας

που δεν ήταν υπό τον έλεγχο των στρατιωτικών δυνάμεων του Φράνκο, ζούσαν περίπου τρία εκατομμύρια άνδρες, γυναίκες και παιδιά σε κολεκτιβοποιημένες κοινότητες. Παρατηρητές της εποχής εκείνης κάνουν λόγο, επίσης, για την κολεκτιβοποίηση εργοστασίων στην Καταλωνία και την επανοργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών, των μέσων μεταφοράς και των οργανισμών της τηλεφωνίας, των καυσίμων και του ηλεκτρισμού στη Βαρκελώνη.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος και γλωσσολόγος Νόαμ Τσόμσκι [Noam Chomsky] θυμάται όταν, παιδί στη Νέα Υόρκη, διάβαζε για τα επιτεύγματα αυτά στο εβραϊκό αναρχικό έντυπο *Fraye Arbeter Shtime*. Του είχε κάνει εντύπωση ένα ρεπορτάζ για μία πάμφτωχη ισπανική πόλη, τη Μερπρίλα, στην οποία ζούσαν σε μίζερες καλύβες οκτώ χιλιάδες άνθρωποι «χωρίς εφημερίδες, χωρίς σινεμά, ούτε καφενεία, ούτε βιβλιοθήκη». Παρ' όλα αυτά, οι χωρικοί μοιράζονταν τα τρόφιμα, τα ρούχα και τα εργαλεία και δέχονταν μεγάλο αριθμό προσφύγων. «Ήταν, λοιπόν, μία κοινωνικοποίηση όχι πλούτου αλλά φτώχειας... Μπιο-

10. «Η γη είναι δική σου: Δούλεψε τη!» Σύνθημα σε τρένο στην Καταλωνία, το 1936.

ρεί η Μεμπρίλα να ήταν το πιο φτωκό χωριό στην Ισπανία, αλλά ήταν και το πιο δίκαιο». Ο Τσόμσκυ σχολιάζει ως εξής:

Μία περίπτωση σαν αυτή, που σχετίζεται με τις ανθρώπινες σχέσεις και το ιδεώδες μιας δίκαιης κοινωνίας, πρέπει να φαίνεται πολύ ανοίκεια στη συνείδηση του εκλεπτυσμένου διανοούμενου και, γι' αυτό, αντιμετωπίζεται με περιφρόνηση ή θεωρείται απλοϊκή και πρωτόγονη ή, αλλιώς, παράλογη. Μόνο όταν εγκαταλειφθούν οι προκαταλήψεις αυτές θα μπορέσουν οι ιστορικοί να κάνουν μία σοβαρή μελέτη του λαϊκού κινήματος, το οποίο μεταμόρφωσε τη Δημοκρατία της Ισπανίας σε μία από τις πιο αξιόλογες κοινωνικές επαναστάσεις που καταγράφηκαν ποτέ στην Ιστορία.

Τέτοιες σοβαρές μελέτες έχουν γίνει και σήμερα, και ο Τσόμσκυ υπογράμμισε τη σημασία τους και τη διδακτικότητά τους για το μέλλον, αφού, όπως λέει:

εκείνο που προσωπικά με ελκύει στον αναρχισμό είναι οι τάσεις που υπάρχουν σε αυτόν να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που έχουν να κάνουν με τις πολύπλοκα οργανωμένες βιομηχανοποιημένες κοινωνίες σε ένα πλαίσιο ελεύθερων θεσμών και δομών.

Μπορεί μεν η εμπειρία της Ισπανίας μετά δυσκολίας να πληροί το δεύτερο από τα κριτήρια του Τσόμσκυ, αλλά τα γεγονότα του 1936 δικαίωσαν απολύτως τα σχόλιά του. Τα επιτεύγματα αυτά σπανίως καλύφθηκαν από τα μέσα ενημέρωσης της Δυτικής Ευρώπης, πλην των εφημερίδων του αναρχισμού και της μη-κομμουνιστικής Αριστεράς. Όταν δε ο Τζορτζ Όργουελ, μετά την επιστροφή του από την Ισπανία, επιχειρήσει να σπάσει τη συνωμοσία της σιωπής με το *Προσκύνημα στην Καταλωνία* [*Homage to Catalonia*], που εκδόθηκε το 1937, κατάφερε να πουλήσει μόνο 300 αντίτυπα του βιβλίου του, πριν αυτό αποσυρθεί από τα αναρχικά βιβλιοπωλεία, το 1940. Πολλές δεκαετίες αργότερα, η ταινία του Κεν Λόουτς [Ken Loach] *Γη και ελευθερία* [*Land and*

Freedom] (1995) έτυχε θερμής υποδοχής στην Ισπανία, όπου διαδραματίζεται ένα ιστορικό συμβάν του εμφύλιου πολέμου, άγνωστο ως τότε και στην ίδια την Ισπανία.

Περιττό να λεχθεί ότι στα χρόνια εξορίας οι αναρχικοί που γλίτωσαν τόσο από τον πόλεμο όσο και από την εκδίκηση του Φράνκο έκαναν ατελείωτες συζητήσεις σχετικά με τη μοιραία απόφαση των ηγετών της CNT να γίνουν μέλη της κυβέρνησης, προκειμένου να καταπολεμήσουν τη σοβιετική κυριαρχία. Από τη στιγμή που κάθε μορφή αναρχισμού αντιτίθεται στη δομή της πολιτικής και του πολιτικού συστήματος, η απόφαση αυτή εκλήφθηκε ως συμβιβασμός και όνειδος, που δεν απέφερε κανένα όφελος. Οι αναρχικοί που εξέτασαν το θέμα αυτό τείνουν να συμφωνούν με το εξής σχόλιο του βετεράνου Γάλλου αναρχικού Σεμπαστιέν Φορ [Sébastien Faure]: «Ξέρω ότι δεν είναι πάντα δυνατό να κάνει κανείς εκείνο που πρέπει, αλλά ξέρω, επίσης, ότι υπάρχουν ορισμένα πράγματα που δεν μπορείς να τα κάνεις σε καμία περίπτωση».

Αναρχισμός

Εν τω μεταξύ, δεκαετίες μετά, μία νέα σειρά λαϊκών εξεγέρσεων επανέφερε στο προσκήνιο τα αναρχικά συνθήματα της ηρωικής ανυπακοής στην εξόφθαλμα μονολιθική αυτοκρατορία του Στάλιν. Οι καταπιεσμένες προσδοκίες αναδύθηκαν στους δρόμους των πόλεων της Ουγγαρίας και της Πολωνίας το 1956 και εκείνων της Τσεχοσλοβακίας το 1968. Οι εξεγέρσεις αυτές ήταν προάγγελοι της επερχόμενης αναίμακτης διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης, ύστερα από δεκαετίες φοβερής δυστυχίας για εκείνους που, άθελά τους συνήθως, αδυνατούσαν να ευχαριστήσουν τους εξουσιαστές τους.

Καθώς τα καθεστώτα των δεσμοτών τους κατέρρεαν γύρω τους, υπήρχε κάποια ανακούφιση για τους επιβίωσαντες αναρχικούς με τις μαύρες σημαίες της διαμαρτυρίας ενάντια στο νέο καπιταλισμό, που κατευθυνόταν από τους παλιούς καταπιεστές τους. Είχαν για μιαν ακόμη φορά δίκιο· οι προτεραιότητές τους παρέμεναν οι ίδιες.

Κεφάλαιο 3

Κράτη, κοινωνίες και η πτώση του σοσιαλισμού

Υπάρχει μία σημαντική διαφορά, υπογραμμίζουν οι αναρχικοί, μεταξύ κοινωνίας και κράτους. Η διαφορά αυτή ήταν για αιώνες προφανής. Μολονότι πολλοί πολιτικοί στοχαστές την αγνοούσαν, ήταν ξεκάθαρη, για παράδειγμα, σε ακαδημαϊκούς διανοούμενους του 20ού αιώνα, όπως ο Ισαΐαχ Μπέρλιν [Isaiah Berlin] ή ο Γκ. Ντ. Χ. Κόουλ [G.D.H. Cole], καθώς, επίσης, κατά το 18ο αιώνα στον Τόμας Πέιν, ο οποίος αναφέρθηκε στο «προηγούμενο κεφάλαιο. Σε συνδυασμό με τη διάλυση της Σοβιετικής αυτοκρατορίας, η διαφορά αυτή ανακαλύφθηκε εκ νέου από πολιτικούς ερευνητές της «αστικής κοινωνίας».

Ο φιλόσοφος Μάρτιν Μπούμπερ [Martin Buber] ήταν ο φίλος και ο εκτελεστής της διαθήκης του Γερμανού αναρχικού Γκουστάβ Λαντάουερ [Gustav Landauer], του οποίου η άποψη για τη φύση του κράτους ως τρόπου της ανθρώπινης συμπεριφοράς συζητήθηκε στο κεφάλαιο 1. Με την ιδιότητά του ως καθηγητή κοινωνιολογίας, ο Μπούμπερ επισήμανε μία εντυπωσιακή πόλωση μεταξύ δύο αρχών της ανθρώπινης συμπεριφοράς: της πολιτικής και της κοινωνικής. Τα χαρακτηριστικά της πολιτικής αρχής, θεώρηση, είναι η δύναμη, η εξουσία, η ιεραρχία και η επιβολή, ενώ η κοινωνική αρχή είναι, γι' αυτόν, ορατή σε όλες τις αυθόρμητες σχέσεις των ανθρώπων, οι οποίες διαμορφώνονται γύρω από κοινές ανάγκες ή κοινά συμφέροντα. Το πρόβλημα που ανέκυπτε ήταν να εντοπιστεί ο λόγος

της συνεχούς ανόδου της πολιτικής αρχής. Ο Μπούμπερ πρότεινε ως απάντηση ότι

το γεγονός πως κάθε λαός νιώθει να απειλείται από τους άλλους δίνει στο κράτος την ενωτική δύναμή του· εξαρτάται από το ένστικτο αυτοσυντήρησης της κοινωνίας καθεαυτής· η λανθάνουσα εξωτερική κρίση τού επιτρέπει να πάρει το πάνω χέρι σε εσωτερικές κρίσεις... Όλες οι μορφές των κυβερνήσεων έχουν τούτο το κοινό: καθεμιά σε κάθε δεδομένη περίπτωση έχει περισσότερη δύναμη από όση χρειάζεται· πράγματι, το πλεόνασμα αυτό στη δυνατότητα δημιουργίας προδιαθέσεων είναι ουσιαστικά εκείνο που αντιλαμβανόμαστε ως πολιτική δύναμη. Το μέτρο της υπεροχής αυτής αναπαριστά την ακριβή διαφορά μεταξύ διοίκησης και κυβέρνησης.

Ο Μπούμπερ περιέγραψε την υπεροχή αυτή – η οποία ομολόγησε ότι δεν θα μπορούσε να υπολογιστεί με ακρίβεια – ως «πολιτικό πλεόνασμα», και παρατήρησε ότι

η δικαιολόγησή της προέρχεται από την εξωτερική και εσωτερική αστάθεια, από τη λανθάνουσα κατάσταση κρίσης μεταξύ εθνών και μέσα σε κάθε έθνος. Η πολιτική αρχή σε σχέση με την κοινωνική αρχή είναι πάντα πιο δυνατή από όσο απαιτούν οι καταστάσεις. Αποτέλεσμα αυτού είναι η συνεχής μείωση του κοινωνικού αυθορμητισμού.

Ο κοινωνικός αυθορμητισμός έχει μεγάλη αξία για τους αναρχικούς, αλλά δεν περιλαμβάνεται στην ατζέντα των πολιτικών που εμπλέκονται στη διάλυση του μετα-πολεμικού βρετανικού κράτους ευημερίας, γι' αυτό και προτείνουν τις αρετές της κερδοφορίας ιδιωτικής επιχείρησης. Λένε συχνά για τους αναρχικούς ότι η αντιπάθειά τους προς το κράτος είναι ιστορικά ξεπερασμένη, αφού μία από τις κύριες λειτουργίες του σύγχρονου κράτους είναι η εξασφάλιση κοινωνικής ευημερίας. Οι ίδιοι οι αναρχικοί απαντούν, υπογραμμίζοντας ότι η κοινωνική ευημερία στη Βρετανία δεν προήλθε από την κυβέρνηση ούτε από

τους μεταπολεμικούς νόμους της Εθνικής Ασφάλισης, ούτε από την σύσταση του Εθνικού Συστήματος Υγείας (ΕΣΥ) το 1948, αλλά εξελίχθηκε από ένα ευρύ δίκτυο φιλικών κοινωνιών και οργανισμών κοινής ωφελείας, που αναδύθηκαν από τις πρωτοβουλίες των εργατικών τάξεων του 19ου αιώνα.

Ιδρυτής του Βρετανικού ΕΣΥ ήταν το τότε μέλος της βουλής του Τρέντεγκαρ στη Νότια Ουαλία, ο Άνεριν Μπέβαν [Aneurin Bevan], υπουργός Υγείας της Εργατικής Κυβέρνησης. Η περιφέρειά του ήταν η έδρα της Ιατρικής Εταιρείας του Τρέντεγκαρ, η οποία ιδρύθηκε το 1870 και λειτούργησε έως το 1995. Η Ιατρική Εταιρεία παρέσχε ιατρική φροντίδα στους τοπικούς εργάτες, οι οποίοι στην πλειονότητά τους ήταν ανθρακωρύχοι και καλυβουργοί, όπως επίσης (σε αντίθεση με το πριν από το 1948 Εθνικό Σύστημα Υγείας) στα προστατευόμενα μέλη, στα παιδιά, στους ηλικιωμένους και στους άνεργους: σε όλους, δηλαδή, όσοι ζούσαν στην περιφέρεια. Η Ιατρική Εταιρεία του Τρέντεγκαρ

συντηρείτο όλα αυτά τα χρόνια από τις εθελοντικές συνεισφορές τριών απλών πενών από κάθε λίρα του μισθού των ανθρακωρύχων και των καλυβουργών... Για ένα διάστημα η εταιρεία απασχολούσε πέντε γιατρούς, έναν οδοντίατρο, έναν ορθοπεδικό και έναν φυσιοθεραπευτή, προκειμένου να φροντίζουν για την υγεία περίπου 25.000 ανθρώπων.

Ένας συνταξιούχος ανθρακωρύχος είχε πει στον Πίτερ Χένεσσυ [Peter Hennessy] ότι, όταν ο Μπέβαν ίδρυσε το Εθνικό Σύστημα Υγείας, «νομίζαμε ότι θα διαμόρφωνε όλη τη χώρα σε ένα μεγάλο Τρέντεγκαρ». Πρακτικά, το Σύστημα Υγείας, από τον καιρό που συστήθηκε, βρισκόταν συνεχώς σε μία κατάσταση αναδιοργάνωσης, χωρίς ποτέ, όμως, να αποκτήσει τοπικό και ομοσπονδιακό χαρακτήρα για την ιατρική περίθαλψη. Με μία δεύτερη ματιά πάνω την ιστορία του Τρέντεγκαρ, μπορούμε να δούμε ότι, όταν ο κάθε εργαζόμενος εργάτης σε εκείνη την πόλη έδινε την εθελοντική συνεισφορά του για να επεκταθεί η τοπική ιατρική περίθαλψη σε κάθε κάτοικο, οι μισθοί

ακόμη και των πιο εξειδικευμένων βιομηχανικών εργατών ήταν κάτω από το όριο φορολόγησης. Αλλά από τότε που θεσπίστηκαν η ολική απασχόληση και το σύστημα PAYE (η αυτόματη επιβολή φόρου ως καθήκον των εργοδοτών), κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου πολέμου, το Ήπσοαυροφυλάκιο της κεντρικής κυβέρνησης εξαφάνισε τα χρήματα που προορίζονταν για τοπικές πρωτοβουλίες. Εάν το σχέδιο τοπικής αυτοφορολόγησης κατά το πρότυπο του Τρέντεγκαρ είχε γενικευθεί για την παροχή υγείας, η μόνιμη αυτή καθημερινή ανάγκη δεν θα είχε γίνει το παιχνίδι της οικονομικής πολιτικής της κεντρικής κυβέρνησης.

Οι αναρχικοί αναφέρουν αυτό το μικρό, τοπικό παράδειγμα εναλλακτικής προσέγγισης παροχής ιατρικής φροντίδας, προκειμένου να δείξουν ότι θα μπορούσε να είχε αναπτυχθεί μία διαφορετικού τύπου κοινωνική οργάνωση. Στη βρετανική ιστορία, μία άλλη περίπτωση που απαντάται στις δεκαετίες του 1930 και του 1950 είναι η γνωστή ως Πείραμα του Πέκαμ στο Νότιο Λονδίνο. Επρόκειτο στην ουσία για μία λέσχη που παρείχε τις υπηρεσίες της σε επίπεδο οικογένειας, και όπου η ιατρική φροντίδα ήταν υπηρεσία μιας κοινωνικής οργάνωσης που διέθετε αθλητικές και κολυμβητικές εγκαταστάσεις.

Αυτές και άλλες πιο πρόσφατες ανάλογες απόπειρες να αλλάξουν οι σχέσεις για την ικανοποίηση των καθολικών κοινωνικών αναγκών, καταδεικνύουν την επιτακτική ανάγκη αναζήτησης εναλλακτικών λύσεων για την αντιμετώπιση της φοβερής πώλωσης μεταξύ της δημόσιας γραφειοκρατίας από τη μία πλευρά και του ιδιωτικού κέρδους από την άλλη. Εγώ ο ίδιος άκουσα τον πρώην προϊστάμενο και αρχιτέκτονα της οργάνωσης του Υπουργείου Υγείας να παραδέχεται ότι οι συμβουλές που για χρόνια έδινε σχετικά με το σχεδιασμό νοσοκομείων ήταν παραπλανητικές. Ανάλογες εξομολογήσεις έχω ακούσει από ακριβοπληρωμένους διοικητικούς συμβούλους, οι οποίοι προσλήφθηκαν για να λύσουν οργανωτικά προβλήματα του ΕΣΥ.

Πριν από έναν αιώνα, ο Κροπότκιν επισήμανε τη μεγάλη ποικιλία «φιλικών εταιρειών, ενώσεων ετερόκλητων συντρόφων, λεσχών σε χωριά και πόλεις που οργανώθηκαν για να πληρώσουν την αμοιβή του γιατρού», οι οποίες δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία της εργατικής τάξης· ως ένα αποδεικτικό στοιχείο για το έργο του *Η αλληλοβοήθεια, παράγοντας της εξέλιξης*, όπως και σε ένα μεταγενέστερο βιβλίο του, το *Σύγχρονη επιστήμη και αναρχισμός [Modern Science and Anarchism]*, αναφέρει ότι «η οικονομική και πολιτική απελευθέρωση του ανθρώπου θα πρέπει να δημιουργήσει νέες μορφές για την έκφρασή της στη ζωή αντί εκείνων που θεσπίζονται από το κράτος». Γιατί θεωρούσε αυτονόητο ότι «η νέα αυτή μορφή θα πρέπει να είναι πιο λαϊκή, πιο αποκεντρωμένη και πιο κοντά στη λαϊκή αυτοδιοίκηση, από όσο θα μπορούσε να είναι ποτέ η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση». Ο Κροπότκιν επαναδιατύπωσε την άποψη ότι είμαστε υποχρεωμένοι να βρούμε νέες μορφές οργάνωσης για τις κοινωνικές λειτουργίες που το κράτος πληροί μέσω της γραφειοκρατίας και ότι «όσο δεν γίνεται αυτό, τίποτα δεν πρόκειται να γίνει».

Υποστηρίζεται συνήθως ότι, εξαιτίας της σύγχρονης δυνατότητας μετακίνησης των ανθρώπων και της ταχύτατης επικοινωνίας, ζούμε όλοι σε μία σειρά παγκόσμιων χωριών και, συνεπώς, η έννοια τοπικού ελέγχου των τοπικών υπηρεσιών είναι ξεπερασμένη. Αλλά εδώ υπάρχει σύγχυση μεταξύ των εννοιών των κοινοτήτων της *γειτνίασης* και των κοινοτήτων του *συμφέροντος*. Μπορεί να μοιραζόμαστε τα ίδια συμφέροντα με ανθρώπους στην άλλη άκρη του κόσμου, αλλά να μη *ξέρουμε* καν τους γείτονές μας. Όμως, η εικόνα μετασχηματίζεται σε διάφορα στάδια στην προσωπική ή οικογενειακή ιστορία μας μόνο όταν έχουμε μοιραστεί συμφέροντα με άλλους που χρησιμοποιούν το τοπικό σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης ή το κέντρο υγείας και το τοπικό κατάστημα ή ταχυδρομείο. Εδώ υπάρχει, όπως μπορεί να επιβεβαιώσει κάθε γονιός, μία έντονη μέριμνα για καθαρά τοπικά ζητήματα.

Θα μπορούσαν να είχαν δημιουργηθεί εναλλακτικά πρότυπα κοινωνικού ελέγχου των τοπικών υπηρεσιών, αλλά αυτό δεν έγινε εξαιτίας της κεντρικής κυβέρνησης, η οποία επέβαλε εθνική ομοιογένεια. Έτσι, η λαϊκή αυταπάτη για το γραφειοκρατικό κράτος ευημερίας συνέπεσε με την άνοδο του διαχειριστικού καπιταλισμού. Οι αναρχικοί διατείνονται ότι, μετά την αναπόφευκτη απογοήτευση, μία εναλλακτική έννοια σοσιαλισμού θα ανακαλυφθεί και πάλι. Υποστηρίζουν, ακόμη, ότι η ταυτοποίηση της κοινωνικής ευημερίας με το γραφειοκρατικό διαχειρισμό είναι ένας από τους παράγοντες εξαιτίας των οποίων έχει καθυστερήσει επί μισό αιώνα η αναζήτηση και εξεύρεση άλλων προσεγγίσεων. Ο ιδιωτικός τομέας, όπως αποκαλείται, θα ήταν ευτυχής να αναλάβει την περιθάλψη των πολιτών που έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν τα νοσήλια. Οι υπόλοιποι πολίτες θα πρέπει είτε να αρκεστούν στις ελάχιστες υπηρεσίες που απομένουν γι' αυτούς είτε να ξαναδημιουργήσουν τους θεσμούς που διαμορφώθηκαν το 19ο αιώνα. Οι αναρχικοί βλέπουν τις μεθόδους τους περισσότερο σχετικές παρά ποτέ, περιμένοντας να επαναξιολογηθούν, επειδή ακριβώς η σύγχρονη κοινωνία έχει αντιληφθεί τους περιορισμούς τόσο του σοσιαλισμού όσο και των εναλλακτικών μορφών του καπιταλισμού.

Στο πολύ γνωστό, παλαιότερα, βιβλίο του, *The Managerial Revolution [Η διαχειριστική επανάσταση]*, ο Τζέιμς Μπέρναμ [James Burnham] εντόπισε στις εταιρείες μία μεταβίβαση δύναμης από τους μετόχους στους διευθυντές. Αλλά μία άλλη πιο σύγχρονη αλλαγή στη δομή των δημόσιων υπηρεσιών κάθε είδους έχει εμφανιστεί, για παράδειγμα, σε όλο το φάσμα του εκπαιδευτικού συστήματος. Πρόκειται για την άνοδο στην εξουσία των επαγγελματιών διευθυντών, που είναι οι νέοι απρόσβλητοι κύριοι των κάθε είδους θεσμών. Επαγγελματίες της μεσαίας τάξης, λόγου χάρη, στη δημόσια υγεία, στον περιβαλλοντολογικό σχεδιασμό, στα σχολεία και στα πανεπιστήμια, καθώς και στις κοινωνικές υπηρεσίες, βρέθηκαν να υπόκεινται στο ίδιο είδος διαχειριστικής γλώσσας που κάποτε εξόργιζε

τους συνδικαλιστές της εργατικής τάξης. Η ικανότητα χρήσης του παραπονημένου λεξιλογίου της γλώσσας αυτής έχει καταστεί η προϋπόθεση για την εξεύρεση εργασίας και την προαγωγή σε όλο το φάσμα της αγοράς, εκτός από την υποβαθμισμένη οικονομία της σκληρής επαναλαμβανόμενης εργασίας, όπου τα παλαιά δεδομένα ανασφάλειας, εκτεταμένου ωραρίου και χαμηλής αμοιβής παραμένουν σε ισχύ.

Ο νέος διαχειρισμός έχει τόσο αδύναμα θεμέλια και έχει προκαλέσει τόσο δυσαρέσκεια στους ανθρώπους που είναι περήφανοι για τις επαγγελματικές ικανότητές τους (πράγμα που ισχύει, επίσης, για τους ικανούς εργάτες, οι οποίοι παραμερίστηκαν λόγω της παγκοσμιοποίησης), ώστε να είναι επόμενο να προσβληθεί από μία νέα τάξη υποστηρικτών της δημοκρατίας στο χώρο της εργασίας. Ήδη οι συγγραφείς εγχειριδίων εναλλακτικής διαχείρισης δανείζονται τη γλώσσα, αν όχι τις προθέσεις, των αναρχικών, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει με ένα εγχειρίδιο που τιτλοφορείται *Managing Without Management [Διαχείριση χωρίς διοίκηση]*, ή κάποιο άλλο με τον τίτλο *Action and Existence: Anarchism for Business Administration [Πράξη και Ζωή: Αναρχισμός αντί Διοίκηση Επιχειρήσεων]*.

Φαίνεται αναπόφευκτο ότι οι έννοιες του αναρχισμού θα επαναπλάθονται ή θα επανανακαλύπτονται συνεχώς σε πεδία που οι προπαγανδιστές του παρελθόντος δεν θα είχαν φανταστεί ποτέ, όσο οι άνθρωποι θα ψάχνουν σε τόσους πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας για εναλλακτικές λύσεις στα δεινά και τις αδικίες του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς και του γραφειοκρατικού διαχειριστικού σοσιαλισμού. Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις αρχές που θα διαμόρφωναν μία αναρχική θεωρία των οργανισμών. Οι τελευταίοι αυτοί θα πρέπει να είναι: (1) εθελοντικοί, (2) λειτουργικοί, (3) προσωρινοί, και (4) μικροί.

Οι οργανισμοί πρέπει να είναι εθελοντικοί και λειτουργικοί για προφανείς λόγους. Δεν έχει νόημα να υποστηρίζουμε την προσωπική ελευθερία και ευθύνη, εάν συνεχίζουμε να στήνουμε

οργανισμούς στους οποίους η στελέχωση είναι υποχρεωτική, ή που δεν έχουν κάποιον στόχο. Υπάρχει μία τάση στα σώματα να συνεχίζουν να υπάρχουν ενώ έχουν υπερβεί το όριο της λειτουργίας τους. Έτσι, οι οργανισμοί πρέπει να είναι προσωρινοί, γιατί η μονιμότητα είναι ένας από τους παράγοντες που σκληραίνουν τις αρτηρίες σε κάθε οργανισμό, καθιστώντας αυτοσκοπό την επιβίωσή του, ή ικανοποιώντας τα συμφέροντα των αξιωματούχων του μάλλον, παρά εκτελώντας τις προφανείς λειτουργίες του. Τέλος, οι οργανισμοί πρέπει να είναι μικροί, γιατί σε μικρές, διαπροσωπικές ομάδες, οι τάσεις για γραφειοκρατία και ιεραρχία, που είναι εγγενείς σε όλους τους οργανισμούς, έχουν ελάχιστες ευκαιρίες να αναπτυχθούν.

Ο 20ός αιώνας έζησε την εμπειρία ή υπήρξε μάρτυρας κάθε παραλλαγής κρατικού σοσιαλισμού και έμαθε ότι οι ιθύνοντές του, εάν είναι αρκετά κακόβουλοι μπορούν να επιβάλουν, για λίγο, τα πιο αλλόκοτα καθεστώτα και να τα βαφτίσουν σοσιαλισμό. Όπως ο σοσιαλισμός έχει χονδροειδώς διαστρεβλωθεί, έτσι και ο αναρχισμός υποφέρει από την ευρέως υποστηριζόμενη άποψη ότι είναι απλώς μία παραλλαγή *χιλιασμού*, μία πίστη στην τελική έλευση, «μετά την επανάσταση», μιας περιόδου υπέρτατης ευτυχίας, όπου όλα τα προβλήματα, τα οποία ταλανίζουν την ανθρωπότητα, θα έχουν λυθεί οριστικά.

Η αναρχική προπαγάνδα του 19ου αιώνα, από κοινού με άλλες μορφές σοσιαλιστικής προπαγάνδας, υπαινισσόταν συνήθως μία τέτοια πεποίθηση, αλλά εγώ σπανίως έχω συναντήσει αναρχικούς του 20ού αιώνα που να αποδέχονται την απλή αυτή πίστη. Όσο για τη μεγάλη τραγωδία του 20ού αιώνα της Σοβιετικής Ένωσης, που υποσχόταν έναν επίγειο παράδεισο για τις μελλοντικές γενιές μέσω των θυσιών τού σήμερα, η αναρχική ανάκριση γι' αυτήν γράφτηκε πολύ καιρό πριν, το 1847, από ένα φίλο του Μπακούνιν, τον Ρώσο υπέρμαχο του λαού Αλεξάντερ Χέρτζεν [Alexander Herzen]:

Αν η πρόοδος είναι ο στόχος, τότε για ποιους δουλεύουμε;

Ποιος είναι αυτός ο Μολόκ¹, ο οποίος, καθώς τον πλησιάζουν οι καταπονημένοι, αντί να τους επιβραβεύει, αποτραβιέται και, σαν παρηγοριά στα εξαντλημένα πλήθη που φωνάζουν «Εμείς, οι μελλοθάνατοι, σε χαιρετούμε!», μπορεί να δώσει μόνο τη γελοία απάντηση ότι μετά το θάνατό τους όλα θα είναι ωραία στη γη; Επιθυμείτε πραγματικά να καταδικάσετε τα ανθρώπινα όντα, τα οποία ζουν σήμερα το θλιβερό ρόλο των καρυάτιδων που βαστούν την οροφή, πάνω στην οποία μία ημέρα θα κορεύουν άλλοι, ή το ρόλο των άθλιων δούλων στη γαλέρα που, βουτηγμένοι ως τα γόνατα στη λάσπη, τραβούν κουπί με τις ταπεινόφρονες λέξεις στη σημαία τους: «Μελλοντική Πρόοδος»;

Ένας στόχος που είναι απείρως μακριά δεν είναι καν στόχος, είναι απάτη. Ένας στόχος πρέπει να είναι κοντά – τουλάχιστον στο μισθό του εργάτη ή στη χαρά από την εργασία που εκτελείται. Κάθε εποχή, κάθε γενιά, κάθε ζωή είχε, και έχει, τις δικές της εμπειρίες, και *en route*² νέα αιτήματα γεννιούνται, νέες μέθοδοι.

Ο σοσιαλισμός στον 20ό αιώνα υποσχόταν «ένα καλύτερο αύριο» τόσο συχνά και η υπόσχεση έμενε τόσο συχνά ανεκπλήρωτη, ώστε, όπως ο Χέρτζεν υπογράμμισε, οι νέες γενιές θα πρέπει να αναπτύξουν τους δικούς τους πιο άμεσους κοινωνικούς στόχους, οι οποίοι –ελπίζουν οι αναρχικοί– θα δομηθούν γύρω από τις μορφές μιας κοινωνικής οργάνωσης διαφορετικής από το μηχανισμό του κράτους.

Αλλά, επειδή συχνά υπονοείται ότι ο αναρχισμός απλώς δεν ταιριάζει στην κλίμακα της σύγχρονης κοινωνίας, η έννοια της ομοσπονδίας είναι ζωτικής σημασίας για κάθε προσπάθεια δόμησης μιας αναρχικής θεωρίας για την οργάνωση. Οι αναρχικές αντιλήψεις για την ομοσπονδία εξετάζονται αναλυτικά στο κεφάλαιο 9.

1. Θεός των Αμμωνιτών. Στη Γραφή αναφέρεται ως Μολέκ (= βασιλιάς). (Σ.τ.Μ.)

2. Καθ' οδόν, στην πορεία. (Σ.τ.Μ.)

Κεφάλαιο 4

Απομυθοποιώντας τον εθνικισμό και το φονταμενταλισμό

Οι αναρχικοί υποστηρίζουν ότι η λαϊκή αυτοοργάνωση θα μπορούσε να προσφέρει νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, οι οποίες, όπως ο Κροπότκιν το εξέφρασε σε μία παρατήρηση που παρέθεσα παραπάνω, θα αναλάμβαναν «τις κοινωνικές εκείνες λειτουργίες που το κράτος εκπληρώνει μέσω της γραφειοκρατίας». Οπωσδήποτε, δεν είναι τα μόνα ζητήματα που εγείρονται, όταν οι σκεπτικιστές απορρίπτουν τον αναρχισμό ως μία πρωτόγονη ιδεολογία που, απλά, δεν έχει σχέση με το σύγχρονο κόσμο. Οι αναρχικοί αρθρώνουν ένα διαφορετικό λόγο, καθώς παρατηρούν το σύγχρονο έθνος-κράτος και τις έντονες εχθρότητες και αντιπαλότητες που ανακύπτουν μεταξύ της κυβέρνησης οποιουδήποτε μεγάλου κράτους και των άλλων κυβερνήσεων, ή τις θανάσιμες έχθρες μεταξύ διαφόρων παρατάξεων σε μία περιοχή που έχει οριστεί ως κράτος, και τον τρομακτικό ανταγωνισμό μεταξύ των οπαδών διαφόρων θρησκειών. Μπορούν να επισημάνουν, ειδικότερα, τη δολιχογυρία κληρονομιά του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού στις περιοχές τις οποίες οι αυτοκρατορικές δυνάμεις κατέλαβαν και κατέστρεψαν αποικίες τους.

Είναι, ίσως, σημαντικό οι Βρετανοί, οι Γάλλοι, οι Βέλγοι, οι Γερμανοί, οι Ισπανοί, οι Πορτογάλοι, οι Ιταλοί, οι Δανοί, οι Αυστριακοί, οι Έλληνες, οι Τούρκοι, οι Ρώσοι και οι Αμερικανοί να θυμηθούν, μεταξύ άλλων, ότι οι περισσότερες από τις δυσε-

πίλυτες διαφωνίες σήμερα ανά την υφήλιο είναι άμεσο αποτέλεσμα της ιμπεριαλιστικής πολιτικής που ακολούθησαν άλλοτε οι ηγέτες τους, με τη θανάσιμη εμμονή τους να καταλαμβάνουν κάποιο άλλο μέρος του κόσμου και την κυνική εφαρμογή του συνθήματος «Διαίρει και βασίλευε». Σε όλο τον κόσμο οι άνθρωποι υποφέρουν σήμερα εξαιτίας της δράσης των ιμπεριαλιστών κατακτητών, ενώ οι πολεμικές διαθέσεις συχνά δυσχεραίνουν την κατάσταση. Τα εθνικιστικά κινήματα, όπως παρατήρησε ο Άβι Σλάιμ [Avi Shlaim],

έχουν μία έμφυτη τάση προς τον εξτρεμισμό και την ξενοφοβία, προς την αυτοκαταξίωση από τη μία πλευρά και τη δαιμονοποίηση του εχθρού από την άλλη. Η ιστορία συχνά παραποιείται ή και ανασκευάζεται ακόμη, προκειμένου να εξυπηρετηθεί μία εθνικιστική πολιτική.

Είναι δύσκολο να δει κανείς πώς οι αναρχικοί, με την απόλυτη αποστροφή τους τόσο προς τους θρησκευτικούς ανταγωνισμούς όσο και προς την πολιτική της εδαφικής επέκτασης, μπορούν, πέραν από την ευθεία απαξίωση του ιμπεριαλισμού, να εμπλακούν σε αυτές τις διαφωνίες, αντί να εύχονται να ανήκαν αυτές στο παρελθόν. Η αποχή μπορεί να είναι μία επικίνδυνη, αν και αναγκαία, στάση. Όλοι έχουμε παρατηρήσει σε όλο τον κόσμο περιπτώσεις όπου οι ζηλωτές έχουν συμπεριφερθεί με τον πιο κακόβουλο τρόπο σε εκείνους που τόλμησαν να επιχειρήσουν να συνυπάρξουν με ανθρώπους «από την άλλη πλευρά». Ο Μάρτιν Μπούμπερ, ο οποίος πριν από μισό αιώνα έκανε αξιοσημείωτες επισημάνσεις σε μία προσπάθεια αποτίμησης του αναρχισμού, προειδοποίησε, ήδη από το 1921, τους συμπατριώτες του Σιωνιστές ότι, αν οι Εβραίοι στην Παλαιστίνη δεν ζήσουν μαζί με τους Άραβες και δίπλα σε αυτούς, θα βρεθούν να ζουν σε μία κατάσταση έχθρας με αυτούς. Όταν πέθανε, 44 χρόνια αργότερα, οι νεκρολόγοι σημείωσαν ότι η εισήγησή του για διπλή εθνικότητα ήταν η αιτία για να περιθωριοποιηθεί από τους ορθόδοξους Σιωνιστές ως «εχθρός του λαού».

Οι απαντήσεις αυτές του 20ού αιώνα οπωσδήποτε δεν ήταν οι αναμενόμενες για τους αναρχικούς του 19ου αιώνα. Η κλασική θέση τους για τη θρησκεία ως κοινωνικό φαινόμενο προέρχεται από το μεγαλύτερης κυκλοφορίας έργο του Ρώσου αναρχικού Μικαίλ Μπακούνιν *Θεός και κράτος [Dieu et l'État]*. Στο έργο αυτό, γραμμένο το 1871, ο συγγραφέας απορρίπτει το γεγονός ότι η πίστη στον Θεό επιβιώνει ακόμη μεταξύ των ανθρώπων, ειδικότερα, όπως το έθεσε, «στις αγροτικές περιοχές, όπου είναι πιο διαδεδομένη από όσο στους προλετάριους των πόλεων». Θεωρούσε ότι η πίστη στη θρησκεία ήταν απόλυτα φυσιολογική, επειδή όλες οι κυβερνήσεις έχουν συμφέρον από την άγνοια των ανθρώπων, που αποτελεί μία από τις βασικές συνθήκες της δύναμής τους· όντας καταπονημένοι από την εργασία, στερημένοι από αργίες και πνευματική συναναστροφή, οι άνθρωποι αναζητούσαν μία διέξοδο. Ο Μπακούνιν υποστήριξε ότι υπάρχουν τρεις οδοί διαφυγής από τη μιζέρια της ζωής, εκ των οποίων οι δύο είναι πλασματικές και η άλλη πραγματική. Οι δύο πρώτες ήταν το ποτό και η Εκκλησία, «η παραλυσία του σώματος ή η διαφθορά του πνεύματος· η τρίτη είναι η κοινωνική επανάσταση». Η κοινωνική επανάσταση, υποστήριξε,

θα είναι πολύ πιο ισχυρή από όλο το θεολογικό προπαγανδισμό των ελεύθερων στοχαστών, και θα καταστρέψει και το τελευταίο ίχνος θρησκευτικών πεποιθήσεων και ακόλαστων συνθηθειών των ανθρώπων – πεποιθήσεων και συνθηθειών πολύ πιο άρρηκτα συνδεδεμένων από όσο γενικά υποτίθεται.

Ο Μπακούνιν, στη συνέχεια, στράφηκε κατά των ισχυρών, κυρίαρχων ανθρώπων των κοινωνικών τάξεων, οι οποίοι, επειδή δεν μπορούσαν λόγω της κοσμοπολίτικης εμπειρίας τους να είναι οι ίδιοι πιστοί, «έπρεπε να προσποιούνται ότι είναι πιστοί», γιατί η απλή πίστη των ανθρώπων ήταν χρήσιμη για την καταπίεσή τους. Τέλος, στη συγκεκριμένη αυτή δήλωση των προθέσεών του, ο Μπακούνιν στράφηκε εναντίον των προπαγανδιστών εκείνων της θρησκείας, οι οποίοι, όταν τους προ-

καλέσεις για οποιαδήποτε παραδοξότητα στο δόγμα τους, είτε πρόκειται για θαύματα είτε για παρθενογενέσεις είτε για αναστάσεις, εξηγούν με επιβλητικό τρόπο ότι αυτά πρέπει να ερμηνεύονται ως όμορφοι μύθοι και όχι σαν κυριολεκτικές αλήθειες, και ότι *εμείς* ένεκα των πεζών ερωτήσεων μας είμαστε για λύπηση, σε αντίθεση με *αυτούς* που προπαγανδίζουν υπέρ της μυθολογίας ως αλήθειας.

Οι απόψεις του Μπακούιν πάνω στο θέμα αυτό ήταν σχεδόν ίδιες με εκείνες του αντιπάλου του Καρλ Μαρξ, του οποίου μία από τις πιο γνωστές φράσεις ήταν ο χαρακτηρισμός της θρησκείας ως «οπίου του λαού». Οι ιστορικοί των ιδεών θα ταξινομούσαν το φιλελευθερισμό, το σοσιαλισμό, τον κομμουνισμό και τον αναρχισμό ως προϊόντα της περιόδου του Διαφωτισμού, ως αποτέλεσμα της Εποχής του Λόγου, ως ζύμωση των ιδεών και του ερευνητικού πνεύματος μεταξύ της Αγγλικής Επανάστασης της δεκαετίας του 1640 και των αμερικανικών και γαλλικών επαναστάσεων των δεκαετιών του 1770 και του 1780.

Με απλά λόγια, ένα από τα αποτελέσματα του Διαφωτισμού που συντελέστηκε αργά και με δυσκολία ήταν η θρησκευτική ανεκτικότητα. Τείνουμε να ξεχνάμε ότι η Αγγλία διαθέτει μία κρατική Εκκλησία, η οποία ιδρύθηκε εξαιτίας της διαμάχης του Ερρίκου Η΄ με τον Πάπα για ένα από τα διαζύγιά του. Η διαμάχη αυτή δημιούργησε μάρτυρες, όπως μας υπενθυμίζει η μακρά ιστορία καταπίεσης των αντιφρονούντων, καθώς, επίσης, και ο συνεχής αγώνας για θρησκευτική ελευθερία. Μόλις το 1858 έγινε η άρση των νομικών εμποδίων εναντίον των Εβραίων και μόλις το 1871 επιτράπη σε όσους δεν ακολουθούσαν τα 39 άρθρα της Εκκλησίας της Αγγλίας να εισέρχονται στα αρχαία πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Καίμπριτζ. Μπορεί μεν η Εκκλησία της Αγγλίας να μην έχει ιδιαίτερη σημασία για την πλειονότητα των Βρετανών, αλλά μας υπενθυμίζει ένα σημαντικό κοινωνικό και πολιτικό γεγονός. Ένα από τα αποτελέσματα του Διαφωτισμού ήταν ότι οι άνθρωποι που συ-

νέταξαν τα συντάγματα πολλών κρατών προσπάθησαν να διαχθούν από την ιστορία και τον τρόπο των θρησκευτικών πολέμων, επιμένοντας στον απόλυτο διαχωρισμό των θρησκευτικών ζητημάτων από το δημόσιο βίο. Η θρησκεία θεωρήθηκε προσωπική υπόθεση.

Τούτο ήταν ακριβές για τους ιδρυτές των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, των οποίων οι πρόγονοι έφυγαν για να γλιτώσουν από τις θρησκευτικές διώξεις στην Ευρώπη· τούτο ήταν ακριβές για τη Γαλλική Δημοκρατία, και, ακολούθως, για τις χώρες οι οποίες, με μεγάλες ανθρώπινες απώλειες, απελευθερώθηκαν από το γαλλικό ιμπεριαλισμό. Τούτο ήταν ακριβές, επίσης, για πολλές νέες δημοκρατίες που ιδρύθηκαν κατά τον ίδιο περίπου τρόπο μετά την πτώση του ιμπεριαλισμού στον 20ό αιώνα. Ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι δημοκρατίες της Ινδίας, της Τουρκίας, της Αιγύπτου, της Αλγερίας και του Ισραήλ.

Ανεπιθύμητος

Σήμερα, σε ολόκληρο τον κόσμο, το κοσμικό κράτος βρίσκεται υπό απειλή. Κοσμικά πολιτικά καθεστώτα στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή συγκρούονται με ένοπλα θρησκευτικά κινήματα, ενώ εκδηλώνεται μία αυξανόμενη φονταμενταλιστική απειλή εναντίον του κοσμικού συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτό δεν το είχε προβλέψει ο Μπακούνιν ή ο Μαρξ, ή οποιοσδήποτε άλλος πολιτικός διανοούμενος του 19ου αιώνα, από τον Αλέξις ντε Τοκεβίλ [Alexis de Toqueville] έως τον Τζον Στούαρτ Μιλ [John Stuard Mill].

Η απρόσμενη και ανεπιθύμητη αυτή αλλαγή στη θρησκευτική ατμόσφαιρα, που ονομάζουμε φονταμενταλισμό, δημιουργήθηκε από μία τάση θρησκευτικής αναβίωσης στις Ηνωμένες Πολιτίες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η οποία επέμενε στην πίστη της κατά γράμμα αλήθειας κάθε ζητήματος της Βίβλου. Η χρήση του όρου «φονταμενταλισμός» έχει διευρυνθεί, ώστε να περιλαμβάνει κινήματα της θρησκείας των Εβραίων, των Ισλαμιστών, των Ινδουιστών, των Σιχ και των Σίντο, τα

οποία, για τους απ' έξω, παρουσιάζουν όμοια χαρακτηριστικά. Τα κινήματα αυτά αποτελούν απειλή όχι μόνο εναντίον της ιδέας του κοσμικού κράτους, που κατακτήθηκε με σκληρούς αγώνες, πράγμα το οποίο για τους αναρχικούς δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, αλλά και εναντίον των ελευθεριών του κάθε πολίτη, οι οποίες επίσης κατακτήθηκαν με σκληρούς αγώνες. Ο αναρχικός και κοσμικός προπαγανδιστής Νίκολας Βάλτερ [Nicolas Walter] μάς προτρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη την απειλή αυτή, υπογραμμίζοντας ότι

Φονταμενταλιστές χριστιανοί προσπαθούν να καταστείλουν τη μελέτη της εξέλιξης και της μεθόδου της αντιουίλληψης και έκτρωσης στον Δυτικό και τον Τρίτο Κόσμο. Φονταμενταλιστές Εβραίοι προσπαθούν να ενσωματώσουν ολόκληρη την Παλαιστίνη στο Ισραήλ και να επιβάλουν τη *καλαχά*, το εθιμικό Ιουδαϊκό δίκαιο. Φονταμενταλιστές μουσουλμάνοι προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν μουσουλμανικά καθεστώτα σε όλες τις χώρες με μουσουλμανικό πληθυσμό (συμπεριλαμβανομένης και της Βρετανίας) και να επιβάλουν τη *σαρία*, τον παραδοσιακό νόμο του Ισλάμ. Φονταμενταλιστές όλων των θρησκευτικών δογμάτων προβαίνουν σε δολοφονίες και κρησιμοποιοούν την τρομοκρατία σε όλο τον κόσμο για να περιορίσουν την ελευθερία και το διάλογο τέτοιων θεμάτων.

Πρόκειται περί απόλυτης τραγωδίας τόσο για την πλειονότητα των πολιτών της κάθε χώρας, που το μόνο που τους απασχολεί είναι οι απλές υποθέσεις της ζωής, το να συντηρήσουν την οικογένειά τους και να απολαμβάνουν τις καθημερινές χαρές της ζωής, όσο και για εκείνους οι οποίοι φιλοδοξούν να βελτιώσουν τις συνθήκες μέσα από την κοινοτική δράση και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Η καταπίεση της θρησκείας, από την πλευρά του κράτους, ουδέποτε υπήρξε αποτελεσματική. Η Σοβιετική Ένωση υπήρξε μάρτυρας 70 χρόνων απαγόρευσης και πολεμικής, άλλοτε βίαιης και άλλοτε ήπιας, εναντίον της θρησκείας. Όταν το κα-

θεσώς κατέρρευσε, υπήρξε μία τεραστίων διαστάσεων αναβίωση της Ορθόδοξης πίστης και ένα ελεύθερο πεδίο για τους Αμερικανούς Προτεστάντες Ευαγγελιστές. Στη Σοβιετική Κεντρική Ασία, ο Μαλιζ Ρούθβεν [Malise Ruthven] αναφέρει,

οι τοπικές ελίτ, προσκολλημένες στα ισλαμικά έθνη και αναγνωρίζοντας ένα βαθμό συγγένειας μεταξύ ισλαμικών και κοινωνικών αξιών, εξαπατούσαν το κράτος για τις αντιθρησκευτικές δραστηριότητές τους, όπως το εξαπατούσαν με το να καταγράφουν πλασματικά νούμερα της πίσωότητας του βαμβακιού που παρήγαγαν. Συγκεντρώσεις ηλικιωμένων που διάβαζαν το Κοράνι περιγράφονταν στους ζηλωτές της κοινωνίας του Επιστημονικού Αθεϊσμού ως συγκεντρώσεις βετεράνων του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου.

Στην Τουρκία, ο Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος ενστερνίστηκε τις απόψεις του Μπακούνιν για τη θρησκεία, ξεκίνησε μία δικτατορική πολιτική με στόχο την «αποϊσλαμοποίηση». Οι σύγχρονοι διάδοχοί του αδυνατούν να εγκαθιδρύσουν έστω και μία εικονική δημοκρατία, επειδή ακριβώς υπάρχει η απειλή της επιστροφής της θρησκείας. Σε διαφορετική κλίμακα χρόνου, τον Σάχη του Ιράν, ο οποίος με αδιάτακτο τρόπο θέλησε να επιβάλει στη χώρα του το δυτικό τρόπο ζωής, διαδέχθηκε ένα φονταμενταλιστικό καθεστώ, το οποίο ουδείς είχε προβλέψει. Η Αίγυπτος και η Αλγερία δικάζονται από αντίπαλες ελίτ του κοσμικού και του θρησκευτικού κράτους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το πιο ισχυρό λόμπυ είναι εκείνο της Χριστιανικής Συμμαχίας, με αυξανόμενη επιρροή στο Ρεπουμπλικανικό κόμμα. Η Χριστιανική Συμμαχία αρνείται οποιαδήποτε ευθύνη για το φόνο του τελευταίου γιατρού που έκανε έκτρωση στον αμερικανικό Νότο.

Είναι απογοητευτικό όσο και απρόσμενο για τους κοσμικούς αναρχικούς, οι οποίοι, ενώ πίστευαν ότι οι θρησκευτικοί πόλεμοι ανήκουν στο παρελθόν, πρέπει τώρα να αντιμετωπίσουν ζητήματα αναγνώρισης της διαφορετικότητας και να προσπα-

θούν, παράλληλα, να προωθούν όλα εκείνα που μας ενώνουν αντί εκείνων που μας χωρίζουν. Ένας τρόπος προσέγγισης που μπορούν να υιοθετήσουν είναι εκείνος του αναρχικού προπαγανδιστή του προηγούμενου αιώνα Ρούντολφ Ρόκερ [Rudolf Rocker], από την εβραϊκή κοινότητα του Ουαϊττσάπελ, στο Ανατολικό Λονδίνο, ο οποίος συχνά είχε καταφερθεί κατά της προκλητικής συμπεριφοράς των συμπατριωτών του, που διαδήλωναν υπέρ των Εβραίων τα πρωινά του Σαββάτου έξω από τη συναγωγή στο Μπρικ Λέιν. Όταν ρώτησαν τον Ρόκερ για την άποψή του σχετικά με τις διαδηλώσεις αυτές, απάντησε πως ο κατάλληλος για τους πιστούς χώρος ήταν ο οίκος λατρείας, ενώ για τους απίστευτους οι ριζοσπαστικές συναντήσεις. Το σκηνικό, όμως, έχει αλλάξει. Γιατί το ίδιο κτίριο το οποίο είδε πολλές πίστεις να έρχονται και να παρέρχονται, που έγινε εκκλησία των Ουγενότων, τόπος συνάντησης αντιφρονούντων και εβραϊκή συναγωγή, τώρα είναι τζαμί. Καθένας που ενοχλεί τους εξερχόμενους πιστούς σήμερα δεν είναι ένας κοσμικός από το Μπαγκλαντές αλλά ένας απειλητικός Άγγλος ρατσιστής, που στόχος του είναι ο εκφοβισμός και οι ταραχές.

Έχει ειπωθεί, παραδείγματος χάριν, για το Ινδικό Κόμμα του Λαού [Bharatiya Janata Party] στην Ινδία, το οποίο ευθύνεται για τη βία που κατά καιρούς σημειώθηκε σε πολλές περιοχές του Παντζάμπ, όπου ζούσαν άλλοτε μαζί και αρμονικά διαφορετικές κοινότητες, ότι το όνομα αυτής της νόσου δεν είναι φονταμενταλισμός, αλλά εθνικισμός. Η άποψη αυτή ισχύει και για άλλες περιοχές της υψηλίου, συμπεριλαμβανομένων πολλών χωρών του Ισλαμικού κόσμου, όπου θα πρέπει να κατακρίνουμε τις ατελείωτες ταπεινώσεις και απαξιώσεις που έχει υποστεί από το δυτικό ιμπεριαλισμό η τοπική τους κουλτούρα.

Η διαπίστωση του Έντουαρντ Σαϊντ [Edward Said] (βλ. παρακάτω, απόσπασμα από το έργο του *Culture and Imperialism* [Παιδεία και Ιμπεριαλισμός]) περιλαμβάνει πολλές μεγάλες αλήθειες. Οι χώρες της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής ήταν

Ο φόβος και ο τρόμος που προκαλείται από τις φρικαλέες και υπερβολικές εικόνες της «τρομοκρατίας» και του «φονταμενταλισμού» –αποκαλέστε τις φιγούρες μιας διεθνούς ή διεθνικής εικόνας που κατασκευάστηκε από ξένους διαβόλους– επισπεύδει την υποταγή του ατόμου στους κυρίαρχους κανόνες της στιγμής. Αυτό ισχύει τόσο στις νέες μεταποικιακές κοινωνίες όσο και στη Δύση, γενικώς, και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ειδικώς. Έτσι, το να εναντιώνεσαι στην ανωμαλία και τον εξτρεμισμό, που είναι εγγενείς στην τρομοκρατία και το φονταμενταλισμό –το παράδειγμά μου έχει μία μικρή μόνο δόση παρωδίας-, είναι σαν να υποστηρίζεις τη μετριοπάθεια, τη λογική, τον εκτελεστικό συγκεντρωτισμό ενός αορίστως σχεδιασμένου «δυτικού» (ή αλλιώς τοπικού και πατριωτικά υποτιθέμενου) ήθους. Η ειρωνεία είναι ότι, αντί να μας εμπλουτίζει με πεποίθηση και ασφαλή «ομαλότητα», που συσχετίζουμε με πρόνομια και ορθότητα, η δυναμική αυτή «μάς» εμποτίζει με δίκαιη οργή και αμυντικότητα, όπου οι «άλλοι» αντιμετωπίζονται τελικώς ως εχθροί, που θέλουν να καταστρέψουν τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής μας.

Έντουαρντ Σάιντ, Culture and Imperialism
(London, Chatto and Windus 1993).

για αιώνες υποτελείς πότε του ενός και πότε του άλλου ιμπεριαλισμού, με τους πολιτισμούς τους να γελοιοποιούνται ή να πατρνάρονται, και τα σύνορά τους να καθορίζονται από τις γραμμές που σχεδίαζαν σε ένα χάρτη οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και επιχειρήσεις. Σήμερα, οι χώρες αυτές έχουν αξία ανάλογα με τις πετρελαϊκές πηγές ή ως δυνητικές αγορές, ενώ είναι γεμάτες από όπλα που ξέμειναν από τις δωροδοκίες του Ψυχρού Πολέμου. Η δυτική κοσμική θρησκεία της άκρατης κατανάλωσης γρήγορα υιοθετήθηκε από τους ηγέτες της Μέσης Ανατολής, οι οποίοι, όμως, δεν προσέφεραν τίποτε άλλο

παρά μάταιες ελπίδες στη φτωχή πλειοψηφία των υπηκόων τους.

Ένα άλλο ζωτικής σημασίας ζήτημα, που έφερε στο προσκήνιο η μαροκινή λογία Φατίμα Μερνίσι [Fatima Mernissi], όταν της ζητήθηκε να γράψει τον πρόλογο στην αγγλική μετάφραση του βιβλίου της *Women and Islam* [Γυναίκες και Ισλάμ], είναι το εξής:

Όταν ολοκλήρωσα τη συγγραφή του βιβλίου αυτού, κατάλαβα ένα πράγμα: εάν τα δικαιώματα των γυναικών είναι πρόβλημα για ορισμένους σύγχρονους μουσουλμάνους άνδρες, δεν είναι εξαιτίας του Κορανίου, ούτε του Προφήτη, ούτε της ισλαμικής παράδοσης, αλλά είναι πολύ απλά γιατί τα δικαιώματα αυτά συγκρούονται με τα συμφέροντα μιας ανδρικής ελίτ. Η ελίτ αυτή προσπαθεί να μας πείσει ότι η εγωιστική της, η άκρως υποκειμενική και μέτρια άποψή της για τον πολιτισμό και την κοινωνία έχει ιερή βάση.

Οι αναρχικοί, από κοινού με τις άλλες αριστερές παρατάξεις του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, είδαν τον εδαφικό και θρησκευτικό διαχωρισμό ως άσκοπη ενασχόληση, που η ανθρώπινη κοινωνία έχει ξεπεράσει. Το μόνο πιθανό μήνυμά τους είναι η ελπίδα ότι ο φανατισμός θα χάσει την ώθησή του, όταν οι ηγέτες του δουν πως δεν έχουν οπαδούς, καθώς οι άνθρωποι θα ανακαλύπτουν πιο ενδιαφέροντα, πιο ευχάριστα ή, τουλάχιστον, λιγότερο θανάσιμα ζητήματα να συζητούν με τους γείτονές τους.

Κεφάλαιο 5

Απομονώνοντας την παρέκκλιση και απελευθερώνοντας την εργασία

Από την πτώση της Βασιλλίης, το 1789, από την οποία στην πραγματικότητα απελευθερώθηκαν μόνο επτά κρατούμενοι, έως το θάνατο του Στάλιν, το 1953, που σήμανε τη σταδιακή απελευθέρωση εκατομμυρίων Σοβιετικών, οι αναρχικοί παρήγαγαν, μέσω προσωπικών εμπειριών, ένα εντυπωσιακό συγγραφικό έργο για τα μειονεκτήματα του ποινικού συστήματος. Το πρώτο βιβλίο του Κροπότκιν *Στις ρωσικές και γαλλικές φυλακές* [*In Russian and French Prisons*], το 1887, περιλαμβάνει τις εμπειρίες του συγγραφέα από τις ρωσικές και γαλλικές φυλακές, ενώ το βιβλίο του Αλεξάντερ Μπέρκμαν [*Alexander Berkman*], το 1912, περιγράφει τις αναμνήσεις ενός φυλακισμένου αναρχικού.

Ο Κροπότκιν ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη φράση «οι φυλακές είναι τα πανεπιστήμια του εγκλήματος». Η παρατήρησή του παραμένει ακριβής υπό την έννοια ότι η πρώτη φυλάκιση οποιουδήποτε παραβάτη εγγυάται ότι αυτός, όπως και κάθε άλλος από εκείνους με τους οποίους μοιράζεται ένα κελί, θα μάθει στη φυλακή μία μακρά σειρά πιο εκλεπτυσμένων εγκληματικών μεθόδων από τις μικροκλοπές με τις οποίες ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στη φυλακή. Ο Κροπότκιν υποστήριξε, το 1886, ότι μία κοινωνία που οικοδομήθηκε με βιά-

ση τη συνεργασία και όχι τον ανταγωνισμό θα υπέφερε, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, λιγότερο από αντικοινωνικές δραστηριότητες.

Άνθρωποι χωρίς πολιτική οργάνωση και, συνεπώς, λιγότερο εξαχρειωμένοι από εμάς, έχουν πλήρως καταλάβει ότι εκείνος που αποκαλείται «εγκληματίας» είναι απλά άτυχος. Το φάρμακο δεν είναι να τον μαστιγώσεις, να τον αλυσοδέσεις, να τον εκτελέσεις ή να τον σκοτώσεις πάνω στο ικρίωμα ή μέσα στη φυλακή, αλλά να τον βοηθήσεις με την πιο αδελφική φροντίδα, με θεραπεία βασισμένη στην ισοότητα, να ζήσει ανάμεσα σε έντιμους ανθρώπους.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η καλύτερη υπηρεσία στην ποινική μεταρρύθμιση που προσέφεραν οι βρετανικές και αμερικανικές κυβερνήσεις των δύο παγκόσμιων πολέμων του 20ού αιώνα ήταν η φυλάκιση των αρνητών του πόλεμου. Οι φυλακισμένοι αντιρρησίες, πέραν των δυσβάσταχτων δυσκολιών που αντιμετώπισαν μερικοί από αυτούς στον Α΄ Παγκόσμιό πόλεμο, είχαν ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά. Επρόκειτο μάλλον για μορφωμένους ανθρώπους και οξυδερκείς παρατηρητές του περιγυρού τους και των συγκρατούμενων τους. Ήταν επίσης από ηθικής πλευράς ανώτεροι από τους δεσμώτες τους, γεγονός που τους επέτρεπε να βλέπουν τις ταπεινώσεις τις οποίες υπέφεραν ως αντανάκλαση όχι της δικής τους κατάστασης αλλά των καλών πολιτών που επέλεξαν να τους φυλακίσουν.

Οι παρατηρητές αυτοί αναγνώρισαν και κοινοποίησαν εκείνο που μία χούφτα μεταρρυθμιστών του 19ου αιώνα είχε ήδη επισημάνει: ότι πολλοί από τους συγκρατούμενούς τους, που εξέτιαν την ποινή τους στη φυλακή για μία σειρά παραβάσεων, όπως μικροκλοπές, ασήμαντη βία, εμπορία ναρκωτικών ή μικροαδικήματα σε κατάσταση μέθης, προέρχονταν από ένα περιβάλλον το οποίο καθιστούσε τις παραβάσεις και τη φυλάκισή τους σχεδόν αναπόφευκτες. Πολλοί από εμάς, αν μαθαί-

ναμε τι κοστίζει στον απλό πολίτη η κράτηση ενός ατόμου στη φυλακή και αν συνειδητοποιούσαμε ότι το κόστος αυτό είναι κατά πολύ μεγαλύτερο των εσόδων μας, θα ευχόμασταν διακαώς να είχαμε προσέξει τις προειδοποιήσεις των ποινικών μεταρρυθμιστών, οι οποίοι προσπάθησαν να επιστήσουν την προσοχή μας στους κοινούς παράγοντες που συχνά χαρακτηρίζουν τη ζωή των ανθρώπων που φυλακίζουμε. Για παράδειγμα, πολλοί είναι οι τρόφιμοι που έχουν την εμπειρία παιδικών ιδρυμάτων, ψυχικής αστάθειας, ή εκπαιδευτικής αποτυχίας. Ανήκουν δε, σε συντριπτικό αριθμό, στο ανδρικό φύλο.

Η αναγνώριση των παραγόντων αυτών ήταν ένας από τους λόγους που, στο τέλος του 19ου αιώνα, οδήγησε στη θέσπιση τόσο στη Βρετανία όσο και στην Αμερική της αστυνομικής επιτήρησης, σύμφωνα με την οποία, ως εναλλακτική προς τη φυλακή λύση, ανατίθεται σε έναν αστυνόμο το έργο να γίνει φίλος και σύμβουλος του παραβάτη, έτσι ώστε να τον βοηθήσει να αποκτήσει μία κανονική ζωή εργαζομένου μέσα στους κόλπους της οικογένειάς του. Κατά τον 20ό αιώνα, παρά τις αντιδράσεις του προσωπικού των ποινικών ιδρυμάτων, συντελέστηκε αργά ένας εξανθρωπισμός του ποινικού συστήματος, όσο αυτό ήταν δυνατόν, που [οι εισηγητές του] εμπνεύστηκαν από τους μεταρρυθμιστές, οι οποίοι υπήρξαν τρόφιμοι και παρατηρητές στα χρόνια του πολέμου.

Οι εφαρμόζοντες τις διάφορες θεραπευτικές μεθόδους εξασφάλισαν, σταδιακά, χάρη στην υποστήριξη ορισμένων διοικητών φυλακών, πρόσβαση στο ποινικό σύστημα, γεγονός που είχε σημαντικά αποτελέσματα. Πιέζοντας το προσωπικό της φυλακής να καταλάβει ότι το κύρος του και η ικανοποίηση που θα αποκόμιζε από τη δουλειά του θα αυξάνονταν, το έκανε να αντιλαμβάνεται τη δουλειά του ως θεραπευτικό έργο παρά ως επιτήρηση. Πολλοί αναρχικοί είχαν αμφιβολίες ως προς τον εξανθρωπισμό του ποινικού συστήματος, όπως, επίσης, και ο Τύπος, που συχνά περιέγραφε τις ανοικτές φυλακές ως κατασκηνώσεις (αποκαλύπτοντας την άγνοια των δημοσιογράφων

και για τους δύο θεσμούς). Κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, σε πολλές χώρες διαπιστώθηκε μία σταθερή μείωση του πληθυσμού των φυλακών. (Αξιοσημείωτες εξαιρέσεις ήταν η Σοβιετική Ένωση και οι χώρες τις κυβερνήσεις των οποίων αυτή επηρέαζε.) Ο Ντέιβιντ Κέλυ [David Cayley] εξήγησε ότι

η Ολλανδία έβαλε ένα μέτρο μειώνοντας την αναλογία από 90 κρατούμενους ανά 100.000 κατοίκους, που ίσχυε μετά τον πόλεμο, σε 17 ανά 100.000, το 1975 ... Οι μειώσεις στη φυλάκιση επήλθαν μέσω εκείνου που ο Ολλανδός εγκληματολόγος Βίλεμ ντε Χάαν [Willem de Haan] αποκάλεσε «πολιτική κακής συνείδησης».

Αλλά από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και ύστερα, η πολιτική της κακής συνείδησης αντικαταστάθηκε από την αντίθετη άποψη που ο εγκληματολόγος Άντριου Ράδερχορντ [Andrew Rutherford] διατύπωσε ως «πολιτική καλής συνείδησης για φυλάκιση». Οι εγκληματολογικές στατιστικές είναι παγκοίμως γνωστό πως είναι δύσκολο να ερμηνευθούν, επειδή αντικατοπτρίζουν απλώς τον αριθμό των συλλήψεων για ένα ευρύ φάσμα παραβάσεων, που η εκάστοτε αστυνομική δύναμη αναμένεται να καταγράψει. Αλλά οι ποινικές στατιστικές είναι ανά πάσα στιγμή διαθέσιμες και αποκαλύπτουν μία τραγική ιστορία. Ο Ντέιβιντ Κέλυ ανέφερε, το 1998, ότι

για να βοηθηθεί η στέγαση του 1,5 εκατομμυρίου Αμερικανών που τότε βρίσκονταν στη φυλακή, χτίστηκαν, μεταξύ μόνο του 1990 και του 1995, 168 νέες πολιτειακές φυλακές και 45 νέες ομοσπονδιακές, αλλά κι αυτές δεν ήταν αρκετές για την εγκατάσταση των νέων φυλακισμένων... Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν τώρα εκθέσει τόσους πολλούς από τους πολίτες τους –κυρίως μαύρους και Λατινοαμερικανούς πολίτες– στις κτηνώδεις επιπτώσεις των φυλακών τους που μία αυτοεκπληρούμενη προφητεία έχει μπει σε τροχιά. Όσοι πιο πολλοί Αμερικανοί κακοποιούνται από το εγκληματικό σύστημα δικαιο-

σύνης, τόσοι πιο πολλοί είναι εκείνοι των οποίων η συμπεριφορά δικαιολογεί και απαιτεί την αντιμετώπιση αυτή.

Ως το 2000, οι φυλακές στις Ηνωμένες Πολιτείες είχαν δεχθεί το δισεκατομμυριοστό τρόφιμό τους. Ο κοινωνιολόγος Ντέιβιντ Ντάουνς [David Downs] σε ένα συνέδριο σχετικά με το έγκλημα, στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, υπογράμμισε ότι κανένα άλλο έθνος στην ιστορία δεν είχε ποτέ φυλακίσει τόσο μεγάλο ποσοστό των πολιτών του. Το δικαστικό σύστημα, επίσης, διαβεβαιώνει ότι οι Αφρο-αμερικανοί άνδρες έχουν μία στις 4 πιθανότητες στη ζωή τους να εγκλειστούν στη φυλακή, ενώ οι πιθανότητες για τους λευκούς συμπολίτες τους είναι μία στις 23. Όταν ο καθηγητής Ντάουνς ρωτήθηκε εάν η Ευρώπη θα επηρεαζόταν από το αμερικανικό παράδειγμα, απάντησε ότι «τα στοιχεία για μία ραγδαία αύξηση των φυλακίσεων στην Ευρώπη έχουν ήδη συγκεντρωθεί». Η απάντησή του ήταν ορθή. Η Βρετανία προηγείται στην Ευρώπη ως προς το ποσοστό των πολιτών της που φυλακίζει. Εναλλακτικές απόψεις, που συμμερίζονται οι αναρχικοί και οι ποινικοί μεταρρυθμιστές, έχουν απορριφθεί από τους πολιτικούς και το κοινό που τους ακολουθεί. Τούτο δεν πείθει τους μεταρρυθμιστές, ώστε να αλλάξουν τις απόψεις τους, αλλά απλώς περιμένουν την ενδεχόμενη αλλαγή στη στάση του κοινού.

Υπάρχει μία μόνο περίπτωση παραβίασης στην εφαρμογή του νόμου, όπου η πολιτική της αποποινικοποίησης κερδίζει υποστηρικτές, και η οποία θα μείωνε δραστικά τον πληθυσμό των φυλακών. Πρόκειται για τη φυλάκιση των χρηστών ναρκωτικών και των εμπόρων ναρκωτικών. Όλοι συμφωνούν ότι η πολιτική αυτή είναι μία ακριβή αποτυχία, η οποία, όπως παρατηρεί ο Ντέιβιντ Κέυλυ, «έχει εκθρέψει κακά πολύ χειρότερα από αυτά που υποτίθεται ότι θεραπεύει». Κατά ειρωνεία της τύχης, πολλοί χρήστες θεωρούν ότι είναι πολύ πιο εύκολα προσιτά τα ναρκωτικά της επιλογής τους μέσα στη φυλακή παρά έξω. Αξίζει εδώ να αναφερθούν οι απόψεις του αναρχικού Ερρίκο Μαλατέστα, ήδη από το 1922, πολύ πριν, δηλαδή, οι

γονείς ή οι παππούδες μας φανταστούν ότι υπάρχει το πρόβλημα των ναρκωτικών (βλ. το απόσπασμα στο τέλος του κεφαλαίου).

Σε δύο ευρωπαϊκές πόλεις, τη Ζυρίχη και το Άμστερνταμ, οι τοπικές αρχές έχουν θαρραλέα εφαρμόσει μία τέτοια πολιτική, ενώ στη Βρετανία, από τις αρχές του 21ου αιώνα, δύο τουλάχιστον αρχιφύλακες έχουν εκφράσει ανάλογες απόψεις, αποσιώντας, βέβαια, εντυπωσιακά πρωτοσέλιδα αλλά λίγη πρακτική υποστήριξη.

Οι πολιτικοί των μεγαλύτερων κομμάτων στη Βρετανία κέρδισαν την επιδοκιμασία του κόσμου, προτείνοντας να δοθεί στους παραβάτες ένα «σύντομο, σκληρό σοκ» ή να σταλούν σε «στρατόπεδα σκληραγωγίας» και, με την περιχαράκωση και τις προσπάθειες της υπηρεσίας αστυνομικής επιτήρησης, να κρατηθούν οι αποφυλακισμένοι παραβάτες έξω από τη φυλακή. Ακόμη όμως και τα προγράμματα αυτά στοχεύουν όχι στο να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα του εγκλήματος, αλλά να ικανοποιηθούν οι αρθρογράφοι των πρωτοσέλιδων των δημοφιλών εφημερίδων, εκείνοι που πραγματικά καθορίζουν την ποινική πολιτική. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η εκλογική επιτυχία του Ρεπουμπλικανικού κόμματος συσχετίζεται με την ικανότητά του να παρουσιάζει τους αντιπάλους του ως «ανεκτικούς στο έγκλημα».

Εν τω μεταξύ, οι αυτοκτονίες των νέων που φυλακίζονται για παραβάσεις που ενοχλούσαν μάλλον παρά απειλούσαν την κοινωνία αυξήθηκαν. Επιπροσθέτως, είναι απόλυτα εμφανές ότι η φυλακή δεν κάνει τίποτα για να μειωθεί η αύξηση της εγκληματικότητας. Όπως χαρακτηριστικά επισήμανε ο Λόρδος Γουάντινγκτον [Lord Waddington], υπουργός Εσωτερικών της υπό τη Μάργκαρετ Θάτσερ [Margaret Thatcher] κυβέρνησης, «η φυλακή είναι ένας πολύ ακριβός τρόπος, για να κάνεις τους κακούς ανθρώπους χειρότερους». Ακόμη και οι πολιτικοί δεν πιστεύουν πλέον στις πολιτικές που διαχειρίζονται. Τούτο,

όταν αναλογιστεί κανείς τις στατιστικές, ελάχιστα εκπλήσσει. Το 2003 αναφέρθηκε ότι το 84% των νεαρών που απηλλάγησαν από επιτηρήσιμες ποινές σύντομα υπέπεσαν ξανά σε παραβάσεις. Οι δείκτες από τις Ηνωμένες Πολιτείες θα ξεπερνούσαν το ρεκόρ αυτό.

Τα ζητήματα, όμως, που εγείρουν οι αναρχικοί, μέσα από τις τάξεις των ποινικών μεταρρυθμιστών, δεν θα εκλείψουν. Μάλιστα, σε σχέση με τις αντιλήψεις της κοινωνίας, καθίστανται πιο δυσεπίλυτα, όπως τα χειρίζεται ο Τύπος.

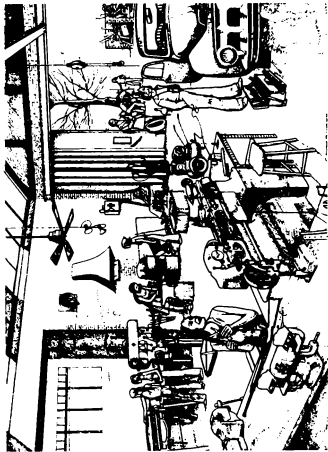
Ένα άλλο κρίσιμο ερώτημα, το οποίο τέθηκε νωρίς στην ιστορία του αναρχισμού, αφορούσε στην εφαρμογή αυτού του ιδίου στο χώρο εργασίας, ιδιαίτερα μάλιστα αφότου οι αναρχικοί πρωτοπόροι επιθυμούσαν να έχουν δεσμούς με τα ανερχόμενα κινήματα των εργατικών συνδικάτων. Οι αναρχικοί ταυτίζονταν με το ριζοσπαστικό άκρο του συνδικαλιστικού φάσματος, προβάλλοντας τον αναρχο-συνδικαλισμό (το δεύτερο συνθετικό από τη γαλλική λέξη *syndicat*), που έβλεπε κάθε τοπικό βιομηχανικό αγώνα ως ένα βήμα προς μία γενική απεργία. Παράλληλα, ισχυρίζονταν ότι η κατάρρευση του καπιταλισμού θα οδηγούσε σε κατάληψη της εξουσίας από τους εργάτες.

Στη Γαλλία, η *Confédération Générale du Travail* (CGT) και στην Ισπανία η *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT) εξελίχθηκαν σε μεγάλης κλίμακας μαζικά κινήματα, όπως, για ένα διάστημα, έγιναν, επίσης, οι Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου (IWW) στις Ηνωμένες Πολιτείες. Υπήρχαν, ασφαλώς, εσωτερικές διαμάχες στις συνδικαλιστικές ενώσεις, μεταξύ εκείνων των μελών που ήταν πρόθυμα να αγωνιστούν και μερικές φορές να κερδίσουν μικρές τοπικές μάχες για μικρά ζητήματα, και των αγωνιστών που ήλπιζαν να μετατρέψουν κάθε μικρή διαφωνία σε τελικό αγώνα για την κατάληψη του ελέγχου των μέσων παραγωγής, ούτως ώστε να «απαλλοτριώσουν τους απαλλοτριωτές», θέτοντας, έτσι, την παραγωγή στον έλεγχο των εργατών.

Αλλά η αποδυνάμωση του στόχου της απελευθέρωσης της εργασίας έχει λίγο να κάνει με το χάσμα μεταξύ των μεταρρυθμιστών και των επαναστατών στους οργανισμούς των εργατών. Έχει πολύ μεγαλύτερη σχέση με το νέο, έσχατο όπλο των εργοδοτών εναντίον των αιτημάτων των εργατών: «αποδεχτείτε τους όρους μας, αλλιώς θα μεταφέρουμε τις δραστηριότητές μας και τις δουλειές σας στη Νοτιοανατολική Ασία ή τη Λατινική Αμερική, όπου το εργατικό δυναμικό ευχαρίστως θα δουλέψει υπό τους όρους μας». Οι κεφαλαιοκράτες παραμένουν στον πλούσιο κόσμο, ενώ οι εργάτες τώρα βρίσκονται στον αναπτυσσόμενο κόσμο, και, εάν απαιτήσουν μεγαλύτερο μερίδιο από τα προϊόντα της εργασίας τους, οι εργοδότες απλώς απευθύνονται σε ένα φθηνότερο εργατικό δυναμικό σε άλλη χώρα.

Παράλληλα, ο πλούσιος κόσμος έχει ένα δικό του κρυφό εργατικό δυναμικό. Η αγροτική εργασία της συγκομιδής και της συσκευασίας φρούτων και λαχανικών γίνεται από τους αρχηγούς συμμοριών και τις ομάδες τους των λαθρομεταναστών, από Ανατολικοευρωπαίους απλήρωτους δημόσιους υπαλλήλους, φοιτητές και μετανάστες. Μία άλλη υπο-τάξη ασχολείται με υπηρεσίες της τηλεφωνίας και του διαδικτύου, δουλεύοντας σε τηλεφωνικά κέντρα από την επαρχιακή Βρετανία έως το Μπανγκαλόρ της Ινδίας.

Πριν από έναν αιώνα, ο «νέος συνδικαλισμός» στη Βρετανία και η IWW στην Αμερική θέλησαν να οργανώσουν και να αντιπροσωπεύσουν τους ανειδίκευτους και αμέτρητους εργάτες του περιθωρίου της επίσημης οικονομίας – και το κατάφεραν. Ταυτόχρονα, ο αναρχικός Κροπότκιν απευθυνόταν σε ένα βρετανικό κοινό που θεωρούσε ότι η Βρετανία ήταν το εργαστήριο του κόσμου και ότι για πολύ καιρό ακόμη ολόκληρη η υφήλιος θα εξαρτάτο από την υφαντουργία του Λάνκανσαϊρ, το κάρβουνο του Νιουκάστλ και τα πλοία του Κλάιντ. Το 1899, όταν έγραφε το βιβλίο του *Αγροί, εργοστάσια και εργαστήρια*, ένας από τους στόχους του ήταν να υποδείξει ότι, ενώ οι πο-

11. Απελευθερώνοντας την εργασία: το κοινοτικό εργαστήριο, όπως το οραματίστηκε ο Κλίφορντ Χάρπερ.

λιτικοί και οικονομολόγοι σκέφτονταν με όρους αχανών εργοστασίων, το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανικής παραγωγής παραγόταν στην πραγματικότητα σε μικρά εργαστήρια και μικρές τοπικές επιχειρήσεις. Ο ηλεκτρισμός και τα σύγχρονα μέσα μεταφοράς αποκέντρωσαν την παραγωγή. Ο Κροπότκιν επέμενε ότι αυτό απελευθέρωνε όχι μόνο το χώρο της εργασίας αλλά και την επιλογή επαγγέλματος του ατόμου. Ήταν δυνατόν τώρα πλέον να συνδυαστεί η πνευματική με τη χειρωνακτική εργασία – κάτι που ήταν το βιομηχανικό ιδεώδες του.

Οι αναρχικοί σπανίως βρίσκονται στο φθίνοντα κόσμο των στελεχών καριέρας, στην επίσημη βιομηχανία ή στη γραφειοκρατία. Επιδιώκουν να βρουν τη θέση τους στην ανεπίσημη ή μικρής κλίμακας οικονομία. Αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, αφού βιομηχανικοί ψυχολόγοι συχνά αναφέρουν ότι η ικανοποίηση στην εργασία σχετίζεται άμεσα με το «χρόνο αυτονομίας», που αυτή προσφέρει, το ποσοστό, δηλαδή, της εργάσιμης ημέρας ή εβδομάδας κατά την οποία οι εργάτες είναι ελεύθεροι να πάρουν τις δικές τους αποφάσεις. Στο μεταβιομηχανικό αυτόν κόσμο εργασίας, ο μικρός επιχειρηματίας δεν είναι ένας θατσερικός ήρωας αλλά ένας δημιουργικός επαναστάτης κατά του εξαναγκασμού, είτε ως εργοδότης είτε ως εργαζόμενος. Ο Πολ Τόμσον [Paul Tompson] αναφέρει ότι

αποδεικνύεται πως ήρωες του Σάμιουελ Σμάιλ, πολλοί μικροεπιχειρηματίες, εκατό χρόνια από τώρα, αντί να είναι μία ιδιαίτερη γενιά ανθρώπων με στόχους, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αποτυχημένοι. Αντιπαθούν ολόκληρο το σύγχρονο καπιταλιστικό ήθος και, ειδικά, να εργάζονται για άλλους· αντίθετα, προτιμούν να νιώθουν την ευχαρίστηση ότι προσφέρουν «υπηρεσία» και ότι «κάνουν μία καλή δουλειά». Συχνά ήταν απλή τύχη που τους επέτρεψε να βρουν την αποστολή τους. Εξάλλου, δεν θα αποτελέσουν τη βάση για την επόμενη βιομηχανική επανάσταση, γιατί δεν θέλουν να επεκταθούν: αυτό θα σήμαινε την πρόσληψη ανθρώπων και την

Είναι παλαιό το σφάλμα των νομοθετών ότι οι νόμοι, όσο πιο σκληροί είναι, τόσο περισσότερο χρησιμεύουν στο να παταχθεί η αμαρτία και να αποθαρρυνθεί η εγκληματικότητα. Ωστόσο, όσο πιο σκληρές είναι οι τιμωρίες που επιβάλλονται στους καταναλωτές και τους εμπόρους της κοκαΐνης, τόσο μεγαλύτερη είναι η έλξη των απαγορευμένων καρπών και η μαγεία του κινδύνων που υφίσταται ο καταναλωτής, και τόσο μεγαλύτερα θα είναι τα κέρδη των κερδοσκόπων.

Είναι άσκοπο, λοιπόν, να ελπίζουμε σε οτιδήποτε από το νόμο. Πρέπει να προτείνουμε μία άλλη λύση. Κάντε τη χρήση και την πώληση της κοκαΐνης ελεύθερη από περιορισμούς και ανοίξτε κιόσκια όπου αυτή θα πωλείται σε τιμή κόστους ή και κάτω του κόστους. Και τότε ξεκινήστε μία μεγάλη εκστρατεία προπαγάνδας για να εξηγήσετε στο κοινό, και αφήστε τους ανθρώπους να δουν μόνοι τους τα κακά της κοκαΐνης. Ουδείς θα εμπλεκόταν σε μία αντιπροπαγάνδα, γιατί κανείς δεν θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί την κακοτυχία των εξαρτημένων.

Βέβαια, η βλαβερή χρήση της κοκαΐνης δεν θα εξαφανιζόταν εντελώς, επειδή οι κοινωνικές αιτίες που δημιουργούν και κατευθύνουν αυτούς τους κακομοίρηδες στη χρήση των ναρκωτικών, θα εξακολουθούν να υπάρχουν. Αλλά σε κάθε περίπτωση το κακό θα ελαττωνόταν, αφού κανείς δεν θα έβγαζε κέρδος από την πώληση της κοκαΐνης και κανείς δεν θα κερδοσκοπούσε από το κυνήγι των κερδοσκόπων. Και γι' αυτόν το λόγο, η πρότασή μας είτε δεν θα ληφθεί υπόψη, ή θα θεωρηθεί μη εφαρμόσιμη και τρελή. Όμως, οι ευφυείς και όσοι δεν έχουν συμφέρον μπορεί να αναρωτηθούν: αφού οι ποινικοί νόμοι έχουν αποδειχθεί ανίσχυροι, δεν θα ήταν καλό, σαν πείραμα, να δοκιμάσουμε την αναρχική μέθοδο;

Ερρίκο Μαλατέστα, *Umanità Nova*, 2 Σεπτεμβρίου 1920
Ανατύπωση: V. Richards, *Errico Malatesta, His Life and Ideas*
(London, Freedom Press 1965)

απώλεια των προσωπικών σχέσεων που τους αρέσει να έχουν με ένα μικρό αριθμό εργαζομένων.

Ευρήματα σαν αυτά είναι πολύ μακριά από τις προσδοκίες των αναρχο-συνδικαλιστών, οι οποίοι οραματίζονταν μία θριαμβευτική κατάληψη του εργοστασίου από τους εργάτες του, δηλώνουν, ωστόσο, καθαρά ότι οι αναρχικοί οραματισμοί είναι κοντά στα όνειρα ενός μεγάλου αριθμού πολιτών, οι οποίοι νιώθουν παγιδευμένοι από τον πολιτισμό της εργασίας.

Κεφάλαιο 6

Ελευθερία στην εκπαίδευση

Οι εκδότες μιας πολύ γνωστής ανθολογίας αναρχικών κειμένων παρατηρούν –βάσει του σχολικού ενημερωτικού φυλλαδίου, το οποίο δημοσιεύθηκε, το 1783, από τον Γουίλιαμ Γκόντουνι και περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Πολ Γκούντμαν [Paul Goodman] *Compulsory Miseducation* [Αναγκαστική Παραπαιδεία], που εκδόθηκε το 1964– ότι «κανένα άλλο κίνημα δεν έχει παραχωρήσει σε εκπαιδευτικές αρχές, ιδέες, πειραματισμούς και μεθόδους πιο σημαντική θέση στα συγγράματα και τις δράσεις του [όσο ο αναρχισμός]». Το κείμενο του Γκόντουνι (δημοσιεύθηκε υπό τον τίτλο *An Account of the Seminary that will be Opened on Monday the Fourth Day of August, at Epsom in Surrey, for the Instruction of Twelve Pupils*), δεν έπεισε πολλούς γονείς και, έτσι, το σχολείο [στο οποίο αναφέρεται] δεν άνοιξε ποτέ. Στο φυλλάδιο αυτό ο Γκόντουνι διακηρύσσει ότι

η σύγχρονη εκπαίδευση όχι μόνο διαφθείρει την ψυχή των νέων μας μέσω της δουλείας, στην οποία τους καταδικάζει, αλλά υπονομεύει και τη λογική τους με το ακατανόητο γλωσσικό ιδίωμα από το οποίο κατακλύζονται αυτοί από την πρώτη στιγμή και, στη συνέχεια, με τη μικρή προσοχή που δίνεται στο να εξυπηρετηθούν οι στόχοι τους και να καλλιεργηθούν οι ικανότητές τους.

Και προσθέτει ότι

δεν υπάρχει πιο αληθινό πράγμα στον κόσμο άξιο για λύπη από το φοβισμένο βλέμμα ενός παιδιού που παρακολουθεί με εναγώνια απορία τα καμώματα ενός παιδαγωγού.

Ένα μεταγενέστερο βιβλίο του Γκόντουν, *Οι Εξεταστές* [*The Enquirer*] (1797), περιλαμβάνει, όπως εύστοχα λέει ο βιογράφος του, «ορισμένες από τις πιο αξιοσημείωτες και πιο προχωρημένες ιδέες πάνω στην εκπαίδευση που γράφηκαν ποτέ». Η φράση με την οποία αρχίζει το βιβλίο είναι η θαυμάσια επιβεβαίωση ότι «το αληθινό αντικείμενο της εκπαίδευσης, όπως και κάθε άλλης ηθικής διαδικασίας, είναι η κατάκτηση της ευτυχίας». Στη συνέχεια, υποστηρίζονται τα δικαιώματα του παιδιού απέναντι στην εξουσία των ενηλίκων. Για παράδειγμα, παρατηρείται ότι

τα παιδιά, λένε, είναι ελεύθερα από τις έγνοιες του κόσμου. Είναι, όμως, χωρίς έγνοιες; Από όλες τις έγνοιες, εκείνες που δίνουν τη μεγαλύτερη παρηγοριά είναι οι έγνοιες της ανεξαρτησίας. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη αγαλλίαση από την πεποίθηση ότι είμαι κάτι στον κόσμο. Το παιδί συχνά νιώθει ότι είναι ο κανένας. Οι γονείς, με την υπερβολική φροντίδα τους, ενισχύουν την πικρή αυτή πεποίθηση. Σε πόσο ζηλευτό επίπεδο ευτυχίας φθάνει ξαφνικά το παιδί, όταν νιώθει ότι έχει την τιμή να το εμπιστεύονται και να το συμβουλευούνται οι ανώτεροί του;

Μεταξύ των δύο αυτών μεγαλόστομων маниφέστων ήρθε το πιο γνωστό βιβλίο του Γκόντουν, το έργο του *Μία έρευνα σχετικά με την πολιτική δικαιοσύνη* (1793). Στο βιβλίο του αυτό ο συγγραφέας παρεξέκλινε από την προοδευτική άποψη η οποία επικρατούσε στη Βρετανία και από τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού Ρουσσώ, Ελβέτιο, Ντιντερό και Κοντορσέ, που προώθησαν τα προγράμματα για τα εθνικά συστήματα παιδείας, αξιώνοντας ένα ιδανικό κράτος, το οποίο, κατά την άποψη του Γκόντουν, ήταν αντιφατικό. Ο Γκόντουν περιέγραψε ως εξής τις τρεις βασικές αντιρρήσεις του:

Τα πλήγματα, που προέρχονται από ένα σύστημα εθνικής εκπαίδευσης είναι, πρώτον, ότι όλα τα δημόσια ιδρύματα εμπειρεύουν στη βάση τους την ιδέα της μονιμότητας... Η δημόσια εκπαίδευση ανέκαθεν αναλωνόταν στην υποστήριξη μιας προκατάληψης... Το χαρακτηριστικό αυτό διαπερνά κάθε τομέα του δημοσίου· ακόμη και στον ασήμαντο θεσμό του κατηχητικού, τα κύρια μαθήματα που διδάσκονται είναι ένας προληπτικός σεβασμός στην Εκκλησία της Αγγλίας και η υποχρέωση να υποκλίνονται οι μαθητές σε κάθε καλοντυμένο άνθρωπο...

Δεύτερον, η ιδέα της εθνικής εκπαίδευσης βασίζεται σε μία πρόχειρη εκτίμηση για τη φύση του ανθρώπινου μυαλού. Οτιδήποτε κάνει ο κάθε άνθρωπος για τον εαυτό του γίνεται σωστά, αλλά οτιδήποτε κάνουν οι γείτονές του ή αναλάβει να κάνει η χώρα του γι' αυτόν γίνεται λανθασμένα. Με τη σοφία μας πρέπει να παρακινούμε τους ανθρώπους να πράττουν για τους εαυτούς τους και όχι να τους διατηρούμε σε μία κατάσταση διαρκούς μαθητείας...

Τρίτον, το σχέδιο μιας εθνικής παιδείας πρέπει να αποθαρρυνθεί λόγω της προφανούς συμμαχίας της με την εθνική κυβέρνηση. Πρόκειται για μία τρομακτικότερης φύσεως συμμαχία από την παλιά και διαφιλονικούμενη συμμαχία μεταξύ Εκκλησίας και κράτους. Πριν θέσουμε μία τόσο ισχυρή μηχανή υπό τη διεύθυνση ενός τόσο φιλόδοξου παράγοντα, επιβάλλεται να σκεφθούμε καλά τι κάνουμε. Η κυβέρνηση θα τη χρησιμοποιήσει οπωσδήποτε, για να ισχυροποιήσει τη θέση της και να διαιωνίσει τους θεσμούς της... Οι απόψεις της ως μοχλού ενός εκπαιδευτικού συστήματος θα είναι κατ' ανάγκη ανάλογες με τις απόψεις της για την πολιτική... [Ακόμη και] στις χώρες όπου κυριαρχεί η ελευθερία είναι εύλογο να υποτεθεί ότι υπάρχουν σημαντικά σφάλματα, και ότι ένα εθνικό σύστημα έχει την τάση να διαιωνίζει τα σφάλματα αυτά και να διαμορφώνει όλα τα μυαλά πάνω σε ένα πρότυπο.

Ορισμένοι θαυμαστές της σκέψης του Γκόντουιν νιώθουν αμήχανοι για την εκ μέρους του απόρριψη της «προοδευτικής» άποψης. Ανακαλούν το σκληρό αγώνα για την επίτευξη ελεύθερης, καθολικής και υποχρεωτικής εκπαίδευσης για όλους τόσο στη Βρετανία όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά το 1870. (Υπάρχει μία σχετική ομοιότητα στην εκπαιδευτική γλώσσα της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, «δημόσια» σχολεία είναι τα σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τα οποία συντηρούνται με κρατική δαπάνη. Στη Βρετανία, οι όροι «ιδιωτικό» και «δημόσιο» είναι λέξεις που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τα σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία χρηματοδοτούνται από εύπορους γονείς για τα προνομιούχα παιδιά τους, ενώ τα σχολεία που χαρακτηρίζονται «κρατικά» διοικούνται και συντηρούνται πράγματι από τις τοπικές κυβερνητικές αρχές.) Στη Βρετανία, σε μία επί τη εκατονταετηρίδι έκδοση της Εθνικής Ένωσης Διδασκάλων, το 1970, επισημαινόταν ότι «εκτός από τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά σχολεία, τα κοινά σχολεία λειτουργούσαν με την ιδιωτική πρωτοβουλία ανθρώπων οι οποίοι ήταν στοιχειωδώς εγγράμματοι», και απορριπτόταν η ευρέως διαδεδομένη εκθρόνιση της εργατικής τάξης προς τα Σχολικά Συμβούλια του 19ου αιώνα, με την παρατήρηση ότι «οι γονείς δεν ήταν πάντοτε διατεθειμένοι να εκτιμήσουν τα πλεονεκτήματα του ολοήμερου σχολείου, μπρος στον κίνδυνο της καταβολής επιπλέον μισθών».

Πιο πρόσφατα, όμως, ιστορικοί είδαν την αντίδραση αυτή προς τα κρατικά σχολεία κάτω από ένα εντελώς διαφορετικό πρίσμα. Ο Στήβεν Χάμφρις [Stephen Humphries] ανακάλυψε ότι, από τη δεκαετία του 1860, ιδιωτικά σχολεία της εργατικής τάξης (σε αντίθεση προς εκείνα που σήμερα εννοούμε ως ιδιωτικά σχολεία) παρείχαν στο ένα τρίτο περίπου των παιδιών της εργατικής τάξης μία εναλλακτική προς εκείνη των φιλανθρωπικών ή θρησκευτικών «εθνικών» ή «βρετανικών» σχολείων παιδεία, και υποστήριξε ότι

η τεράστια αυτή ζήτηση για ιδιωτική εκπαίδευση, σε αντίθεση με τη δημόσια εκπαίδευση, φαίνεται ίσως καλύτερα από το γεγονός ότι γονείς της εργατικής τάξης σε έναν αριθμό μεγάλων πόλεων αντέδρασαν στην εισαγωγή διατάξεων υποχρεωτικής παρακολούθησης όχι στέλνοντας τα παιδιά τους στα προκφερόμενα κρατικά σχολεία, όπως οι κυβερνητικοί επιθεωρητές είχαν προβλέψει, αλλά παρατείνοντας το διάστημα της εκπαίδευσης των παιδιών τους σε ιδιωτικά σχολεία. Οι γονείς προτίμησαν αυτά τα σχολεία για αρκετούς λόγους: ήταν πιο μικρά και πιο κοντά στο σπίτι και, συνεπώς, ήταν πιο προσωπικά και πιο βολικά από τα περισσότερα σχολεία που προσέφερε το δημόσιο· ήταν πιο ανεπίσημα και ανεκτικά στη μη κανονική παρουσία και στην ασυνέπεια· δεν διατηρούσαν απουσιολόγια· δεν χώριζαν τα παιδιά ανάλογα με την ηλικία και το φύλο· χρησιμοποιούσαν ατομικές μεθόδους διδασκαλίας, σε αντίθεση με τις εξουσιαστικές μεθόδους, και, το πιο σημαντικό, ανήκαν στην τοπική κοινότητα και ελέγχονταν από αυτήν αντί να έχουν επιβληθεί στη γειτονιά από μία ξένη εξουσία.

Η αξιοσημείωτη παρατήρηση του Χάμφρις ενισχύθηκε από ένα πλήθος σύγχρονων ενδείξεων, τις οποίες προέβλεψε ο Φίλιπ Γκάρντνερ [Philip Gardner] στο βιβλίο του *The Lost Elementary Schools of Victorian England* [*Η χαμένη στοιχειώδης εκπαίδευση της Βικτωριανής Αγγλίας*]. Ο Γκάρντνερ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα σχολεία αυτά της εργατικής τάξης

πέτυχαν εκείνο ακριβώς που ήθελε ο πελάτης: εξασφάλιζαν γρήγορα αποτελέσματα σε βασικές ικανότητες, όπως η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική, δεν σπαταλούσαν χρόνο σε θεολογικές μελέτες και ηθική ανύψωση, και αντιπροσώπευαν μία γνήσια εναλλακτική προσέγγιση της παιδικής μάθησης σε αυτό που πρότειναν οι ειδικοί της εκπαίδευσης.

Κατά την άποψη του ιστορικού Πολ Τόμσον, το τίμημα της εξάλειψης των σχολείων αυτών μέσω της επιβολής του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος ήταν

αναρίθμητα παιδιά της εργατικής τάξης να χάσουν κάθε ενδιαφέρον για εκπαίδευση και υπό καθεστώς καταπίεσης να αμβλυνθεί η ικανότητά τους να μαθαίνουν, πράγμα που η σύγχρονη προοδευτική εκπαίδευση προσπαθεί να επαναφέρει.

Η προσέγγιση αυτή, όσο ριζικά κι αν διαφέρει από την ιστορία της εκπαίδευσης, όπως αυτή διδάσκεται στους εκπαιδευόμενους δασκάλους, μας βοηθάει να εντοπίσουμε στο φάσμα των εκπαιδευτικών ιδεών τους αναρχικούς διανοούμενους, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται, για παράδειγμα, οι προβληματισμοί του Λέοντα Τολστόι για το σχολείο, που λειτούργησε στη Γιάσναγια Πολυάνα, και του Φρανσίσκο Φερέρ [Francisco Ferrer (1859-1909)], του θεμελιωτή του κινήματος «Σύγχρονο Σχολείο». Ο Φερέρ που άνοιξε το πρώτο του σχολείο στη Βαρκελώνη το 1901, στοχεύοντας σε μία κοσμική, ορθολογική εκπαίδευση, ενέπνευσε μιμητές σε πολλές χώρες, εγείροντας την έχθρα της Εκκλησίας. Όταν η κυβέρνηση της Ισπανίας κήρυξε επιστράτευση στην Καταλωνία για τον πόλεμο στο Μαρόκο, το 1909, ο Φερέρ θεωρήθηκε υπεύθυνος για οδομαχίες στη Βαρκελώνη, στις οποίες 200 διαδηλωτές σκοτώθηκαν, αν και ο ίδιος δεν ήταν παρών. Τελικώς εκτελέστηκε, ενώ η εκστρατεία του για την κρατική εκπαίδευση δεν απέδωσε καρπούς. Μετά την επανάσταση της 19ης Ιουλίου του 1936, τουλάχιστον 60.000 παιδιά στην Καταλωνία φοιτούσαν στα σχολεία του Φερέρ.

Έχει ενδιαφέρον να δει κανείς πώς η προσέγγιση [του σχολείου] από διάφορους αναρχικούς οδήγησε τους τελευταίους να συνεισφέρουν εκπαιδευτικές απόψεις πριν από τους προοδευτικούς προπαγανδιστές έναν αιώνα αργότερα. Ο Μπακούνιν, για παράδειγμα, σε μία απλή υποσημείωση για μία κριτική πάνω σε κάποιο άλλο θέμα, οραματίστηκε το σχολείο σαν μία παντοτινή πηγή για όλους μας:

Δεν θα υπάρχουν πια σχολεία· θα υπάρχουν ακαδημίες του λαού, στις οποίες ούτε μαθητές ούτε κύριοι θα ξεχωρίζουν,

12 Ώρα γυμνασίου σε ένα σχολείο του Φερέρ στην Καταλονία. Μιτά την επανάσταση του 1936, τουλάχιστον 60.000 παιδιά φοίτησαν στα σχολεία του Φερέρ.

όπου οι άνθρωποι θα έρχονται αυτοβούλως να λαμβάνουν, εάν τη χρειάζονται, ελεύθερη διδασκαλία, και στις οποίες, πλούσιοι σε εμπειρίες, θα διδάσκουν, με τη σειρά τους, πολλά πράγματα τους καθηγητές, δίνοντάς τους τη γνώση που τους λείπει. Αυτή τότε θα είναι μία αμοιβαία διδασκαλία, μία πράξη πνευματικής αδελφότητας.

Αυτά τα έγραφε ο Μπακούνιν το 1870. Ανάλογοι οραματισμοί εκφράστηκαν έναν αιώνα αργότερα από ανθρώπους όπως ο Ιβάν Ίλιτς [Ivan Illich] και ο Πολ Γκούντμαν στην Αμερική, ή ο Μάικλ Γιανγκ [Michael Young] και ο καθηγητής Χάρυ Ρε [Harry Rée] στη Βρετανία. Το 1972 ο Ρε, μπροστά σε ένα κοινό από νέους δασκάλους, είπε:

Νομίζω ότι στη διάρκεια της ζωής σας πρόκειται να δούμε το τέλος των σχολείων όπως τα ξέρουμε. Αντί γι' αυτά, θα υπάρξουν κοινοτικά κέντρα με ανοικτές τις πόρτες δώδεκα ώρες την ημέρα, επτά ημέρες την εβδομάδα, όπου οποιοσδήποτε θα μπορεί να μπει να βιβλιοθήκη, στα εργαστήρια, στο αθλητικό κέντρο, στην καφετέρια και στο μπαρ. Σε εκατό χρόνια, οι νόμοι υποχρεωτικής παρουσίας για τα παιδιά στα σχολεία ενδεχομένως να ακολουθήσουν τον ίδιο δρόμο με τους νόμους υποχρεωτικής παρουσίας στην εκκλησία.

Η προφητεία του Ρε είναι απίθανο να εκπληρωθεί, αφού μέσα σε δέκα χρόνια από την ομιλία του, η κυβέρνηση απέδωσε την κατάρρευση της Βρετανικής βιομηχανίας στον πιο απίθανο αποδιοπομπαίο τράγο: στα σχολεία. Ακολούθησε ένα καθεστώς αποκάλυπτης παρέμβασης από την κεντρική κυβέρνηση στη διοίκηση και στο πρόγραμμα διδασκαλίας των σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, την ευθύνη των οποίων έχουν στη Βρετανία οι τοπικές αρχές. Στην παρέμβαση αυτή περιλαμβάνονταν η επιβολή, για πρώτη φορά, ενός Εθνικού Προγράμματος Διδασκαλίας, από την κεντρική κυβέρνηση, ένα συνεχές πρόγραμμα εξέτασης των παιδιών σε ορισμένες ηλικίες και μία χιονοστιβάδα αιτήσεων προς συμπλήρωση για

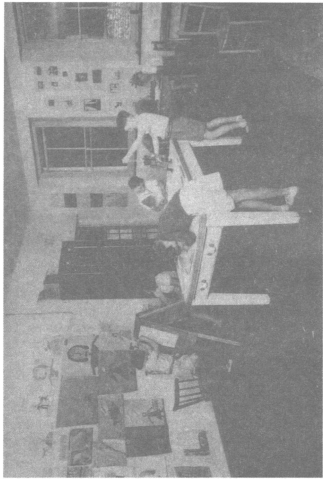
τους δασκάλους. (Η ατέλειωτη αυτή αποτίμηση απέδειξε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι σχολεία σε πλούσιες περιοχές πετύχαιναν μεγαλύτερους βαθμούς από σχολεία σε φτωχές περιοχές, όπου η πλειονότητα των παιδιών δεν είχε τα αγγλικά ως μητρική γλώσσα. Πρόκειται για κοινωνικά γεγονότα που οι περισσότεροι τα γνώριζαν ήδη.)

Το 1995 ο Ανώτατος Επιθεωρητής Σχολείων της Αυτού Μεγαλειότητας δήλωνε ότι το πραγματικό εμπόδιο για την ανάπτυξη ενός καλύτερου εκπαιδευτικού συστήματος στη Βρετανία ήταν «μία δέσμευση σε συγκεκριμένες πεποιθήσεις, σχετικά με τους στόχους και τη συμπεριφορά της εκπαίδευσης» και ότι εκείνο που χρειαζόταν ήταν «λιγότερη μάθηση πράτοντας και περισσότερη διδασκαλία λέγοντας». Αποκίρυσσε, έτσι, εκατό χρόνια προοδευτικής επιρροής στο επίσημο, υποχρεωτικό εκπαιδευτικό σύστημα, ανεβάζοντας συναφώς το όριο ηλικίας από το νηπιαγωγείο έως το σχολείο της μέσης εκπαίδευσης. Κατά τρόπο ειρωνικό, αναφορικά με την απόρριψη της «προοδευτικής» εκπαίδευσης από τους εκπροσώπους της πολιτικής Δεξιάς, οι εκπαιδευτικοί στόχοι πολλών αναρχικών θα μπορούσαν να γίνουν εντελώς αποδεκτοί από αυτούς τους τελευταίους. Ο Μάικλ Σμιθ [Michael Smith], συγγραφέας του έργου *The Libertarians and Education [Οι Ελευθεριοκράτες και η εκπαίδευση]*, παρατηρεί ότι ο Προυντόν

είχε πάντα συνείδηση του γεγονότος ότι τα παιδιά για τα οποία μιλούσε ήταν παιδιά των εργατών. Όταν αυτά θα μεγάλωναν, η δουλειά θα ήταν η ζωή τους. Ο Προυντόν δεν έβλεπε τίποτα κακό σε αυτό. Η δουλειά που ένας άνθρωπος έκανε ήταν κάτι για το οποίο ήταν περήφανος, ήταν εκείνο που έδινε ενδιαφέρον, αξία και αξιοπρέπεια στη ζωή του. Ήταν σωστό, λοιπόν, το σχολείο να προετοιμάζει το νέο για μία ζωή εργασίας. Μία εκπαίδευση που ήταν χωρισμένη από τον κόσμο της δουλειάς, δηλαδή μία εκπαίδευση που σπριζόταν ολοκληρωτικά στη μελέτη και τη μάθηση, δεν είχε καμιά αξία από την άποψη των κοινών παιδιών της εργατικής

τάξης. Ασφαλώς, μία εκπαίδευση που πήγαινε εντελώς προς την άλλη κατεύθυνση, η οποία ανέτρεφε τα παιδιά προκειμένου να γίνουν απλώς τροφή για τα εργοστάσια, ήταν εξίσου ανεπίτρεπτη. Ό,τι απαιτείτο ήταν μία εκπαίδευση που θα εφοδίαζε το παιδί με τα απαραίτητα για την εργασία προσόντα, αλλά θα του έδινε, επίσης, έναν βαθμό ανεξαρτησίας στην αγορά εργασίας. Τούτο θα μπορούσε να επιτευχθεί δίνοντας στο παιδί όχι μόνο τη βάση μιας τέχνης αλλά και ένα ολόκληρο φάσμα εμπορεύσιμων ικανοτήτων, που θα του εξασφάλιζαν ότι δεν θα ήταν ολοκληρωτικά στο έλεος ενός βιομηχανικού συστήματος, το οποίο απαιτεί την εξειδίκευση των εργατών του και μετά, όταν η εξειδίκευση δεν θα ενδιαφέρει πλέον την εταιρεία, τους απορρίπτει. Έτσι, ο Προυντόν οδηγήθηκε στην ιδέα μιας εκπαίδευσης που ήταν «πολυτεχνική».

Οι αναγνώστες θα έχουν μαντέψει, ορθά, ότι ο Προυντόν ασχολήθηκε μόνο με την εκπαίδευση των αγοριών. Τούτο, όμως, δεν ίσχυε για διαδόχους του, όπως ο Κροπότκιν, που ήλπιζε στην ενσωμάτωση διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας όχι μόνο στην εκπαίδευση αλλά και στη ζωή, ούτε και για αγωνιστές, όπως ο Φανσίσκο Φερέρ στην Ισπανία, του οποίου η άποψη ήταν ομοίως η άποψη μιας εκπαίδευσης *χειραφέτησης*, σε αντίθεση με ό,τι θεώρησε ως εκπαίδευση της *υποταγής*. Οι πιο ενδιαφέρουσες σελίδες του Μάικλ Σμιθ, κυρίως για τον Άγγλο αναγνώστη, περιγράφουν την «Ολοκληρωμένη Εκπαίδευση» στην πράξη, μέσα από την εμπειρία του Γάλλου αναρχικού Πολ Ρομπέν [Paul Robin], και του σχολείου που αυτός διηύθυνε από το 1880 μέχρι το 1894 στο Κέμπιους. Το εκπαιδευτικό σύστημα του Ρομπέν ήταν βασισμένο στην εργαστηριακή άσκηση και την κατάρτιση της αίθουσας διδασκαλίας, καθιστώντας το σχολείο κέντρο-καταφύγιο των μαθητών. Τα παιδιά και των δύο φύλων μάθαιναν μαγειρική, πλέξιμο, ξυλουργική και σιδηρουργία, ενώ «τα παιδιά του Κέμπιους, τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια, ήταν μεταξύ των πρώτων στη Γαλλία που πήγαιναν για ποδηλασία».

13. Το σχολείο του Μπέικον Χιλ, το οποίο διηύθυνε η Ντόρα Ράσελ από το 1927 έως το 1943.

Οι μεικτές τάξεις, η σεξουαλική ισότητα και ο αθεϊσμός προκάλεσαν τόση αντίδραση, που τελικώς το σχολείο του Ρομπέν διέκοψε τη λειτουργία του. Ένας άλλος καταξιωμένος Γάλλος αναρχικός, ο Σεμπαστιέν Φορ [Sébastien Faure], διηύθυνε ένα γνωστό σχολείο, το αποκαλούμενο *La Ruche* («Η Κυψέλη»). Ο Μάικλ Σμιθ σχολιάζει ότι «ο Φορ είχε διδαχθεί ένα πολύ σημαντικό μάθημα από την αποτυχία του Ρομπέν: μείνε εντελώς έξω από το κρατικό σύστημα και, έτσι, θα εξασφαλίσεις την πλήρη ανεξαρτησία σου». Αλλά στη Βρετανία υπήρξε συνεχής προσπάθεια να εισαχθούν οι απόψεις της ελευθεριοκρατικής εκπαίδευσης στο σχολικό σύστημα που χρηματοδοτείται από όλους τους κατοίκους. Ένας άλλος ιστορικός, ο Τζον Σότον [John Shotton], έχει παρακολουθήσει και κατέγραψε τις εν λόγω προσπάθειες, καθώς και άλλες ανάλογες απόπειρες να βοηθηθούν όλα εκείνα τα παιδιά που έχουν αποκλειστεί από το επίσημο σύστημα.

Ένας αιώνας προοδευτικών πειραμάτων έχει επηρεάσει βαθιά κάθε σχολείο – με πιο εμφανή τρόπο, τα δημοτικά σχολεία. Ο ρόλος του δασκάλου έχει μετατραπεί από εκείνον του φοβερού άκαμπτου παιδαγωγού σε αυτόν του φιλικού συμβούλου, ενώ η σωματική τιμωρία, άλλοτε ο στύλος του σχολικού συστήματος, έχει καταργηθεί νομικά. Υπάρχει, όμως, μία διαφορά μεταξύ της «προοδευτικής» εκπαίδευσης και της «ελευθεριοκρατικής», η οποία στην πράξη στρέφεται γύρω από το ζήτημα της υποχρεωτικής ή μη παρακολούθησης των μαθημάτων. Προεξάρχων μεταξύ των ελευθεριοκρατών ήταν ο Α.Σ. Νηλ [A.S. Neill], ο οποίος επί πολλές δεκαετίες διηύθυνε το Σχολείο Σάμερχιλ στο Σάφολκ, που επιβιώνει έως σήμερα υπό τη διεύθυνση της κόρης του Ζών Ρέντχεντ [Zoë Readhead].

Ο Νηλ αντιπαθούσε τους υψηλόφρονες και εκμεταλλευτές προοδευτικούς. Κατά τη δεκαετία του 1930 έγραφε στην Ντόρα Ράσελ [Dora Russell] του Μπέικον Χιλ Σκουλ ότι αυτή και εκείνος ήταν «οι μόνοι εκπαιδευτές». Ένας από τους δασκάλους του, ο Χόμερ Λέιν [Homer Lane], είπε:

«Δώσε στο παιδί ελευθερία» είναι η επίμονη κραυγή των Νέων Εκπαιδευτών, αλλά μετά οι εκφραστές της συνήθως καταστρώνουν ένα «σύστημα» το οποίο, αν και βασισμένο στις ορθότερες των αρχών, περιορίζει την ελευθερία εκείνη και αντιφάσκει προς την αρχή.

Ο Λέιν επανέλαβε την άποψη του Γουίλιαμ Γκόντουιν στο έργο του *Οι Εξεταστές*, όταν διαπίστωσε ότι ο Ρουσσώ, μολονότι ο κόσμος τού ήταν υπόχρεος «για τη δύναμη των κειμένων του και το ύψος των διαλογισμών του», είχε υποπέσει στο κοινό σφάλμα του χειρισμού του παιδιού:

Ολόκληρο το σύστημά του για την εκπαίδευση είναι μία σειρά τεχνασμάτων, μία παράσταση κουκλοθεάτρου, στο οποίο ο δάσκαλος κινεί τα νήματα και ο σπουδαστής δεν πρέπει ποτέ να υποπτευθεί με ποιο τρόπο κινούνται αυτά.

Αναγκασμός

Η αναρχική αντίληψη έχει επηρεάσει την εκπαίδευση περισσότερο από όσο άλλα πεδία της ζωής. Μπορεί οι εξουσιαστές να την αντιμάχονται και να την περιφρονούν, νοσταλγώντας ένα εξιδανικευμένο παρελθόν, αλλά είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι οι νέοι στο μέλλον θα ανεχθούν το εκπαιδευτικό καθεστώς στο οποίο υποτάχθηκαν οι παππούδες των ηγετών τους.

Σε ορισμένα μέρη του κόσμου, η μάχη για την ελευθερία των νέων ανήκει στο παρελθόν. Σε άλλα, μένει ακόμη να κερδηθεί. Ορισμένες από τις απόπειρες στη Βρετανία να παρασχεθεί μία εναλλακτική εμπειρία για τους νέους ανθρώπους που αποκλείονται από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα περιγράφονται στο κεφάλαιο 8.

Κεφάλαιο 7

Η ατομικιστική απάντηση

Επί έναν αιώνα, οι αναρχικοί χρησιμοποιούσαν τον όρο «ελευθεριοκράτης» ως συνώνυμη της λέξης «αναρχικός» – τόσο ως όνομα όσο και ως επίθετο. Η καταξιωμένη εφημερίδα *Le Libertaire* ιδρύθηκε το 1895. Πολύ πρόσφατα Αμερικανοί φιλόσοφοι της ελεύθερης αγοράς –ο Ντέιβιντ Φρήντμαν [David Friedman], ο Ρόμπερτ Νόζικ [Robert Nozick], ο Μάρεϋ Ρόθμπαρντ [Murray Rothbart] και ο Ρόμπερτ Πολ Γουλφ [Robert Paul Wolff]– οικειοποιήθηκαν τον όρο. Έτσι, είναι αναγκαίο η σύγχρονη ατομικιστική «ελευθεριοκρατική» απάντηση να εξεταστεί από την οπτική γωνία της αναρχικής παράδοσης.

Προσεγγίζοντας το θέμα αυτό, ένα εμπόδιο που πρέπει να παρακαμφθεί είναι ο Γερμανός υποστηρικτής του «συνειδητού εγώ» και μέλος του «Κύκλου των φιλελευθέρων» Μαξ Στίρνερ (το πραγματικό του όνομα είναι Γιόχαν Κάσπαρ Σμιντ [Johann Caspar Schmidt (1806-1956)]). Ο Στίρνερ έγραψε το βιβλίο *Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του* [*Der Einzige und sein Eigentum*], που θεωρείται το σπουδαιότερο έργο του. Έχω προσπαθήσει πολλές φορές να διαβάσω το εν λόγω έργο, αλλά συνεχώς το έβρισκα ακατανόητο. Δικαιολογούσα συνήθως τον εαυτό μου με το σχόλιο ότι η λατρεία του «Εγώ» μου φαινόταν τόσο απεχθής όσο ο «Υπεράνθρωπος» του Νίτσε. Οι αναρχικοί θαυμαστές του Στίρνερ, ωστόσο, με διαβεβαιώνουν ότι η προσέγγισή του είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη του Νίτσε. Το «συνειδητό εγώ» του Στίρνερ, διατείνονται, με κανέναν τρόπο δεν

αρνείται την ανθρώπινη τάση προς την αλτρουιστική συμπεριφορά, επειδή ακριβώς η εικόνα μας για τον εαυτό μας ικανοποιείται από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας ως κοινωνικό ον. Μου επέστησαν την προσοχή, επίσης, στο γεγονός ότι ο Στίρνερ προέβλεψε τη μεταγενέστερη άποψη του Ρόμπερτ Μίχελς [Robert Michels] περί ενός «οιδηρού νόμου της ολιγαρχίας», επισημαίνοντας μία εγγενή τάση όλων των ανθρώπινων θεσμών να σκληραίνουν μέσα σε καταπιεστικά σώματα και οργανώσεις, στα οποία πρέπει να υπάρχει αντίσταση στο όνομα της ατομικής ελευθερίας.

Για το αναρχικό ατομικιστικό ρεύμα πολύ πιο τυπικοί από τον Στίρνερ υπήρξαν μία μακρά σειρά Αμερικανών ακτιβιστών και πρωτοπόρων, οι οποίοι χρονολογούνται πριν από την έντονη δραστηριότητα της αναρχικής προπαγάνδας των πολυάριθμων μεταναστών του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα – Γερμανών, Ρώσων, Εβραίων, Σουηδών, Δανών, Ιταλών και Ισπανών. Βιβλία-οδηγοί, όπως το έργο του Τζέιμς Τζ. Μάρτιν [James J. Martin] *Men Against the State* [Άτομα κατά του κράτους], το οποίο πρωτοεκδόθηκε το 1953, και το βιβλίο του Ντέιβιντ ΝτεΛεόν [David DeLeon] *The American as Anarchist: Reflections on Indigenous Radicalism* [Οι Αμερικανοί ως αναρχικοί: Αντανάκλαση των ριζοσπαστικών αρχών των αυτοχθόνων] (1978), παρέχουν στις Ηνωμένες Πολιτείες μία πλούσια και ποικίλη ιστορία του ατομικού και κοινωνικού αναρχικού επιχειρήματος και πειράματος.

Οι κοινωνικές και συνεργατικές επιχειρήσεις που δημιούργησαν οι μετανάστες εξελίχθηκαν ραγδαία σε ευημερούσες οργανώσεις, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονταν εργατικές ενώσεις, σχολεία και συνεταιρισμοί. Η αυτόχθονη παράδοση ήταν πολύ περισσότερο από ατομικιστική, και οι πρωταγωνιστές της είχαν μεγάλη επιρροή στην αμερικανική ζωή. Οι χρονικογράφοι τους διακρίνουν τις ιδεολογίες των ελευθεριοκρατών της Αριστεράς από εκείνες των ελευθεριοκρατών της Δεξιάς. Ο Ντέιβιντ ΝτεΛεόν τις χωρίζει λέγοντας ότι «ενώ οι

ελευθεριοκράτες της Δεξιάς περιφρονούν το κράτος, γιατί δυσχεραίνει την ελευθερία της περιουσίας, οι ελευθεριοκράτες της Αριστεράς καταδικάζουν το κράτος, γιατί είναι προπύργιο της περιουσίας».

Ο πρώτος από τους φωτισμένους αυτούς άνδρες ήταν ο Τζοσία Γουόρεν [Josiah Warren (1798-1874)], ο οποίος, απογοητευμένος από την αποτυχία της συνεργατικής αποικίας «Νιου Χάρμονου» του Ρόμπερτ Όουεν [Robert Owen], οργάνωσε ένα «Κατάστημα Χρόνου» στο Σιναινάτι, στο οποίο οι πελάτες αγόραζαν αγαθά με αντάλλαγμα «εργατικά καρτονομίσματα» που υπόσχονταν στον έμπορο ένα ισάξιο προϊόν ή ισοδύναμη υπηρεσία. Επακολούθησαν ένα συνεργατικό «Χωριό Δικαίου» στο Οχάιο, το μακρόβιο «αμοιβαίο» χωριό της Ουτοπίας και η κοινότητα των «Σύγχρονων Καιρών» στο Λόνγκ Άιλαντ, η οποία καθ' όμοιο τρόπο διατήρησε το συνεργατικό χαρακτήρα της επί 20 τουλάχιστον χρόνια. Πιστεύοντας βαθύτατα στη σπουδαιότητα του ατόμου, ο Γουόρεν υποστήριξε τη δημιουργία κοινοτικών μαγειρείων, προκειμένου να «ανακουφίσει τις γυναίκες από την απόλυτη μιζέρια, στην οποία είναι αναπόφευκτα καταδικασμένες, υπηρετώντας την οικογένειά τους».

Ο Λυσάντερ Σπούνερ [Lysander Spooner (1808-87)] οραματιζόταν μία Αμερική αυτοπασχολούμενων ατόμων, που θα μοιράζονταν ισότιμη πρόσβαση στην πίστωση. Υποστήριζε, επίσης, ότι

εάν ένας άνθρωπος δεν έχει ποτέ συναινέσει ή συμφωνήσει να υποστηρίξει μία κυβέρνηση, δεν αίρει καμιά πίστη αρνούμενος να την υποστηρίξει. Και εάν της κάνει πόλεμο, το κάνει αυτό ως φανερός εχθρός και όχι ως προδότης.

Ο Στήβεν Περλ Άντριους [Stephen Pearl Andrews (1812-86)], ομοίως, δέχθηκε ότι η κυριαρχία του κράτους εφαρμοζόταν σε κάθε άτομο. Έτσι, όπως εξηγεί ο Πίτερ Μάρσαλ,

αυτός [ο Άντριους] αντιτίθετο σταθερά στη δουλεία και προσπάθησε να απελευθερώσει την πολιτεία του Τέξας συγκεντρώνοντας χρήματα, για να αγοράσει όλους τους δούλους της, αλλά μεσολάβησε ο πόλεμος με το Μεξικό. Υποστήριξε, επίσης, ότι η σεξουαλική συμπεριφορά και η οικογενειακή ζωή θα πρέπει να είναι θέματα προσωπικής ευθύνης, πέρα από τον έλεγχο της Εκκλησίας και του κράτους.

Ο ατομικισμός του Σ.Π. Άντριους, όπως εκείνος του Γουόρεν, τον οδήγησε στο να εισηγηθεί κοινοτικούς παιδικούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και συνεργατικές καφετέριες, προκειμένου να απελευθερωθούν οι γυναίκες.

Ο Μπένζαμιν Ρ. Τάκερ [Benjamin R. Tucker (1854-1939)] ήταν, στην εποχή του, ο πιο γνωστός από τους Αμερικανούς ατομικιστικούς αναρχικούς, αφού η εφημερίδα του *Liberty* έζησε ένα τέταρτο του αιώνα, ώσπου οι εκτυπωτικές εγκαταστάσεις του στη Βοστώνη κάηκαν, το 1907. Υπήρξε, ακόμη, ο πρωτοπόρος μεταφραστής του Προυντόν και του Μπακούνιν.

Αλλά, μεταξύ των Αμερικανών ελευθεριοκρατών του 19ου αιώνα, ο σημαντικότερος υπερασπιστής των ατομικών δικαιωμάτων είναι ο Χένρυ Ντέιβιντ Θορώ [Henry David Thoreau (1817-62)], το έργο του οποίου ασκεί και σήμερα μεγάλη επιρροή. Το γνωστό βιβλίο του *Γουόλντεν ή Η ζωή στα δάση* είναι μία έκθεση των δύο ετών που πέρασε, αναζητώντας την αυτάρκεια στην ξύλινη καλύβα όπου απομονώθηκε κοντά στο Κόνκορντ της Μασαχουσέτης. Τούτο ουδόλως σήμαινε την απόσυρσή του από την αμερικανική ζωή, αφού ο άνθρωπος που δήλωνε ότι ο φυσικός εχθρός του στρατιώτη είναι η κυβέρνηση που τον γυμνάζει, ήταν ο πιο ειλικρινής ανατροπέας της χώρας του. Ένα από τα άρθρα του – το οποίο συχνά αναφέρεται ως «On the duty of civil disobedience» («Στο σεβασμό από την πολιτική ανυπακοή») καθώς αρχικά, το 1849, είχε δημοσιευθεί ως «Resistance to civil government» («Αντίσταση στην κυβερνητική πολιτική»)– δεν προκάλεσε τότε την προσοχή κανενός, αρ-

γότερα, όμως, επηρέασε τόσο τον Τολστόι όσο και τον Γκάντι (ο οποίος το διάβασε στη φυλακή στη Νότια Αφρική). Ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, που το διάβασε ως φοιτητής στην Ατλάντα, θυμάται:

εντυπωσιασμένος από την ιδέα της άρνησης της συνεργασίας με ένα κακό σύστημα, συγκινήθηκα τόσο, ώστε ξαναδιάβασα το έργο πολλές φορές. Αυτή ήταν η πρώτη μου διανοητική επαφή με τη θεωρία της μη-βίαιης αντίστασης.

Η ιστορία του άρθρου του Θωρώ περί της κοινωνικής ανυπακοής –όπου ο συγγραφέας εκφράζει την οργή του για την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών σχετικά με τον Μεξικανικό πόλεμο και τη συνέχιση της δουλείας των μαύρων– ξεκίνησε ως μία διάλεξη στους συμπολίτες του στο Λύκειο του Κόνκορντ, το 1848. Όταν ο υπερασπιστής της κατάργησης της δουλείας Τζον Μπράουν [John Brown] πήρε τα όπλα εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών, το 1859, και καταδικάστηκε σε θάνατο, ο Θωρώ, παρά τις κάποιες αντιδράσεις, έδωσε μία διάλεξη στο Δημαρχείο, με τίτλο «A Plea for Captain John Brown» («Η υπεράσπιση του κάπταιν Τζον Μπράουν»). Πολλές δεκαετίες αργότερα, ο Χάβλοκ Έλλις [Havelock Ellis] παρατήρησε ότι ο Θωρώ ήταν «ο μοναδικός άνθρωπος στην Αμερική που αναγνώριζε τη σπουδαιότητα της ευκαιρίας και στάθηκε δημόσια στο πλευρό του Μπράουν».

Ένας άλλος αξιολόγος Αμερικανός ατομικιστής, ο Ράντολφ Μπορν [Randolph Bourne (1886-1918)], παρατηρώντας πώς η χώρα του οδηγήθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, επινόησε μία γνωστή φράση κατά του πολέμου εκείνου. «Ο πόλεμος είναι η υγεία του κράτους», υποστήριξε ο Μπορν, εξηγώντας ότι

το κράτος είναι η οργάνωση της αγέλης, προκειμένου να δράσει επιθετικά ή αμυντικά ενάντια σε μίαν άλλη αγέλη, που οργανώθηκε με τον ίδιο τρόπο. Ο πόλεμος στέλνει το ρεύμα του σκοπού και της δράσης να κυλήσει κάτω στο πιο χαμηλό επί-

πεδο της αγέλης και στους πιο απομακρυσμένους κλάδους της. Όλες οι δραστηριότητες της κοινωνίας συνδέονται μεταξύ τους όσο πιο γρήγορα γίνεται στον κεντρικό αυτό σκοπό, για να δημιουργήσουν μία στρατιωτική επίθεση ή στρατιωτική άμυνα, και το κράτος γίνεται ό,τι στη διάρκεια της ειρηνικής πάλης μάταια να γίνει... Η χαλαρότητα περιορίζεται, τα διασταυρούμενα ρεύματα ξεθωριάζουν και το έθνος κινείται βαριά και αργά, πλην όμως με μία πάντοτε εξελισσόμενη ταχύτητα και ολοκλήρωση, προς το έσχατο τέλος, προς εκείνη τη γαλήνη του να είσαι σε πόλεμο.

Η αντίληψή του για τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις του 20ού αιώνα κατόρθωναν να κατασκευάζουν και να ελέγχουν την κοινή γνώμη αποδεικνύεται ξεκάθαρα από τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στα 90 χρόνια που μεσολάβησαν από την εποχή που έγραφε ο Μπορν. Αμερικανοί αναρχικοί ατομικιστές διαδηλωτές διαμαρτύρονταν στους δρόμους ενάντια στην πολιτική της κυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών. Μεταξύ αυτών ήταν ο Άμμον Χένασυ [Ammon Hennacy], ο χαρακτηριζόμενος ως «ο μοναδικός άνθρωπος-επανάσταση», ο οποίος μονίμως διαμαρτυρόταν ενάντια στον ιμπεριαλισμό των Ηνωμένων Πολιτειών, από την Ανατολική Άκτι μέχρι τα Νοτιοδυτικά, και η Ντόροθυ Ντέι [Dorothy Day] του Καθολικού Εργατικού Κινήματος, η οποία επί πολλές δεκαετίες στον 20ό αιώνα δόλωσε την πίστη της στις αυτοοργανωμένες συνεργατικές κοινότητες, που σε πολιτικούς όρους πρέπει να περιγραφούν ως αναρχισμός.

Λίγο αργότερα, στα 1970, μία σειρά βιβλίων, γραμμένων από ακαδημαϊκούς συγγραφείς μάλλον παρά από ακτιβιστές, πρότειναν μία διαφορετικού τύπου αμερικανική ελευθεριοκρατία. Πρόκειται για τα βιβλία: *In Defense of Anarchism* [Σε υπεράσπιση από τον Αναρχισμό] του Ρόμπερτ Πολ Γουλφ, *Anarchy, State and Utopia* [Αναρχία, Κράτος και Ουτοπία] του Ρόμπερτ Νόζικ, *The Machinery of Freedom* [Ο μηχανισμός της Ελευθερίας] του Ντέιβιντ Φρήντμαν, και *For A New Liberty: The Libertarian*

Manifesto [Για μια νέα ελευθερία: Το μανιφέστο των Ελευθεριοκρατών] του Μάρεϋ Ρόθμπαρντ. Η ομάδα αυτών των συγγραφέων παρέσχε την «ιδεολογική υπερδομή» στις μεν Ηνωμένες Πολιτείες για στροφή προς τη Δεξιά και την ομοσπονδιακή και τοπική πολιτική, στη δε Βρετανική πολιτική για την «οπισθοχώρηση των συνόρων του κράτους», που στην πραγματικότητα ήταν ένα προπέτασμα για την αυξημένη υποταγή στο κέντρο της λήψης αποφάσεων. Ο Ρόμπερτ Πολ Γουλφ υποστήριξε ότι «ο φιλοσοφικός αναρχισμός φαινόταν να είναι η μόνη εύλογη πίστη για έναν φωτισμένο άνθρωπο». Ο Ρόμπερτ Νόζικ, κατά τον ιστορικό Ρόμπερτ Μάρσαλ, «βοήθησε, ώστε η ελευθεριοκρατική και αναρχική θεωρία να γίνει αποδεκτή στους ακαδημαϊκούς κύκλους» –κάθε άλλο παρά μικρό επίτευγμα–, ενώ ο Ντέιβιντ Φρήντμαν εκλαίκευσε για το αμερικανικό αναγνωστικό κοινό το επιχείρημα του Φρήντριχ βον Χάγιεκ [Friedrich von Hayek] ότι η θέσπιση των κοινωνικών θεσμών είναι το πρώτο βήμα στο έργο του *The Road to Serfdom* [Στο δρόμο για τη δουλοπαροικία].

Μεταξύ των απολογητών του αναρχο-καπιταλισμού, ο Πίτερ Μάρσαλ θεωρεί τον Μάρεϋ Ρόθμπαρντ ως τον πιο συνειδητοποιημένο στην ορθόδοξη αναρχική παράδοση.

Αρχικά θεωρήθηκε ως ένας ακροδεξιός Ρεπουμπλικάνος, αλλά μετά εξέδωσε το κλασικό ελευθεριοκρατικό βιβλίο του Λα Μποσειό [La Boétie] *Περί της εκουσίας δουλείας* (1576) και τώρα αυτοαποκαλείται αναρχικός. «Εάν θέλεις να μάθεις πώς θεωρούν οι ελευθεριοκράτες το κράτος και καθεμιά από τις πράξεις του», γράφει στο έργο του *For A New Liberty* [Για μια νέα ελευθερία], «σκέψου απλώς το κράτος σαν μία εγκληματική συμμορία, και όλες οι ελευθεριακές συμπεριφορές θα βρουν λογικά τη θέση τους». Περιορίζει την ελευθεριοκρατική πίστη σε ένα κεντρικό αξίωμα, ότι «κανένας άνθρωπος ή καμιά ομάδα ανθρώπων δεν έχει το δικαίωμα να επιτεθεί ενάντια στην ύπαρξη ή την περιουσία οιαδήποτε άλλου ανθρώπου». Ούτε το κράτος, λοιπόν, ούτε καμιά ομάδα ιδιωτών μπορεί να χρη-

σιμοποιήσει βία εναντίον οποιουδήποτε ανθρώπου ή να απειλήσει κανέναν για οποιονδήποτε σκοπό. Τα ελεύθερα άτομα θα πρέπει να ρυθμίζουν τις υποθέσεις τους και να διαθέτουν την περιουσία τους μέσω συμφωνίας μόνο, βασισμένης σε συμβολαιογραφική πράξη.

Ο Ρόθμπαρντ, παρότι γνώστης της παράδοσης, αγνοεί κατά αξιοσημείωτο τρόπο την παλιά παροιμία κατά την οποία ελευθερία για το μεγάλο ψάρι σημαίνει θάνατο για το μικρό. Η θλιβερή πραγματικότητα της οικονομίας των Ηνωμένων Πολιτειών είναι ότι το 10% του πληθυσμού κατέχει το 85% του καθαρού πλούτου του κράτους και ότι αυτή η μειονότητα είναι, επίσης, εκείνη που ωφελείται από κάθε μείωση του εθνικού προϋπολογισμού για την κοινωνική ευημερία.

Οι ελευθεριοκράτες της Δεξιάς διαδραματίζουν, παρ' όλα αυτά, ρόλο στο φάσμα του αναρχικού διαλόγου. Κάθε αναρχικός προπαγανδιστής βρίσκει ότι το ακροατήριο ή το αναγνωστικό κοινό κινδυνεύει να περιπέσει σε σύγχυση από την ιδέα ότι θα μπορούσε να οργανωθεί η ανθρώπινη ζωή χωρίς κυβέρνηση. Γι' αυτό ο Κροπότκιν, ως ελευθεριοκράτης της Αριστεράς, όπως είδαμε στο κεφάλαιο 3, επέμενε ότι οι αναρχικοί προπαγανδιστές πρέπει να δημιουργήσουν νέες μορφές οργάνωσης για τις λειτουργίες εκείνες που το κράτος διεκπεραιώνει μέσω της γραφειοκρατίας.

Ο Μάρεϋ Ρόθμπαρντ, που ήταν ένας από τους ιδρυτές ενός Ελευθεριοκρατικού Κόμματος στις Ηνωμένες Πολιτείες, επιζητούσε, όπως εξηγεί ο Πίτερ Μάρσαλ, να καταλύσει «ολόκληρο τον Ομοσπονδιακό ρυθμιστικό μηχανισμό καθώς επίσης και την κοινωνική ασφάλιση, την ευημερία, τη δημόσια εκπαίδευση και τη φορολόγηση», και παρακινούσε τις Ηνωμένες Πολιτείες «να αποσυρθούν από τα Ηνωμένα Έθνη και τις εξωτερικές δεσμεύσεις τους, καθώς, επίσης, και να μειώσουν τις στρατιωτικές δυνάμεις τους σε όσες χρειάζονται για την ελάχιστη άμυνα».

Πέραν μιας φιλοδοξίας για την ανάκληση όλων των νόμων περί «εγκλημάτων χωρίς θύματα», δεν μάθαμε για καμία δέσμευση περί αλλαγής στο ποινικό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών, το οποίο τώρα κρατάει στη φυλακή το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού από οποιοδήποτε άλλο κράτος που διατηρεί αξιόπιστα αρχεία. Αλλά, εν πάση περιπτώσει, οι άλλοι φιλόσοφοι της νέας ελευθεριοκρατικής Δεξιάς φαίνεται να είναι λιγότερο απόλυτοι στις απόψεις και διεκδικήσεις τους. Ο Ρόμπερτ Πολ Γουλφ, παραδείγματος χάριν, στην επανέκδοση του βιβλίου του *In Defense of Anarchism*, το 1998, προτείνει «να εγκατασταθεί ένα σύστημα εκλογικών μηχανημάτων σε κάθε σπίτι», καθένα από τα οποία «να είναι συνδεδεμένο στην τηλεόραση», προκειμένου να λαμβάνονται οι αποφάσεις για τα κοινωνικά και πολιτικά θέματα. Υποστηρίζει ότι έτσι «η κοινωνική δικαιοσύνη θα ανθούσε όπως δεν είχε ανθήσει ποτέ πριν».

Οι περισσότεροι αναρχικοί θα το έβλεπαν αυτό σαν μία παθητική αποφυγή μάλλον των ζητημάτων που εγείρει η αναρχική κριτική της αμερικανικής κοινωνίας. Θα προτιμούσαν να αποδοθεί τιμή στην πλούσια κληρονομιά των διαφωνούντων προπαγανδιστών στις Ηνωμένες Πολιτείες, που μένουν ακόμη ζωντανοί στη μνήμη, από τον Θορώ, που ανήκει σε μία γενιά, και την Έμμα Γκόλντμαν, που ανήκει σε μιαν άλλη, ως τον Πολ Γκούντμαν, ο οποίος παρέδωσε μία ενδιαφέρουσα κληρονομιά στους αναρχικούς διαδόχους του. Στο τελευταίο άρθρο του στον αμερικανικό Τύπο, υποστήριξε:

Για μένα, η κύρια αρχή του αναρχισμού δεν είναι η ελευθερία αλλά η αυτονομία, η ικανότητά του να αρχίζει κανείς ένα έργο και να το κάνει με το δικό του τρόπο. Η αδυναμία του «δικού μου» αναρχισμού είναι ότι η δίψα για ελευθερία είναι ένα ισχυρό κίνητρο για πολιτική αλλαγή, ενώ η αυτονομία δεν είναι. Οι αυτόνομοι άνθρωποι προστατεύουν τον εαυτό τους πεισματικά, αλλά με λιγότερο αποτελεσματικά μέσα, στα οποία συμπεριλαμβάνεται αρκετή παθητική αντίσταση. Το

κάνουν με το δικό τους τρόπο, άλλωστε. Το πάθος των καταπιεσμένων ανθρώπων, οπωσδήποτε, είναι ότι, εάν απελευθερωθούν, δεν θα ξέρουν τι να κάνουν. Αφού δεν ήταν ποτέ αυτόνομοι, δεν ξέρουν πώς είναι [να είσαι αυτόνομος], και, πριν μάθουν πώς είναι, έχουν νέους διευθυντές, οι οποίοι δεν βιάζονται να παραιτηθούν...

Οι Αμερικανοί ατομικιστές του 19ου αιώνα ήταν απασχολημένοι με τη δημιουργία κοινοτήτων, συνεταιρισμών, εναλλακτικών σχολείων, τοπικών νομισμάτων και σχεδίων για τράπεζες αμοιβαιότητας. Επρόκειτο για δραστήριους κοινωνικούς αναμορφωτές, που εξερευνούσαν τη δυνατότητα της αυτονομίας, στην οποία περιλαμβάνονταν η απελευθέρωση των γυναικών και η ισότητα των μαύρων. Η εμπειρία τους, στο κοινωνικό κλίμα της Αμερικής, απεικονίζει την επιμονή του Μάρτιν Μπούμπερ, που αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 3, για την αντίστροφη σχέση μεταξύ της κοινωνικής και της πολιτικής αρχής. Η κατάκτηση της αυτονομίας γεννάει την εμπειρία που διευρύνει την πιθανότητα επιτυχίας. Ή, όπως ο Αμερικανός αναρχικός Ντέιβιντ Ουίκ [David Wieck] το εξέφρασε: «η συνήθεια της άμεσης δράσης είναι, πιθανόν, ταυτόσημη με τη συνήθεια του να είσαι ελεύθερος, έτοιμος να ζήσεις υπεύθυνα σε μία ελεύθερη κοινωνία».

Οι Αμερικανοί «ελευθεριοκράτες» του 20ού αιώνα είναι ακαδημαϊκοί μάλλον παρά κοινωνικοί ακτιβιστές, και η ευφερεικότητά τους φαίνεται να περιορίζεται στο να παρέχουν μία ιδεολογία για τον αχαλίνωτο καπιταλισμό της αγοράς.

Κεφάλαιο 8

Ήμερες επαναστάσεις

Το χάσμα μεταξύ των αναρχικών προσδοκιών και της πραγματικής ιστορίας του 20ού αιώνα, θα μπορούσε να είναι η απόδειξη των αφελών ελπίδων των αναρχικών για δραστικές αλλαγές, οι διαδοχικές, όμως, αποτυχίες των πολιτικών ιδεολογιών της Αριστεράς τελικώς τους δικαίωσαν. Ποιος από μας δεν ανακουφίστηκε πραγματικά από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, αν και δεν είχαμε ιδιαίτερο λόγο να χαρούμε με τα καθεστώτα που ακολούθησαν; Καθώς τα ποινικά καταστήματα άδειαζαν σιγά σιγά από τους επιζώντες κρατούμενους, οι αληθινοί πιστοί του καταρρέοντος καθεστώτος ήταν υποχρεωμένοι να αμφισβητήσουν τις αντιλήψεις τους.

Πριν από πολλά χρόνια ο Αμερικανός δημοσιογράφος Ντουάιτ Μακντόναλντ [Dwight Macdonald] έγραψε ένα άρθρο με τον τίτλο «Politics Past», που περιλάμβανε μία υποσημείωση, στην οποία, όπως ο ίδιος μου είπε αργότερα, έχουν παραπέμψει τόσο πολύ όσο σε καμιά άλλη παράγραφο από τα κείμενά του. Η υποσημείωσή του αναφέρει:

Η επαναστατική εναλλακτική λύση στο *status quo* σήμερα δεν είναι η κολεκτιβιστική περιουσία που διευθύνεται από τους «κρατικούς εργάτες» –με ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό-, αλλά κάποιο είδος αναρχικής αποκέντρωσης που θα θρυμματίσει τη μάζα της κοινωνίας σε μικρές κοινότητες, όπου τα άτομα θα μπορούν να ζουν μαζί ως ποικιλόχρωμα ανθρωπι-

να όντα αντί όλοι μαζί ως απρόσωπες μονάδες. Η ρηκότητα του προγράμματος του New Deal¹ και της μεταπολεμικής κατάστασης του Εργατικού Κόμματος στην Αγγλία, αποδεικνύεται από την αποτυχία τους να προαγάγουν κάτι από τις σημαντικές αξίες στη ζωή των ανθρώπων, όπως είναι οι πραγματικές σχέσεις στον επαγγελματικό χώρο, ο τρόπος που περνούν τις αργίες, το μέγλωμα των παιδιών, το σεξ, η τέχνη. Ο μαζικός τρόπος διαβίωσης συντηρεί όλα αυτά σήμερα, ενώ το κράτος διατηρεί το *status quo*. Ο μαρξισμός δοξάζει τις «μάζες» και επιδοκιμάζει το κράτος. Ο αναρχισμός στρέφεται πίσω στο άτομο και στην κοινότητα, κάτι που «είναι ανεφάρμοστο» αλλά αναγκαίο –που είναι, δηλαδή, επαναστατικό.

Ορισμένες από τις επαναστάσεις έχουν ήδη μετασχηματίσει, έστω και κατά μερικό τρόπο, τη ζωή του ανθρώπου. Για να πάρουμε ένα παράδειγμα προφανές και ορατό, που εξ ορισμού είναι επιφανειακό, και το οποίο σπανίως συζητείται, σκεφτείτε την επανάσταση που έγινε στην ενδυμασία, κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα. Πριν από πενήντα χρόνια στη Βρετανία, η κοινωνική τάξη των ανδρών, των γυναικών και των παιδιών μπορούσε να αναγνωριστεί από το ντύσιμό τους. Τούτο σήμερα δεν ισχύει, εκτός από τη μικρή μειονότητα εκείνων που μπορούν να διαβάζουν τις ετικέτες των ακριβών και πολυτελών ενδυμάτων. Το γεγονός αυτό αποδίδεται συνήθως στην αύξηση της μαζικής παραγωγής και στο ότι το εμπόριο ρούχων είναι η πρώτη οδός προς την παγκόσμια οικονομία για χαμηλά αμειβόμενο εργατικό δυναμικό στον «αναπτυσσόμενο» κόσμο. Περισσότερο, όμως, έχει να κάνει με τη χαλάρωση των κωδικών ενδυμασίας, που εγκαινιάστηκε στη διάρκεια του 20ού αιώνα διά της ριζικής απόρριψης της μόδας από τους αντικομφορμιστές.

1. Πρόκειται για τις αρχές της προοδευτικής πτέρυγας του Δημοκρατικού Κόμματος στις ΗΠΑ, και ειδικότερα εκείνες που υποστήριξε ο πρόεδρος Φραγκλίνος Ρούσβελτ. (Σ.τ.Μ.)

Η αδιαφορία για τους κώδικες ενδυμασίας, οι οποίοι βασιζονται στο επάγγελμα ή την κοινωνική τάξη, ήταν μία μικρή και ατομική αντίδραση στη σύμβαση. Οπωσδήποτε, όμως, μία πολύ πιο σημαντική επανάσταση, που κέρδισε έδαφος καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα, ήταν το γυναικείο κίνημα, που απορρίπτει την καθολική σύμβαση της κυριαρχίας των ανδρών. Μεταξύ των αναρχικών πρωτοπόρων του ήταν η Έμμα Γκόλντμαν [Emma Goldman], με το υπό τον τίτλο *The Tragedy of Women's Emancipation* [Η τραγωδία της γυναικείας χειραφέτησης] ανατρεπτικό φυλλάδιό της, η οποία υποστήριξε ότι η ψήφος, που απέτυχε να απελευθερώσει τους άνδρες, δεν επρόκειτο, ομοίως, να απελευθερώσει τις γυναίκες. Η χειραφέτηση, διατεινόταν, πρέπει να προέλθει από την ίδια τη γυναίκα,

πρώτον, με το να προβάλλει τον εαυτό της ως προσωπικότητα και όχι ως αντικείμενο του σεξ. Δεύτερον, με το να αρνείται σε οποιοδήποτε το δικαίωμα πάνω στο σώμα της· με το να αρνείται να γεννήσει παιδιά, εκτός κι αν τα θέλει η ίδια· με το να αρνείται να υπηρετεί τον Θεό, το κράτος, τον άνδρα, την οικογένεια κ.λπ., γεγονός που κάνει βέβαια τη ζωή της απλούστερη, αλλά όχι βαθύτερη και πλουσιότερη. Με άλλα λόγια, με το να προσπαθεί να μάθει το νόημα και την ουσία της ζωής σε όλη την πολυπλοκότητά της, με το να απελευθερώσει τον εαυτό της από το φόβο της κοινής γνώμης και της δημόσιας καταδίκης. Μόνο έτσι, και όχι με το ψηφοδέλτιο, θα καταστούν οι γυναίκες ελεύθερες...

Στο πνεύμα αυτών των αρχών, οι αναρχικοί ξεκίνησαν τη δημιουργία των «ελευθέρων ενώσεων», κατ' αντιδιαστολή προς τους γάμους, οι οποίοι τυγχάνουν της έγκρισης της Εκκλησίας ή της πολιτείας. Σήμερα, οι ελεύθερες ενώσεις είναι τόσο συνήθεις όσο και οι κανονικοί γάμοι, με αποτέλεσμα το στίγμα της άλλοτε νόθας σχέσης να έχει, κατά τον αιώνα που διανύουμε, εκλείψει. Η αλλαγή αυτή, ασφαλώς, επιταχύνθηκε με την επανάσταση που έφερε η νομιμοποίηση του αντισυλληπτικού χαπιού.

Ο νομπελίστας Άλεξ Κόμφορτ (Alex Comfort (1920-2000)) ήταν γιατρός, ποιητής και αναρχικός. Οι διαλέξεις του στις συναντήσεις της Αναρχικής Ομάδας του Λονδίνου, στα τέλη της δεκαετίας του 1940, αποτέλεσαν το υλικό του βιβλίου του *Barbarism and Sexual Freedom* [Βαρβαρισμός και σεξουαλική απελευθέρωση], το οποίο εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Freedom Press, το 1948, σε μία εποχή που κανείς «ευυπόληπτος» εκδότης δεν θα εξέδιδε ένα τέτοιο έργο. Το βιβλίο αυτό στη συνέχεια οδήγησε στην έκδοση του έργου του *Sexual Behaviour in Society* [Σεξουαλική συμπεριφορά στην κοινωνία] και των εξαιρετικά επιτυχημένων εγχειριδίων του για το σεξ. Στο βιβλίο του *More Joy: A Lovemaking Companion to The Joy of Sex* [Περισσότερη ευχαρίστηση: Η ερωτοτροπία των συντρόφων για τη χαρά από το σεξ], ο Κόμφορτ περιέλαβε μία αναρχική έκθεση, όπου αναλύει τη σχέση μεταξύ σεξουαλικότητας και πολιτικής, υποστηρίζοντας ότι

η απόκτηση συνείδησης και στάσεων, οι οποίες προέρχονται από μία καλή σεξουαλική εμπειρία, δεν συνεπάγεται την εγωιστική οπισθοχώρηση· τείνει περισσότερο στο να κάνει τους ανθρώπους ριζοσπαστικούς. Ο αντι-σεξουαλισμός των εξουσιαστικών κοινωνιών και των ανθρώπων που τις κυβερνούν προέρχεται όχι από πεποίθηση (αυτοί οι ίδιοι κάνουν σεξ), αλλά από μία ασαφή αντίληψη ότι η ελευθερία εδώ θα μπορούσε να «ανοίξει την όρεξη» για ελευθερία αλλού. Ωστόσο, άνθρωποι που έχουν πλούσιες ερωτικές εμπειρίες είναι σίγουροι για τον εαυτό τους και τον κόσμο, και εμφανίζονται από τη μία πλευρά μη-πολεμοχαρείς, και από την άλλη, εξαιρετικά μαχητικοί στο να αντιστέκονται στους πολιτικούς πωλητές και ρατσιστές που απειλούν την προσωπική ελευθερία την οποία έχουν κατακτήσει και όπου θέλουν να δουν και άλλους να συμμετέχουν.

Ο Κόμφορτ ήλπιζε ότι τα βιβλία του θα βοηθούσαν στην απελευθέρωση του ατόμου και ότι θα αποτελούσαν συνεισφορά σε μίαν άλλη επανάσταση του 20ού αιώνα: εκείνη των σχέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών. Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς

στη σημερινή Δυτική Ευρώπη την εξουσιαστική συμπεριφορά των γονιών προς τα παιδιά, η οποία πριν από έναν αιώνα εθεωρείτο δεδομένη.

Το ίδιο ισχύει και για τις σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών. Πολλοί άνθρωποι που ήταν μαθητές κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα θυμούνται και συχνά αναφέρονται στη σωματική τιμωρία την οποία υπέστησαν ή συνεχώς φοβούνταν. Την τελευταία δεκαετία του αιώνα ένας νόμος στη Βρετανία απαγόρευσε τη σωματική τιμωρία στα σχολεία. Δεν επρόκειτο, βέβαια, για μία ξαφνική νομική απόφαση. Αντικατόπτριζε την επιρροή ενός περιορισμένου αριθμού «προοδευτικών» σχολείων στη γενική εκπαιδευτική αντίληψη.

Πολλοί παρατηρητές υποστηρίζουν ότι το εκπαιδευτικό σύστημα απέτυχε να δώσει λύσεις σε όσα διλήμματα εμφανίστηκαν με την κατάργηση της σωματικής τιμωρίας. Ο δάσκαλος στερείται του όπλου που εθεωρείτο η έσχατη ποινή στο σχολείο. Αυτό οδήγησε στην αύξηση του αριθμού των παιδιών που αποκλείονταν από το σχολείο, επειδή οι δάσκαλοι δεν τους δέχονταν στην τάξη. Όποιος έχει παρατηρήσει πώς ένα ενοχλητικό μέλος στην τάξη μπορεί να καταστήσει αδύνατη τη μάθηση για όλη την ομάδα, δεν έχει να προσάψει καμία μομφή στους εν λόγω δασκάλους (ειδικά όταν οι εργοδότες τους τούς πιέζουν να μην ανατρέπουν τις στατιστικές).

Κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, δημιουργήθηκε ένα ενδιαφέρον ρεύμα σε ορισμένες βρετανικές πόλεις: στο Λονδίνο, το Λίβερπουλ, το Ληντς και τη Γλασκόβη. Ομάδες ανθρώπων με ζήλο βρήκαν άδεια κτίρια όπου έστησαν «ελεύθερα σχολεία», προκειμένου να προσφέρουν άτυπη παιδεία σε παιδιά που είτε τα είχε αποκλείσει το σχολείο είτε είχαν αποκλεισθεί από μόνα τους λόγω απουσιών. (Ένα από αυτά, το ελεύθερο σχολείο Ουάιτ Λάιον του Λονδίνου, λειτούργησε από το 1972 έως το 1990.) Το καθεστώς των σχολείων αυτών ήταν συνειδητά σχεδιασμένο πάνω στην εμπειρία του κινήματος υπέρ του

προοδευτικού σχολείου. Ρώτησα μία βετεράνο των πειραμάτων αυτών, γιατί η εν λόγω ιδέα δεν αναβίωσε στις αρχές του νέου αιώνα για την εκπαίδευση της νέας γενιάς των αποκλεισμένων από το σχολείο παιδιών. Για δύο λόγους, μου είπε: πρώτον εξαιτίας της νομικής υποχρέωσης, σύμφωνα με την οποία όλα τα σχολεία στη Βρετανία πρέπει να διδάσκουν το Εθνικό Πρόγραμμα Διδασκαλίας, το οποίο εισήχθη κατά τη διακυβέρνηση της Θάτσερ και διατηρήθηκε από τους διαδόχους της, και δεύτερον, λόγω της δυσκολίας εξεύρεσης των κτιριακών εκείνων εγκαταστάσεων, οι οποίες θα πληρούσαν τους κανόνες ασφάλειας και υγιεινής, που απαιτούνται για τα σχολεία. Οπωσδήποτε, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς μία επιστροφή στο καθεστώς φόβου που βασιλεύε στα σχολεία πριν από έναν αιώνα. Η ήρεμη επανάσταση στην εκπαίδευση δεν μπορεί παρά να πηγαίνει μόνο μπροστά.

Δύο άλλες αλλαγές στη Βρετανία που σημειώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1960, φαίνονται επίσης μη-αναστρέψιμες. Η μία είναι η αποποινικοποίηση και η κατάργηση της ποινικής δίωξης των ομοφυλοφίλων. Τούτο είχε προταθεί σε μία κυβερνητική έκθεση που ανατέθηκε στον Τζον Γούλφεντεν [John Wolfenden] και δημοσιεύθηκε το 1957, αλλά χρειάστηκαν χρόνια διαξιφισμών και έντασης, προκειμένου να γίνει η αλλαγή στο νόμο. Η άλλη ήταν η κατάργηση της θανατικής ποινής το 1965. Την παραμονή της συζήτησης, που έφερε την αλλαγή αυτή, οι αναρχικοί εκδότες του Freedom Press παρουσίασαν σε κάθε βουλευτή του κοινοβουλίου ένα αντίτυπο της έκδοσής τους *A Handbook on Hanging* [Εγχειρίδιο περί του απαγχονισμού]. Επρόκειτο για το αντιδραστικό βιβλίο του Τσαρλς Νταφ [Charles Duff], με τη μορφή ενός ενθουσιώδους εγχειριδίου για δημίους. Μόνο παρατηρητές χωρίς την αίσθηση του χιούμορ θα διαμαρτύρονταν ότι η υποστήριξη εκστρατειών για την κατάργηση βάρβαρων νόμων αντέφασκε με την αντι-βουλευτική στάση των αναρχικών.

Συνοψολογίζοντας όλα αυτά, οι κοινωνικές αλλαγές στη Βρε-

τανία που έχω καταγράψει δείχνουν ότι, ενώ οι αναρχικοί έχουν σημειώσει μικρή μόνο πρόοδο σε μακράς κλίμακας αλλαγές στην κοινωνία, τις οποίες ήλπιζαν να επιφέρουν, έχουν, εντούτοις, συμβάλει σε μία μακρά σειρά μικρών αλλά σημαντικών απελευθερώσεων, οι οποίες έχουν περιορίσει κατά πολύ την ανθρώπινη μιζέρια.

Αρκετές ομάδες αναρχικών επιζήτησαν να συνενώσουν τους αγώνες αυτούς για την απελευθέρωση του ανθρώπου σε μία συνειδητή εκστρατεία, η οποία θα μπορούσε έτσι να αποκτήσει ευρύτερη απήχηση. Στην Ολλανδία, για παράδειγμα, οι Ρονος εισήγαγαν παιχνίδια και εύθυμες εναλλακτικές δραστηριότητες, για να διακωμωδήσουν την επίσημη διοίκηση της πόλης. Το πιο γνωστό τέχνασμα ήταν να γεμίσουν το Άμστερνταμ με λευκά ποδήλατα για δημόσια χρήση, προκειμένου να διαδηλώσουν ότι τα αυτοκίνητα ήταν άχρηστα. Τους ακολούθησαν οι Καβουτς, ή Καλικάντζαροι, οι πρόδρομοι του κινήματος των Πρασίνων. Ένας από αυτούς, ο Ρολ βαν Ντάιν [Roel van Duyn], συνέδεε τον αναρχισμό με την κυβερνητική – την επιστήμη, δηλαδή, ελέγχου και συστημάτων επικοινωνίας, που είχε εισηγηθεί ο ιδρυτής της κυβερνητικής, ο νευρολόγος Γκρέυ Βάλτερ [Grey Walter]. Ο τελευταίος έδειξε ότι

δεν βρίσκουμε κανένα αφεντικό στον εγκέφαλο, κανένα ολιγαρχικό γάγγλιο ή αδενικό Μεγάλο Αδερφό. Μέσα στα κεφάλια μας οι ίδιες οι ζωές μας εξαρτώνται από την ισότητα ευκαιρίας, από την ειδικευση, από την προσαρμοστικότητα, την ελεύθερη επικοινωνία –μία ελευθερία χωρίς παρεμβάσεις. Εδώ, επίσης, οι τοπικές μειονότητες μπορούν να –και πράγματι– ελέγχουν τα δικά τους μέσα παραγωγής και έκφρασης σε ελεύθερη και ισότιμη συναναστροφή με τους γείτονές τους.

Μεταξύ των Γάλλων που συνέβαλαν στην περαιτέρω εξάπλωση των ήδη ευρέως διαδεδομένων ασαφών ελευθεριοκρατικών

τάσεων ήταν οι «Καταστασιοκράτες», κυρίως δε ο Ραούλ Βανεγκέμ [Raoul Vaneigem] με το μανιφέστο του *The Revolution of Everyday Life* [*Η επανάσταση στην καθημερινή ζωή*] (1967). Όπως αναφέρει ο Πίτερ Μάρσαλ,

η διέξοδος για τους Καταστασιοκράτες δεν ήταν να περιμένουν μία μακρινή επανάσταση, αλλά να ανακαλύψουν και πάλι «εδώ και τώρα» την καθημερινή ζωή. Το να μεταμορφώσεις την αντίληψη του κόσμου και να αλλάξεις τη δομή της κοινωνίας είναι το ίδιο πράγμα. Απελευθερώνοντας τον εαυτό του κάποιος, έχει αλλάξει τους συσχετισμούς δύναμης και, συνεπώς, έχει μετασχηματίσει την κοινωνία...

Οι Καταστασιοκράτες, όπως οι Kabouters, έχουν περάσει στην ιστορία χωρίς να έχουν καταφέρει να μετασχηματίσουν την κοινωνία. Στη Γαλλία και στην Ολλανδία, όμως, όπως και στη Βρετανία, έχει σημειωθεί μία σειρά από μικρές προόδους στον πολιτισμό.

Η ήρεμη επανάσταση έκανε αισθητή την παρουσία της όταν, χάρη στο διαδύκτιο, οι αναρχικοί συνδέθηκαν με διάφορους διαμαρτυρόμενους αντι-καπιταλιστές σε μία σειρά διαδηλώσεων παγκόσμιας κλίμακας, προκειμένου να προωθήσουν τα ενδιαφέροντά τους. Ο Τζορτζ Μονμπιό [George Monbiot], στο βιβλίο του *Captive State* [*Αιχμάλωτο κράτος*], περιγράφει πώς

τον Απρίλιο του 1998, μία ομάδα ετερόκλητων διαδηλωτών κατάφεραν την πρώτη από μία σειρά πτώων σε μία συμμαχία των πιο ισχυρών συμφερόντων στη γη. Τα 29 πιο πλούσια κράτη ένωσαν τις δυνάμεις τους με τις μεγαλύτερες πολυεθνικές εταιρείες στον κόσμο για να συντάξουν «το σύνταγμα μιας μοναδικής παγκόσμιας οικονομίας». Αν είχε επιτευχθεί η Πολύπλευρη Συμφωνία Επενδύσεων, που προτάθηκε και σχεδιάστηκε από επιχειρηματίες και συζητήθηκε μυστικά από κυβερνήσεις, θα δινόταν το δικαίωμα στις εταιρείες να μηνύουν κάθε χώρα της οποίας οι νόμοι περιόριζαν τη δυνατότητά

τους να κερδίσουν χρήματα. Η συνθήκη αυτή, υποστήριξαν οι αντίπαλοί της, ήταν ένα καταστατικό της κατάληψης του κόσμου από τις εταιρείες.

Ο Μονμπό εξηγεί πώς η διαρροή της μυστικής αυτής συνθήκης, το 1997, οδήγησε τους αντιρρησίες να αναρτήσουν πίνακες με τις λεπτομέρειές της στο διαδύκτιο, εξασφαλίζοντας, έτσι, διαδηλώσεις όποτε οι κυβερνητικοί διαπραγματευτές επρόκειτο να συναντηθούν. Η δημόσια πίεση και οι εσωτερικές διαφωνίες υποχρέωσαν τους παγκόσμιους ηγέτες να εγκαταλείψουν τις διαπραγματεύσεις τους, για να τις επαναφέρουν απλώς υπό την αιγίδα του Οργανισμού Παγκόσμιου Εμπορίου. Οι διαπραγματευτές συναντήθηκαν στο Σιάτλ, τον Νοέμβριο του 1999, αλλά οι συζητήσεις τους ναυάγησαν, καθώς δεκάδες χιλιάδες ανθρώπων από όλο τον κόσμο διαδήλωναν απ' έξω, εν ονόματι των φτωχών χωρών και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Στη σειρά των διαδηλώσεων που άρχισαν στο Σιάτλ χρησιμοποιήθηκαν οι μέθοδοι που υιοθέτησαν οι Ρρονος και οι Καβουτters, προκειμένου να διακωμωδηθούν οι δυνάμεις της ασφάλειας και της τάξης. Ο Σον Σηκάν (Sean Sheehan), στην έκθεσή του για το σύγχρονο αναρχισμό, περιγράφει τη σκηνή στην Πράγα, ένα χρόνο μετά το Σιάτλ, όπου στις διαδηλώσεις εναντίον του Παγκόσμιου Νομισματικού Ταμείου,

μικρές στρατιές διαδηλωτών ήρθαν ντυμένοι σαν νεράιδες και οπλισμένοι με φτερωτά ξεσκονιστήρια για να γαργαλήσουν τις τάξεις των βαριά ντυμένων, ένοπλων αστυνομικών. Σε τέτοιες διαδηλώσεις οι δρόμοι μπλοκάρονται όχι τόσο από φλεγόμενα οδοφράγματα και οδομαχίες, όσο από γιγαντιαίες κατασκευές, όπως η Κούκλα της Απελευθέρωσης, ικανές να κλείσουν μία κεντρική λεωφόρο.

Αλλά ύστερα από πέντε ημέρες διαδηλώσεων, που έφεραν το συνέδριο του Οργανισμού Παγκόσμιου Εμπορίου στα πρόθυ-

ρα της διάλυσης, η βαριά οπλισμένη αστυνομία αντέδρασε. Όπως αναφέρει ο Σηκάν,

το μέγεθος και η οργάνωση των διαδηλώσεων τρόμαξε την αστυνομία και την οδήγησε σε μία αλλόφρονα και κραυγαλέα παράνομη συμπεριφορά, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από το ότι 14 μόνο από τους 631 συλληφθέντες οδηγήθηκαν στο δικαστήριο.

Οι μεγάλες διαδηλώσεις που εκδηλώθηκαν παγκοσμίως κατά του καπιταλισμού, και οι οποίες άρχισαν ήπια και με διάθεση χιούμορ, δεν είναι πλέον ήρεμες επαναστάσεις. Φαίνεται να υπήρξε συμφωνία μεταξύ των αστυνομικών δυνάμεων του κόσμου να κλιμακώσουν τη βία, απαντώντας με τον τρόπο αυτό στους διαδηλωτές. Ο Σον Σηκάν συνεχίζει το ιστορικό λέγοντας ότι

Αναρρισιμές

η «φυσιολογική» αστυνομική βία στο Σιάτλ κλιμακώθηκε στην αντικαπιταλιστική διαδήλωση στο Γκέτενμποργκ τον Ιούνιο του 2001, με την ενίσχυση με αληθινά πυρομαχικά της αστυνομίας, η οποία πυροβόλησε τρεις ανθρώπους. Όταν μία άλλη αντικαπιταλιστική διαδήλωση έγινε στη Γένοβα τον Ιούλιο, το γεγονός μετατράπηκε σε βίαιη ανταρσία με τεθωρακισμένα οχήματα να τρέχουν με ιλιγγιώδη ταχύτητα μέσα στα πλήθη των διαδηλωτών, ενώ αργά τη νύχτα έγινε μία ψυχρή και πολύ βίαιη επίθεση της αστυνομίας σε ένα κτίριο, όπου φιλοξενούνταν ακτιβιστές, μέσα ενημέρωσης και το υλικό τους.

Στη Γένοβα σκοτώθηκε ένας νεαρός αναρχικός. Ο θάνατός του άνοιξε νέο κύκλο συζητήσεων για τις στρατηγικές των διαδηλώσεων. Υπάρχουν μήπως πιο ήπιοι τρόποι και μέθοδοι υπονόμευσης του παγκόσμιου καπιταλισμού; Οι ήρεμοι επαναστάτες, οι οποίοι μετασχημάτισαν τον πολιτισμό των Δυτικών χωρών κατά τον 20ό αιώνα, δεν τους έχουν ανακαλύψει ακόμη.

Κεφάλαιο 9

Η ομοσπονδιακή αντζέντα

Μία συνήθης κριτική για τον αναρχισμό τον θεωρεί ως ιδεολογία που θα ταίριαζε σε έναν κόσμο απομονωμένων χωριών, αρκετά μικρών ώστε να αποτελούν αυτοδιοικούμενες οντότητες, και όχι στην παγκόσμια, πολυεθνική κοινωνία, στην οποία όλοι μας κατοικούμε στην πραγματική ζωή. Είναι γεγονός, όμως, ότι οι μεγαλύτεροι αναρχικοί στοχαστές του παρελθόντος –ο Προυντόν, ο Μπακούνιν και ο Κροπότκιν– είχαν μία ομοσπονδιακή αντζέντα, που αποτελεί την πρόγευση των σύγχρονων συζητήσεων για την ευρωπαϊκή ενότητα.

Η μειοψηφία των παιδιών σε κάθε ευρωπαϊκή χώρα, τα οποία έχουν την ευκαιρία να σπουδάσουν την ιστορία της Ευρώπης, καθώς επίσης και των δικών τους εθνών, μαθαίνει ότι υπήρξαν δύο μεγάλα γεγονότα στο 19ο αιώνα: πρώτον, η ενοποίηση της Γερμανίας, που επιτεύχθηκε από τον Βίσμαρκ και τον αυτοκράτορα Γουλιέλμο Α΄, και, δεύτερον, η ενοποίηση της Ιταλίας, που κερδήθηκε με τους αγώνες του Καβούρ, του Μαρτσίνι, του Γκαριμπάλντι και του βασιλιά Βίκτωρα-Εμμανουήλ Β΄. Τα επιτεύγματα αυτά (που την εποχή εκείνη αφορούσαν τους πολίτες ολόκληρης της Ευρώπης) έγιναν ασμένως δεκτά από ολόκληρο τον κόσμο, επειδή η Γερμανία και η Ιταλία άφηναν πίσω τους όλες εκείνες τις αδύναμες μικρές ηγεμονίες, δημοκρατίες, παπικές επαρχίες και πόλεις-κράτη, προκειμένου να καταστούν εθνικά κράτη, αυτοκρατορίες και, βέβαια, κατακτητές.

Έγιναν σαν τη Γαλλία, όπου οι μικροί τοπικοί άρχοντες ενώθηκαν με τη βία, πρώτα από τον Λουδοβίκο ΙΔ΄ με το μεγάλο στομο σύνθημά του *L'État c'est moi*¹, και μετά από τον Ναπολέοντα, τον κληρονόμο της *Grande Revolution*²· σαν τον Στάλιν ακριβώς στον 20ό αιώνα, ο οποίος έστρεψε το διοικητικό μηχανισμό του τρόμου, προκειμένου να επιβεβαιώσει ότι το παραπάνω σύνθημα ήταν αληθινό. Ή έγιναν σαν την Αγγλία, της οποίας οι βασιλείς (και ένας πολιτικός ηγεμόνας της, ο Όλιβερ Κρόμγουελ) κατέκτησαν τους Ουαλούς, τους Σκώτους και τους Ιρλανδούς και επιζήτησαν να κυριαρχήσουν στον υπόλοιπο, πέρα από την Ευρώπη, κόσμο. Το ίδιο συνέβη και στο άλλο άκρο της Ευρώπης. Ο Ιβάν Δ΄, ο οποίος πολύ ορθά αποκαλείται «Τρομερός», κατέκτησε την Κεντρική Ασία έως τον Ειρηνικό Ωκεανό, και ο Πέτρος Α΄, γνωστός ως «Μέγας», χρησιμοποιώντας τις μεθόδους που είχε μάθει στη Γαλλία και τη Βρετανία, κατέλαβε τη Βαλτική, το μεγαλύτερο μέρος της Πολωνίας και το δυτικό τμήμα της Ουκρανίας.

Οι προοδευτικοί κύκλοι σε ολόκληρη την Ευρώπη δέχτηκαν τη Γερμανία και την Ιταλία στη λήσχη των εθνικών και αυτοκρατορικών δυνάμεων. Με το τέλος του, όμως, ο 20ός αιώνας προσμετρούσε μεγάλες περιπέτειες, τοπικές εξεγέρσεις, και κυρίως τις αιματηρότατες εκατόμβες των δύο παγκόσμιων πολέμων, που αποδεκάτισαν τους νέους άνδρες των χωριών της Ευρώπης. Παράλληλα, η Ευρώπη έζησε την άνοδο πλειάδας λαϊκιστών δημαγωγών, όπως ο Χίτλερ και ο Μουσσολίνι, καθώς και των ατέλειωτων μέχρι σήμερα μιμητών τους, που διατείνονται *L'État c'est moi*. Έτσι, ενώ έχουμε πολύ λίγους πολιτικούς που υποστηρίζουν την κατάρρευση των εθνών, έχουμε πληθώρα άλλων, κάθε ιδεολογικής απόχρωσης, που αναζητήσαν την ευρωπαϊκή ενότητα –οικονομική, κοινωνική, διοικητική και, βέβαια, πολιτική.

1. «Το κράτος είμαι εγώ». (Σ.τ.Μ.)

2. Μεγάλη Επανάσταση. (Σ.τ.Μ.)

Περιττό να λεχθεί ότι, στο πλαίσιο των προσπαθειών για ενοποίηση, που προωθείται από τους πολιτικούς, έχουμε πλήθος διοικητικών στις Βρυξέλλες, οι οποίοι εκδίδουν διατάγματα ως προς το ποιες ποικιλίες σπόρων λαχανικών ή ποια συστατικά των χάμπουργκερς και των παγωτών μπορούν να πωλούνται στα καταστήματα των κρατών-μελών. Οι εφημερίδες ευχαρίστως αναφέρονται σε όλα αυτά τα επουσιώδη ζητήματα, ενώ ο Τύπος δίνει πολύ λιγότερη προσοχή σε μία άλλη πανευρωπαϊκή τάση, όπως αυτή εξελίχθηκε και εκφράστηκε στο Στρασβούργο από ανθρώπους κάθε πολιτικής απόχρωσης, και η οποία υποστηρίζει την ύπαρξη μιας «Ευρώπης των Περιοχών» και τολμά να ισχυριστεί ότι το έθνος-κράτος ήταν ένα φαινόμενο από το 16ο έως το 19ο αιώνα, το οποίο δεν πρόκειται να έχει κανένα μέλλον στον 21ο. Το επικείμενο πρότυπο διοίκησης στην ομοσπονδιοποιημένη Ευρώπη, που οι ταγοί αγωνίζονται να ανακαλύψουν και να εφαρμόσουν, είναι ένας σύνδεσμος μεταξύ, ας πούμε, της Καλαβρίας, της Ουαλίας, της Ανδαλουσίας, της Ακουιτανίας ή της Σαξονίας, ως περιοχών μάλλον παρά ως εθνών, που αναζητούν την από οικονομική και πολιτιστική άποψη ιδιαίτερη ταυτότητά τους, την οποία απώλεσαν με τη συγχώνευσή τους σε έθνη-κράτη, όπου το κέντρο βάρους βρίσκεται αλλού.

Στο μεγάλο κύμα του εθνικισμού κατά το 19ο αιώνα υπήρξαν ελάχιστες προφητικές και αντίθετες φωνές που προέτρεπαν προς την εναλλακτική άποψη της ομοσπονδίας. Είναι ενδιαφέρον, τουλάχιστον, το γεγονός ότι εκείνοι των οποίων τα ονόματα επιβίωσαν ήταν οι τρεις πιο γνωστοί αναρχικοί διανοούμενοι του εν λόγω αιώνα. Η πολιτική Αριστερά, όπως εξελίχθηκε κατά τον 20ό αιώνα, απέρριψε την κληρονομιά τους ως άσχετη. Τόσο το χειρότερο, όμως, για την Αριστερά, καθόσον η συζήτηση τώρα μονοπωλείται από την πολιτική Δεξιά, η οποία έχει τη δική της αντζέντα, που αντιτίθεται τόσο στην άποψη της ομοσπονδίας όσο και στην περιφερειακοκρατική αντίληψη.

Πρώτος μεταξύ των αναρχικών προδρόμων ήταν ο Προυντόν,

που αφιέρωσε δύο βιβλία του στην ιδέα της ομοσπονδίας, η οποία αντιτίθεται σε εκείνη του έθνους-κράτους. Πρόκειται για τα βιβλία *Ομοσπονδία και Ενότητα* [*La fédération et Unité*] του 1862 και *Περί ομοσπονδιακής αρχής* [*Du Principe Fédératif*] του επόμενου έτους. Ο Προυντόν, που ανησυχούσε σε διάφορα επίπεδα για την ενοποίηση της Ιταλίας, ήταν Γάλλος, πολίτης ενός ενοποιημένου και διοικούμενου με κεντρική αρχή έθνους-κράτους – πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να υποχρεωθεί να ζήσει ως πρόσφυγας στο Βέλγιο. Στο βιβλίο του *Για τη δικαιοσύνη στην επανάσταση και στην εκκλησία* [*De la Justice dans la révolution et dans l'église*], του 1858, είχε προβλέψει ότι η δημιουργία της Γερμανικής αυτοκρατορίας μόνο προβλήματα θα έφερνε τόσο στους Γερμανούς όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, και συσχέτισε τον ισχυρισμό αυτόν με την πολιτική ιστορία της Ιταλίας.

Ο Προυντόν πίστευε ότι οι φυσικοί παράγοντες, όπως η γεωλογία και το κλίμα, έχουν διαμορφώσει τα τοπικά έθιμα και τις τοπικές στάσεις. Η «Ιταλία», ισχυρίστηκε,

είναι ομόσπονδη εξαιτίας της σύστασης τους εδάφους της· εξαιτίας της ποικιλίας των κατοίκων της· κατά τη φύση του πνεύματός της· κατά τα ήθη της· κατά την ιστορία της. Είναι ομόσπονδη καθ' όλη την οντότητά της και ήταν ομόσπονδη από τον αιώνα τον άπαντα... Και με την ομοσπονδιοποίηση θα την κάνει ελεύθερη τόσες πολλές φορές όσες θα της δώσεις ανεξάρτητα κράτη.

Ως εκ τούτου, ήταν αφύσικο για την Ιταλία να καταστεί κράτος.

Ο Προυντόν κατάλαβε ότι ο Καβούρ και ο Ναπολέων Γ' είχαν συμφωνήσει να δημιουργήσουν μία ομοσπονδιακή Ιταλία, αλλά ήξερε ότι θα βασιζόνταν σε κάποιον ματαιόδοξο πριγκιπίσκο από τον Οίκο της Σαβοΐας, ο οποίος δεν θα δεχόταν τίποτε λιγότερο από μία συγκεντρωτική συνταγματική μοναρχία. Πέραν αυτού δε, είχε σοβαρές αμφιβολίες για το φιλελεύθερο

αντικληρικαλισμό του Ματσίι, όχι γιατί συμπαθούσε τον Παπισμό, αλλά επειδή αναγνώριζε ότι το σύνθημα του Ματσίι «*Dio e popolo*»³ θα ήταν δυνατό να το εκμεταλλευτεί ο οποιοσδήποτε δημαγωγός, ο οποίος θα μπορούσε να καταλάβει το μηχανισμό ενός συγκεντρωτικού κράτους. Έβλεπε ότι η ύπαρξη του διοικητικού αυτού μηχανισμού ήταν μία απόλυτη απειλή για την προσωπική και τοπική ελευθερία. Ο Προυντόν ήταν σχεδόν ο μόνος μεταξύ των πολιτικών θεωρητικών του 19ου αιώνα που αντιλήφθηκε ότι

ο Φιλελεύθερος σήμερα υπό μία φιλελεύθερη κυβέρνηση, αύριο θα γίνει η τρομερή μηχανή ενός σφετεριστή δεσπότη. Είναι ένας μεγάλος πειρασμός για την εκτελεστική δύναμη, μία διαρκής απειλή για τις ελευθερίες του λαού. Κανένα δικαίωμα, προσωπικό ή συλλογικό, δεν μπορεί να έχει βέβαιο μέλλον. Ο συγκεντρωτισμός θα μπορούσε, τότε, να αποπλίσσει ένα έθνος προς όφελος της κυβέρνησής του...

Οτιδήποτε ξέρουμε για την ιστορία του 20ού αιώνα της Ευρώπης, της Ασίας, της Λατινικής Αμερικής ή της Αφρικής επιβεβαιώνει την άποψη του Προυντόν. Ούτε η βορειοαμερικανικού τύπου ομοσπονδία, την οποία με τόση θέρμη υποστήριξαν ο Τόμας Τζέφερσον και οι φίλοι του, εγγυάται την απομάκρυνση της απειλής αυτής. Ένας από τους Άγγλους βιογράφους του Προυντόν, ο Έντουαρντ Χάγιαμς [Edward Hyams], σχολίασε ότι

μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο είναι εμφανές ότι οι πρόεδροι των Ηνωμένων Πολιτειών μπορούν να κάνουν, και κάνουν πράγματι, χρήση του ομοσπονδιακού διοικητικού μηχανισμού κατά έναν τρόπο που γελοιοποιεί τη δημοκρατία.

Ο Καναδός μεταφραστής του Προυντόν Ρίτσαρντ Βέρνον [Richard Vernon] παραφράζει το συμπέρασμα του Προυντόν ως εξής:

3. «Θεός και λαός». (Σ.τ.Μ.)

Αναζήτησε τις απόψεις των ανθρώπων στη μάζα, και θα σου επιστρέφουν ανόπτες, εφήμερες και βίαιες απαντήσεις· αναζήτησε τις απόψεις τους ως μελών ορισμένων ομάδων με σύμπνοια και ξεχωριστό χαρακτήρα, και οι απαντήσεις τους θα είναι υπεύθυνες και σοφές. Έκθεσέ τους στην πολιτική «γλώσσα» της μαζικής δημοκρατίας, ή οποία αντιπροσωπεύει «το λαό» ως ενωμένο και αδιαίρετο και τις μειονότητες ως προδότες, και θα γεννήσουν τυραννία· έκθεσέ τους στην πολιτική γλώσσα της ομοσπονδίας, στην οποία ο λαός έχει τη μορφή ενός ποικιλόμορφου αθροίσματος σχέσεων, και θα αντισταθούν στην τυραννία μέχρι τέλους.

Η παρατήρηση αυτή αποκαλύπτει μία βαθύτατη κατανόηση της ψυχολογίας της πολιτικής. Ο Πруντόν βασίστηκε στην εξέλιξη της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, αλλά στην Ευρώπη υπάρχουν άλλα παραδείγματα σε μία ολόκληρη σειρά εξειδικευμένων πεδίων. Η Ολλανδία είναι γνωστή για την ήπια ή επιεική ποινική πολιτική της. Η επίσημη ερμηνεία αυτού είναι η αντικατάσταση το 1886 του Ναπολεόντειου Κώδικα από «έναν αυθεντικό ολλανδικό ποινικό κώδικα», ο οποίος βασίζεται σε πολιτιστικές παραδόσεις, όπως «η πολύ γνωστή ολλανδική “ανεκτικότητα” και τάση αποδοχής αποκλινοσών μειονοτήτων». Αναφέρομαι στον Ολλανδό εγκληματολόγο Δρ Βίλεμ ντε Χάαν [Dr. Willem de Haan], ο οποίος εξηγεί ότι η ολλανδική κοινωνία

παραδοσιακά έχει βασιστεί σε θρησκευτικές, πολιτικές και ιδεολογικές μάλλον παρά ταξικές διαφορές. Οι ισχυρές ομαδοποιήσεις δημιούργησαν τους δικούς τους κοινωνικούς θεσμούς σε όλους τους κύριους τομείς του δημόσιου βίου. Η διαδικασία αυτή... είναι υπεύθυνη για τη μεταμόρφωση μιας πραγματιστικής, ανεκτικής γενικής συμπεριφοράς σε ένα απόλυτα κοινωνικό πρέπει.

Με άλλα λόγια, η ποικιλία, και όχι η ενότητα, είναι εκείνη που δημιουργεί τον τύπο της κοινωνίας στην οποία εσύ και εγώ

μπορούμε να ζήσουμε πιο άνετα. Οι σύγχρονες ολλανδικές στάσεις είναι ριζωμένες στην ποικιλία των μεσαιωνικών πόλεων-κρατών της Ολλανδίας και του Ζέελαντ⁴, πράγμα που καταδεικνύει –τόσο, όσο η περιφερειακράτεια του Προυντόν– ότι ένα επιθυμητό μέλλον για όλη την Ευρώπη έγκειται στην αποδοχή των τοπικών διαφορών.

Συζητήσεις αναφορικά με την ευρωπαϊκή ενσωμάτωση στη δεκαετία του 1860 προκάλεσαν τη σκεπτικιστική αντίδραση του Προυντόν:

Μεταξύ των Γάλλων δημοκρατών έχει γίνει πολύς λόγος για μία ευρωπαϊκή συνομοσπονδία, για ένα είδος Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης. Με αυτό φαίνεται να μην καταλαβαίνουν τίποτε άλλο παρά μία συμμαχία όλων των –μεγάλων ή μικρών– κρατών που επί του παρόντος υπάρχουν στην Ευρώπη, στην οποία θα προεδρεύει ένα μόνιμο κογκρέσο. Θεωρείται δεδομένο ότι κάθε κράτος θα διατηρήσει τον τρόπο διακυβέρνησης που του ταιριάζει καλύτερα. Τώρα, αφού κάθε κράτος θα έχει στο κογκρέσο ψήφους ανάλογες του πληθυσμού και του εδάφους του, σε αυτή την ούτως αποκαλούμενη συνομοσπονδία σύντομα τα μικρά κράτη θα ενσωματωθούν στα μεγάλα κράτη...

Μπορεί σήμερα η συγχώνευση γειτονικών χωρών να μην είναι σύνθηρες φαινόμενο, αλλά είμαστε σε θέση να δούμε τους φόβους του Προυντόν να επαληθεύονται στον τρόπο με τον οποίο οι συζητήσεις και οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας καθορίζονται από τα μεγαλύτερα κράτη εις βάρος των μικρότερων εθνών-μελών.

Στο δεύτερο από τους δασκάλους μου του 19ου αιώνα, τον Μικαίλ Μπακούνιν, απαιτείται η προσοχή μας για διάφορους λό-

4. Επαρχία της Νοτιοδυτικής Ολλανδίας που αποτελείται σχεδόν από νησιά. (Σ.τ.Μ.)

γους. Ήταν σχεδόν ο μόνος μεταξύ των πολιτικών διανοουμένων του εν λόγω αιώνα που προέβλεψε τον τρόπο της σύγκρουσης των σύγχρονων εθνών-κρατών κατά τον Α΄ και Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και προανήγγειλε, επίσης, τα αποτελέσματα του συγκεντρωτικού μαρξισμού στη Ρωσική αυτοκρατορία. Το 1867, η Πρωσία και η Γαλλία φάνηκαν να είναι έτοιμες για έναν πόλεμο για το ποιος θα πρέπει να ελέγχει το Λουξεμβούγο. Τούτο, μέσω των δικτύων συμφερόντων και συμμαχιών, «απειλούσε να καταπιεί ολόκληρη την Ευρώπη». Ο Συνασπισμός για την Ειρήνη και την Ελευθερία συγκάλυψε το συνέδριό του στη Γενεύη υπό την αιγίδα εξεχόντων προσώπων από διάφορες χώρες, όπως ο Τζουζέπε Γκαριμπαλντι, ο Βίκτωρ Ουγκό και ο Τζον Στούαρτ Μιλ. Ο Μπακούνιν άδραξε την ευκαιρία να απευθυνθεί στο ακροατήριο εκεί, και δημοσίευσε τις απόψεις του υπό τον τίτλο *Φεντεραλισμός, σοσιαλισμός και αντιθεολογία* [*Fédéralisme, Socialisme, et Anti-Théologisme*]. Στο κείμενο αυτό έθετε 13 σημεία στα οποία, σύμφωνα με τον Μπακούνιν, το Συνέδριο της Γενεύης συμφωνούσε.

Στο πρώτο από τα σημεία αυτά διακήρυξε ότι,

για να θριαμβεύσει η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η ειρήνη στις διεθνείς σχέσεις της Ευρώπης και για να αποτραπεί ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των διαφόρων λαών που συνθέτουν την ευρωπαϊκή οικογένεια, ένας δρόμος μόνο μένει ανοικτός: να συσταθούν οι *Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης*.

Στο δεύτερο σημείο του υποστήριζε ότι ο στόχος αυτός σημαίνει πως τα κράτη πρέπει να αντικατασταθούν από περιοχές, γιατί, παρατήρησε,

η διαμόρφωση αυτών των Πολιτειών της Ευρώπης δεν θα επιτευχθεί ποτέ μεταξύ των κρατών, όπως αυτά συνίστανται επί του παρόντος, εξαιτίας της τερατώδους ανισότητας που υπάρχει μεταξύ των διαφόρων δυνάμεών τους.

Στο τέταρτο σημείο του ισχυριζόταν ότι

κανένα συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό και συγχρόνως στρατιωτικό κράτος, ακόμη κι αν αποκαλούσε τον εαυτό του δημοκρατία, δεν θα μπορούσε να εισέλθει σοβαρά και πραγματικά σε μία διεθνή ομοσπονδία. Εξαιτίας του συντάγματός του, το οποίο, φανερά ή υπαινικτικά, θα αρνείται πάντοτε την εγχώρια ελευθερία, θα σηματοδοτούσε κατ' ανάγκη την κίρυν ενός μόνιμου πολέμου και θα αποτελούσε απειλή για την ύπαρξη των γειτονικών χωρών.

Ακολούθως, στο πέμπτο σημείο του απαιτούσε ότι

όλοι οι υποστηρικτές του Συνασπισμού θα πρέπει, συνεπώς, να διαθέσουν όλες τις ενέργειές τους για την αναδημιουργία των διαφόρων χωρών τους, προκειμένου να αντικαταστήσουν την παλιά οργάνωση, που βασίστηκε ολοκληρωτικά στη βία και στην αρχή της εξουσίας, με μία νέα οργάνωση, βασισμένη αποκλειστικά στα ενδιαφέροντα, στις ανάγκες και κλίσεις του πληθυσμού, και να μην αναγνωρίζουν καμιά άλλη αρχή εκτός από εκείνη της ελεύθερης ομοσπονδίας των ατόμων σε κοινότητες, των κοινοτήτων σε επαρχίες, των επαρχιών σε έθνη και των τελευταίων αυτών στις Ηνωμένες Πολιτείες, πρώτα της Ευρώπης και κατόπιν ολόκληρου του κόσμου.

Έτσι, το όραμα γινόταν όλο και μεγαλύτερο, αλλά ο Μπακούνιν ήταν προσεκτικός, ώστε να συμπεριλάβει την αποδοχή της απόσχισης. Στο όγδοο σημείο του, λοιπόν, δηλώνει πως

το ότι επειδή ακριβώς μία περιοχή αποτελεί τμήμα μιας Πολιτείας, σε καμιά περίπτωση, κι όταν ακόμη πρόκειται για εθελοντική προσχώρηση, δεν έπεται από αυτό ότι υφίσταται για [την περιοχή] οποιαδήποτε υποχρέωση να παραμένει δεμένη για πάντα σε αυτήν [την Πολιτεία]. Καμιά αιώνια υποχρέωση δεν μπορεί να γίνει δεκτή στην ανθρώπινη δικαιοσύνη... Το δικαίωμα της ελεύθερης ένωσης και της εξίσου ελεύθερης

απόσχισης είναι πρώτο και πάνω από όλα τα πολιτικά δικαιώματα· χωρίς αυτό, η συνομοσπονδία δεν θα ήταν τίποτα άλλο παρά ένας μεταμφιεσμένος συγκεντρωτισμός.

Ο Μπακούνιν αναφέρεται με θαυμασμό στην Ελβετική Συνομοσπονδία, όπου, όπως λέει, «η ομοσπονδία λειτουργεί τόσο επιτυχημένα σήμερα». Ο Προυντόν, επίσης, είχε επικαλεστεί ως πρότυπο την ελβετική υπεροχή της *commune*⁵, η οποία συνιστά τη μονάδα της κοινωνικής οργάνωσης, που, μέσω του *canton*⁶, συνδέεται με ένα καθαρά διοικητικό ομοσπονδιακό συμβούλιο. Και οι δύο, όμως, θυμούνται τα γεγονότα του 1847, όταν οι αποσκιρτήσαντες (*Sonderbund*) των αποσχιστικών καντονιών, που είχαν ιδρύσει ιδιαίτερη ομοσπονδία, αναγκάστηκαν τελικώς, τον Νοέμβριο του 1847, να αποδεχθούν το νέο σύνταγμα της πλειοψηφίας. Ο Προυντόν και ο Μπακούνιν συμφώνησαν στην καταδίκη αυτής της υπονόμευσης της ιδέας της ομοσπονδίας από την ενωτική αρχή. Το δικαίωμα της απόσχισης πρέπει να υπάρχει.

Αναρχισμός

Η Ελβετία, λόγω ακριβώς της αποκεντρωμένης δομής της, υπήρξε καταφύγιο πολυάριθμων πολιτικών προσφύγων από την Αυστρο-ουγγρική, τη Γερμανική και τη Ρωσική αυτοκρατορία. Ένας Ρώσος αναρχικός, όμως, έφθασε να εξοριστεί ακόμη και από την Ελβετία: ακόμη και για το Ελβετικό Ομοσπονδιακό Συμβούλιο ήταν πάρα πολύς. Πρόκειται για τον Πιοτρ Κροπότκιν, του οποίου οι απόψεις συνδέουν την ιδέα της ομοσπονδίας του 19ου αιώνα με την περιφερειακή γεωγραφία του 20ού.

Ο Κροπότκιν πέρασε τη νιότη του ως αξιωματικός του στρατού σε διάφορες αποστολές στις Άπω Ανατολικές επαρχίες της Ρωσικής αυτοκρατορίας, τις οποίες και μελέτησε γεωλογικώς. Στην αυτοβιογραφία του μιλάει για την οργή που ένιωθε όταν έβλεπε πώς η κεντρική διοίκηση και χρηματοδότηση κατέστρεφαν κά-

5. Κοινότητα. (Σ.τ.Μ.)

6. Καντόνι. (Σ.τ.Μ.)

θε βελτίωση των τοπικών συνθηκών, λόγω άγνοιας, ανικανότητας και καθολικής διαφθοράς, όπως, επίσης, και μέσω της κατάλυσης των παραδοσιακών κοινοτικών θεσμών, που θα μπορούσαν να είχαν προσφέρει τα μέσα στους ανθρώπους για να αλλάξουν τη ζωή τους. Οι πλούσιοι έγιναν πλουσιότεροι, οι φτωχοί φτωχότεροι και ο διοικητικός μηχανισμός ασφυκτιούσε από πλήξη και κατάχρηση. Ανάλογες περιγραφές υπάρχουν σε οποιαδήποτε άλλη αυτοκρατορία ή οποιοδήποτε άλλο έθνος-κράτος.

Το 1872 ο Κροπότκιν επισκέφθηκε για πρώτη φορά τη Δυτική Ευρώπη, και στην Ελβετία μέθυσε από τον αέρα της δημοκρατίας, έστω κι αν επρόκειτο για αστική δημοκρατία. Στους λόφους της ορεινής περιοχής Γιούρα έμεινε με τους ωρολογοποιούς, μία κοινότητα αυτοαπασχολούμενων τεχνιτών. Ο βιογράφος του Μάρτιν Μίλλερ [Martin Miller] περιγράφει τις αντιδράσεις του ως εξής:

Οι συναντήσεις και οι συζητήσεις του Κροπότκιν με τους εργάτες για το επάγγελμά τους αποκάλυψαν το είδος της αυθόρμητης ελευθερίας χωρίς εξουσία ή κατεύθυνση από πάνω, την οποία ονειρευόταν. Απομονωμένοι και αυτάρκεις, οι ωρολογοποιοί της περιοχής Γιούρα εντυπωσίασαν τον Κροπότκιν σαν ένα παράδειγμα που θα μπορούσε να μεταμορφώσει την κοινωνία, εάν επιτρεπόταν σε μία τέτοια κοινότητα να αναπτυχθεί σε ευρύτερη κλίμακα. Δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία στο μυαλό του ότι η κοινότητα αυτή θα λειτουργούσε όχι επειδή θα ήταν προϊόν επιβολής ενός τεχνητού «συστήματος», όπως εκείνο που είχε επιχειρηθεί από τον Μουράβιεφ στη Σιβηρία, αλλά γιατί θα επέτρεπε στη φυσική δραστηριότητα των εργατών να εκδηλώνεται σύμφωνα με τα δικά τους ενδιαφέροντα.

Η διαμονή του Κροπότκιν στους λόφους της περιοχής Γιούρα υπήρξε ένα σημείο καμπής γ' αυτόν. Το υπόλοιπο της ζωής του, υπό μία έννοια, αφιερώθηκε στη συλλογή αποδείξεων για τον αναρχισμό, την ιδέα της ομοσπονδίας και την περιφερειακοκρατία.

Η προσέγγιση του Κροπότκιν δεν είναι απλά ένα ζήτημα ακαδημαϊκής ιστορίας. Στη μελέτη *Ένας Ρώσος φεντεραλιστής, Πιέτρο Κροπότκιν* [*Un federalista Russo, Pietro Kropotkine*] (1922), ο Ιταλός αναρχικός Καμίλο Μπερνέρι [Camillo Berneri] παραθέτει το «Γράμμα προς τους εργάτες της Δυτικής Ευρώπης», το οποίο ο Κροπότκιν ενέχειρισε στη Βρετανίδα πολιτικό του Εργατικού Κόμματος Μάργκαρετ Μπόντφιλντ [Margaret Bondfield] τον Ιούνιο του 1920. Σε αυτό δηλώνεται ότι

Η Αυτοκρατορική Ρωσία πέθανε και δεν θα αναβιώσει ποτέ. Το μέλλον των διαφόρων επαρχιών που συνέθεταν την Αυτοκρατορία θα κατευθυνθεί προς μία μεγάλη ομοσπονδία. Τα φυσικά εδάφη των διαφόρων τμημάτων της ομοσπονδίας αυτής δεν είναι με κανέναν τρόπο ξεχωριστά από εκείνα με τα οποία είμαστε εξοικειωμένοι από την ιστορία της Ρωσίας, την εθνογραφία της και την οικονομική ζωή της. Όλες οι προσπάθειες συνένωσης των συστατικών στοιχείων της Ρωσικής αυτοκρατορίας, όπως η Φιλανδία, οι επαρχίες της Βαλτικής, η Λιθουανία, η Ουκρανία, η Γεωργία, η Αρμενία, η Σιβηρία και άλλες, κάτω από μία κεντρική εξουσία είναι καταδικασμένες στην αποτυχία. Το μέλλον εκείνου που κάποτε ήταν η Ρωσική αυτοκρατορία κατευθύνεται προς μία ομοσπονδία ανεξάρτητων μονάδων.

Σήμερα μπορούμε να δούμε τη σημασία της άποψης αυτής, που αγνοήθηκε επί 70 χρόνια. Ως εξόριστος στη Δυτική Ευρώπη, ο Κροπότκιν είχε στενές επαφές με ένα φάσμα πρωτοπόρων της περιφερειοκρατικής αντίληψης. Η σχέση μεταξύ περιφερειοκρατίας και αναρχισμού έχει περιγραφεί με γλαφυρό τρόπο από το γεωγράφο Πήτερ Χολ [Peter Hall], όταν ήταν διευθυντής του Ινστιτούτου Αστικής Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Μπέρκλεϋ, στην Καλιφόρνια, στο βιβλίο του *Οι πόλεις του αύριο* [*Cities of Tomorrow*] (1988). Ο σύντροφος του Κροπότκιν, ο αναρχικός γεωγράφος Ελισέ Ρεκλούς [Elisée Reclus], ήταν εκείνος που επιχειρηματολόγησε για μικρής κλίμακας ανθρώπινες κοινωνίες, βασισμένες στην οικολογία των

περιοχών τους. Ο Πολ Βιντάλ ντε λα Μπλας [Paul Vidal de la Blache], ένας από τους θεμελιωτές της γαλλικής γεωγραφίας, υποστήριξε ότι η «περιφέρεια ήταν κάτι περισσότερο από ένα αντικείμενο μελέτης· ήταν η βάση για μία ολοκληρωτική αναδημιουργία της κοινωνικής και πολιτικής ζωής». Κατά τον Βιντάλ, όπως εξηγεί ο καθηγητής Χολ, ήταν η περιφέρεια, και όχι το έθνος, που,

όπως η κινητήρια δύναμη της ανθρώπινης ανάπτυξης, η σχεδόν αισθησιακή ανταλλαγή μεταξύ ανδρών και γυναικών και του περιβάλλοντός τους, ήταν η έδρα της ελευθερίας και το ελατήριο της πολιτιστικής εξέλιξης, οι οποίες υπέσπασαν την επίθεση και τη διάβρωση του συγκεντρωτικού έθνους-κράτους και της ευρείας κλίμακας μηχανικής βιομηχανίας.

Τέλος, υπήρξε ο εξαιρετος Σκώτος βιολόγος Πάτρικ Γκέντες [Patrick Geddes], ο οποίος επιχειρήσε να ενσωματώσει όλες αυτές τις –γεωγραφικές, κοινωνικές, ιστορικές, πολιτικές ή οικονομικές– περιφερειοκρατικές ιδέες μέσα σε μία ιδεολογία υπέρ των περιφερειών, η οποία στους περισσότερους από μας είναι γνωστή μέσα από το έργο του μαθητή του Λιούις Μάμφορντ [Lewis Mumford].

Ο καθηγητής Χολ έδειξε ότι

πολλά, αλλά οπωσδήποτε όχι όλα, από τα αρχικά οράματα του κινήματος σχεδιασμού απέρρευσαν από το αναρχικό κίνημα, το οποίο άνθησε στις τελευταίες δεκαετίες του δεκάτου ενάτου αιώνα και στα πρώτα χρόνια του εικοστού... Το όραμα των αναρχικών εκείνων πρωτοπόρων δεν ήταν απλώς για μία εναλλακτική μορφή, αλλά για μία εναλλακτική κοινωνία, ούτε καπιταλιστική ούτε γραφειοκρατική-σοσιαλιστική: μία κοινωνία βασισμένη στην εθελοντική συνεργασία μεταξύ ανδρών και γυναικών, που να εργάζονται και να ζουν σε μικρές αυτοδιοικούμενες κοινότητες.

Οι αναρχικοί διανοούμενοι του 19ου αιώνα ήταν εκατό χρόνια μπροστά από τους συγχρόνους τους, ως προς την προειδοποίηση των πολιτών της Ευρώπης για τις συνέπειες της απεμπόλησης της ιδέας της περιφέρειας και της ομοσπονδίας. Υστερα από κάθε είδος καταστροφικής εμπειρίας στον 20ό αιώνα, οι ηγέτες των εθνών-κρατών της Ευρώπης κατηύθυναν την πολιτική τους προς διάφορα είδη υπερεθνικών οντοτήτων. Το κρίσιμο ζήτημα που αντιμετωπίζουν αυτοί είναι αν πρέπει να σκεφθούν για μία Ευρώπη των Κρατών ή για μία Ευρώπη των Περιφερειών.

Για να είμαστε δίκαιοι, οι υποστηρικτές μιας ενωμένης Ευρώπης έχουν αναπτύξει μία θεωρία, εκείνη της «θυγατρικότητας», σύμφωνα με την οποία οι κυβερνητικές αποφάσεις έξω από τους υπερεθνικούς θεσμούς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας θα πρέπει να λαμβάνονται από τα περιφερειακά και τοπικά όργανα της διοίκησης μάλλον παρά από τις εθνικές κυβερνήσεις. Από το Συμβούλιο της Ευρώπης ελήφθη μία απόφαση που καλεί τις εθνικές κυβερνήσεις να εφαρμόσουν το *Καταστατικό για την Τοπική Αυτοδιοίκηση*, «να επισημοποιήσουν», ορισμένως, «τη δέσμευση προς την αρχή ότι οι κυβερνητικές λειτουργίες θα πρέπει να διεκπεραιώνονται στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο και να μεταφέρονται μόνο σε ανώτερη κυβέρνηση κατόπιν συμφωνίας».

Η αρχή αυτή είναι μία εξαιρετική τιμή για τον Προυντόν, τον Μπακούνιν, τον Κροπότκιν και τις ιδέες που μόνο αυτοί εξέφρασαν (εκτός από ορισμένους ενδιαφέροντες Ισπανούς διανοούμενους, όπως ο Πι υ Μαργκάλ [Pi y Margall] ή ο Χοακίν Κόστα [Joaquín Costa]). Βέβαια η εν λόγω αρχή είναι η πρώτη από όσες συνιστούν την πανευρωπαϊκή ιδεολογία που οι εθνικές κυβερνήσεις θα επιλέξουν να αγνοήσουν, αν και υπάρχουν προφανείς διαφορές μεταξύ των διαφόρων εθνών-κρατών ως προς την άποψη αυτή. Σε πολλά από αυτά, όπως για παράδειγμα στη Γερμανία, την Ιταλία, την Ισπανία ή και τη Γαλλία ακόμη, ο κυβερνητικός μηχανισμός είναι αισθητά περισσότε-

ρο αποκεντρωμένος σήμερα από όσο ήταν πριν από 50 χρόνια. Το ίδιο είναι αληθές και για την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Ένας αναρχικός διανοούμενος από την Ολλανδία, ο Τομ Χόλτερμαν (Thom Holterman), έθεσε τα κριτήρια τα οποία οι αναρχικοί θα έβλεπαν ως προαπαιτούμενα για μία ελεύθερη ενωμένη Ευρώπη. Η προειδοποίησή του είναι ότι το εμπόδιο για μία Ευρώπη των Περιφερειών είναι η ύπαρξη των εθνών-κρατών. Ένα άλλο εμπόδιο είναι ότι, επειδή η σκέψη και ο σχεδιασμός για το μέλλον της Ευρώπης βρίσκονται στα χέρια των κυβερνητικών γραφειοκρατιών, όλοι προετοιμάζονται για μία Ευρώπη των γραφειοκρατιών.

Ο Κροπότκιν συνήθιζε να αναφέρει, σαν ένα παράδειγμα του είδους της εθελοντικής και μη αναγκαστικής οργάνωσης, που οραματίστηκαν οι αναρχικοί, το έθος της σωσίβιας λέμβου⁷, το οποίο θα μπορούσε να προσφέρει μία παγκόσμια υπηρεσία χωρίς την παρέμβαση της αρχής της εξουσίας. Δύο άλλα παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο οι τοπικές ομάδες και οι τοπικοί σύλλογοι θα μπορούσαν να συνδυαστούν, για να προσφέρουν ένα περίπλοκο δίκτυο λειτουργιών χωρίς καμιά κεντρική εξουσία, είναι το ταχυδρομείο και οι σιδηρόδρομοι. Μπορείς να ταχυδρομήσεις ένα γράμμα για τη Χιλή ή την Κίνα, πεπεισμένος ότι θα φθάσει εκεί, ως αποτέλεσμα συμφωνιών που ελεύθερα συνήψαν τα διάφορα εθνικά ταχυδρομεία χωρίς να υπάρχει καθόλου καμιά κεντρική παγκόσμια εξουσία. Ή μπορείς να ταξιδέψεις σε όλη την Ευρώπη και την Ασία πάνω στις γραμμές πολλών –δημόσιων και ιδιωτικών– διαφορετικών σιδηροδρομικών συστημάτων, δίχως να υπάρχει κανενός είδους κεντρική σιδηροδρομική εξουσία. Η συνεργασία δεν χρειάζεται ούτε ομοιομορφία ούτε γραφειοκρατία.

7. Σύμφωνα με το έθος αυτό, σε περίπτωση ναυαγίου, είναι δεδομένο ότι πρώτα θα επιβιβαστούν στη σωσίβια λέμβο τα γυναικόπαιδα και μετά οι υπόλοιποι. (Σ.τ.Μ.)

Κεφάλαιο 10

Πράσινες φιλοδοξίες και αναρχικό μέλλον

Όταν το έργο του Κροπότκιν *Αγροί, εργοστάσια και εργαστήρια* πρωτοεμφανίστηκε, το 1899, ενέπνευσε τους προδρόμους του κινήματος των Πρασίνων, καθόσον ο συγγραφέας του υποστήριζε την παραγωγικότητα της μικρής κλίμακας αποκεντρωμένης βιομηχανίας και τη «φυτοκομική» προσέγγιση στην παραγωγή τροφίμων για τεράστια αποδοτικότητα. Όταν το βιβλίο επανεκδόθηκε στο τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, σε ένα προλογικό σημείωμα, που προστέθηκε: «έκανε έκκληση περί μιας νέας οικονομίας σχετικά με τις πηγές ενέργειας που χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση των αναγκών της ανθρώπινης ζωής, αφού οι ανάγκες αυξάνονται και οι πηγές ενέργειας δεν είναι ανεξάντλητες».

Για την εποχή εκείνη τούτο ήταν μία καινοφανής αναγνώριση των ορίων της ανάπτυξης. Σήμερα, υπάρχει μία ατέλειωτη λίστα των προβλημάτων σχετικά με τη μείωση των πόρων και την καταστροφή του περιβάλλοντος. Μία από τις πρώτες δυσκολίες για τους περιβαλλοντικούς ακτιβιστές, που προσπαθούν να κερδίσουν την υποστήριξη των συμπολιτών τους, είναι: ποια εκστρατεία χρειάζεται επειγόντως χείρα βοήθειας; Ο καπιταλισμός τριγυρίζει στον πλανήτη μας, ζητώντας τη λιγότερο προστατευόμενη αγορά εργασίας και το λιγότερο προστατευόμενο φυσικό περιβάλλον, προκειμένου να διεγείρει, και να κερδίσει, μία συνεχώς αναπτυσσόμενη αγορά για τα

προϊόντα του. Περιγράφει τη διαδικασία αυτή ως «την κυριαρχία του καταναλωτή» και, έτσι, αποφεύγει κάθε ευθύνη για την εκ μέρους του αδίστακτη εκμετάλλευση των φτωχών ανθρώπων και των αδύναμων οικονομιών. Όσο πιο πλούσιοι είμαστε, τόσο τείνουμε να αποποιοούμεθα το δικό μας μερίδιο της ευθύνης αυτής.

Για πολλά χρόνια τώρα, εμείς που ζούμε στις πλούσιες οικονομίες βλέπουμε μία σειρά κινήσεων και εκστρατειών που σε γενικούς όρους περιγράφονται ως «περιβαλλοντολογικά», «συντηρητικά», «πράσινα» ή «οικολογικά», τα οποία στρέφουν την προσοχή μας στις περιβαλλοντικές κρίσεις, στο φαινόμενο του θερμοκηπίου και στη μείωση των περιορισμένων πόρων. Επικριτές των εν λόγω εκστρατειών στον πλούσιο κόσμο τις κατηγορούν ότι δεν γνωρίζουν την κατάσταση του φτωχού που ζει στον πλούσιο κόσμο. Ο Αμάρτυα Σεν [Amartya Sen] παρατήρησε το παράδοξο ότι «στο φτωχό κόσμο, οι φτωχοί είναι λεπτοί και οι πλούσιοι χοντροί. Στον πλούσιο κόσμο, οι πλούσιοι είναι λεπτοί και οι φτωχοί χοντροί». Ο Σεν είναι γνωστός για την ενδιαφέρουσα μελέτη του σχετικά με το ποιος τρώει και ποιος λιμοκτονεί και για το τι τρώει, μαζί με μία θεωρία «δικαιωμάτων», τα οποία ορίζει ως το σύνολο των «εναλλακτικών αγαθών που μπορεί ένας άνθρωπος να ελέγχει». Η παρατήρησή του είναι μία υπόμνηση ότι σε κάθε κοινωνία υπάρχουν ορισμένες κοινές διατροφικές συνήθειες, οι οποίες, τελικά, καθορίζονται από τα επίπεδα φτώχειας και ευμάρειας. Στο φτωχό κόσμο, οι δυνατοί και πλούσιοι και η στρατιωτική ελίτ ζουν πολυτελώς, ενώ οι φτωχοί υποσιτίζονται και, ορισμένες φορές, λιμοκτονούν. Στον πλούσιο κόσμο, μία σημαντική μειονότητα φτωχών ζει με το «ετοιμαζίδικο φαγητό», το οποίο οι εύποροι έχουν τη δυνατότητα να περιφρονούν. Στη Βρετανία, το χρονικό διάστημα μεταξύ του 1968 και του 1998, ο αριθμός των παιδιών που μεγαλώνουν μέσα στη φτώχεια τριπλασιάστηκε.

Οποιαδήποτε συζήτηση για τα περιβαλλοντικά ζητήματα πρέπει να αρχίσει από το γεγονός του υποσιτισμού σε έναν κόσμο

αφθονίας, και μετά να προχωρήσει να εξετάσει το υψηλό κόστος της «φθηνής» τροφής στον πλούσιο κόσμο. Στα επιχειρήματα του Κροπότκιν περιλαμβάνεται ο ισχυρισμός ότι μία μικρή πυκνοκατοικημένη χώρα, όπως η Βρετανία, θα μπορούσε να τραφεί από τη δική της γη –μία άποψη που θεωρείται παράδοξη, αν και βασίζεται στην ευρωπαϊκή εμπειρία. Έναν αιώνα αργότερα είχα τη χαρά να συναντήσω τον Ζακ Σμιτ [Jac Smit], πρόεδρο του Δικτύου Αστικής Γεωργίας, και έναν από τους συγγραφείς της μελέτης των Ηνωμένων Εθνών *Urban Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities* [Αστική γεωργία: Τροφή, εργασίες και αυτοσυντηρούμενες πόλεις], ο οποίος εξήγησε πως στις κινεζικές πόλεις το 90% των λαχανικών παράγονται τοπικά και ότι

το Χονγκ Κονγκ, η πιο πυκνοκατοικημένη πόλη στον κόσμο, παράγει εντός των συνόρων του τα δύο τρίτα των πουλερικών, το ένα έκτο των χοίρων και κοντά στο μισό των λαχανικών που καταναλώνονται από τους πολίτες του και τους επισκέπτες του.

Τα πιο γνωστά παραδείγματα αστικής εντατικής καλλιέργειας προέρχονται από τις αχανείς πόλεις της Νοτιοανατολικής Ασίας. Τα 1.500 εκτάρια «αγρο-τεχνολογικών πάρκων» της Σιγκαπούρης είναι φημισμένα. Όπως παρατηρεί ο θαυμαστής τους Τζεφ Ουίλσον [Geoff Wilson],

η αδήριτη λογική λέει ότι, ενώ η γεωργία στην ύπαιθρο χώρα μπορεί να χρειάζεται έως οκτώ ενεργειακές μονάδες ορυκτών καυσίμων για να παραγάγει μία ενεργειακή μονάδα τροφής που πωλείται στα σουπερμάρκετ, η αστική γεωργία μπορεί να παράσχει μέχρι οκτώ ενεργειακές μονάδες τροφίμων για καθεμία ενεργειακή μονάδα ορυκτών καυσίμων.

Ο Τιμ Λανγκ [Tim Lang], καθηγητής διατροφικής πολιτικής, ο οποίος επί πολλά χρόνια ασχολήθηκε με τις συνέπειες ευρημάτων όπως αυτά, μας θυμίζει ότι

τα ουστήματα διανομής των σουπερμάρκετ εξαρτώνται εξ ολοκλήρου από τη φθνή ενέργεια. Τα υπερκαταστήματα, χωρίς να είναι περισσότερο βολικά, μας αναγκάζουν στην πραγματικότητα να κάνουμε περισσότερα, όχι λιγότερα, ταξίδια για ψώνια. Ο μέσος αριθμός, από το 1978 ως το 1991, αυξήθηκε κατά 28 τοις εκατό. Οι καταναλωτές, επίσης, πρέπει να πάνε πιο μακριά: η απόσταση, από το 1978 ως το 1991..., αυξήθηκε κατά 60 τοις εκατό. Ο κοινός παράγοντας σε όλα αυτά είναι η χρήση συγκεντρωτικών συστημάτων διανομής από τους εμπόρους τροφίμων. Κάθε εταιρεία έχει τα δικά της περιφερειακά κέντρα διανομής. Όλα τα τρόφιμα πάνε στο περιφερειακό κέντρο διανομής, και από εκεί στα καταστήματα. Ως αποτέλεσμα, τα τρόφιμα ταξιδεύουν πολύ πιο μακριά...

Τούτο είναι γνωστό ως το ζήτημα των τροφίμων-μιλίων. Έχει επεκταθεί δε σε εξωφρενικό επίπεδο από τις πολιτικές των μεγάλων εμπόρων τροφίμων, οι οποίοι αναζητούν στον πλανήτη πιο φθνούς προμηθευτές, αδιαφορώντας για την κάλυψη των τοπικών αναγκών. Στην πιο κοντινή μου πόλη, στην Ανατολική Αγγλία, μπορώ να αγοράσω μεξικανικά καρότα, αυστραλιανά κρεμμύδια, αφρικανικά μπιζέλια και περουβιανά σπαράγγια. Το γεγονός αυτό συμβάλλει πολύ περισσότερο στο φαινόμενο του θερμοκηπίου από όσο η εκ μέρους μου απρόσεκτη χρήση ηλεκτρικού ρεύματος. Ο καθηγητής Τζον Χούτον (John Houghton), πρόεδρος της Βασιλικής Επιτροπής για τη Μόλυνση του Περιβάλλοντος και της Συμβουλευτικής Ομάδας των Ηνωμένων Εθνών για τις Κλιματολογικές Αλλαγές, σκέφθηκε πως υπήρχε κάτι παράδοξο στο γεγονός ότι στο γεύμα του είχε φάει φρέσκες νόστιμες πατάτες. Επρόκειτο για πατάτες που είχαν παραδοθεί από ένα φορτηγό 40 τόνων στο τοπικό υπερκατάστημα, και είχαν μεταφερθεί στην Αγγλία αεροπορικώς με σούπερ-τζετ. Ο ίδιος σχολίασε: «θα μπορούσα να τις είχα καλλιεργήσει πίσω, στο δικό μου κήπο».

Το σχόλιο αυτό είναι σημαντικό επειδή υπογραμμίζει το χάσμα μεταξύ των πράσινων φιλοδοξιών μας και της πραγματικής συ-

μπεριφοράς μας. Το έργο του Αμερικανού αναρχικού Μάρεϋ Μπούκιν [Murray Bookchin] υπήρξε σημαντικό ως προς την προσπάθειά του να κατανοήσει το χάσμα αυτό και άσκησε επιρροή. Ο Μπούκιν, όπως η Ρέιτσελ Κάρσον [Rachel Carson], υπήρξε προπαγανδιστής για τα περιβαλλοντικά ζητήματα στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Τούτο τον κατέστησε, επίσης, πρόδρομο του αμερικανικού κινήματος των Πρασίνων, το οποίο και συνδύασε με την εγχώρια αμερικανική παράδοση του αναρχισμού. «Εκείνο που προσπαθούμε να κάνουμε», εξήγησε,

είναι να αποκαταστήσουμε ορισμένες πλευρές του Αμερικανικού Ονείρου. Οπωσδήποτε υπάρχουν διάφορα αμερικανικά όνειρα: ένα είναι η παράδοση του Τζον Γουέιν για τον καουμπόυ που πηγαίνει στη Δύση και όλη εν γένει η ιδέα του πρωτοπόρου ατομικισμού· άλλο είναι το μεταναστευτικό αμερικανικό όνειρο, που είναι η γη της ευκαιρίας, όπου οι δρόμοι είναι φτιαγμένοι από χρυσάφι. Υπάρχει, όμως, και ένα τρίτο αμερικανικό όνειρο, που είναι το πιο παλιό από όλα, το οποίο ανάγεται πίσω στην εποχή των Πουριτανών και δίνει έμφαση στην κοινότητα, στην αποκέντρωση, στην αυτάρκεια, στην αμοιβαία βοήθεια και στη διαπροσωπική δημοκρατία.

Το όνειρο αυτό είναι εκείνο για το οποίο ο Μπούκιν ήρθε σε σύγκρουση με ένα ακόμη αμερικανικό όνειρο. Καθώς η οικολογική συνείδηση υιοθετήθηκε από τα παιδιά των ευπόρων, η εθνική ενοχή για τη γενοκτονία των αυτοχθόνων Αμερικανών οδήγησε σε μία εξύψωση του Ευγενούς Πρωτόγονου και μία αποστροφή προς τους κοινούς θνητούς που δεν είχαν πάρει το Μήνυμα. Ό,τι θεωρήθηκε ως «Βαθιά Οικολογία» έγινε του συρμού μεταξύ των ευπόρων εκείνων που μπορούσαν να «τα παρατήσουν όλα» και να επιδιώξουν κάθε είδος μυστικής πίστης, αρκεί οι επιταγές να συνεχίσουν να τρέχουν στους τραπεζικούς λογαριασμούς τους. Πολλοί από τους συμπολίτες του Μπούκιν έπαψαν να ασχολούνται με τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα, που ως τότε απορροφούσαν το ενδια-

φέρουν τους, και, επιδεικνύοντας υπερβολική ευαισθησία, στράφηκαν στην προστασία των αυτοχθόνων και των δικαιωμάτων τους, εξιδανικεύοντας την «αγριότητα» και το φυσικό περιβάλλον, με ένα συνακόλουθο μίσος για τους συνανθρώπους τους.

Αποκρύσσοντας εντελώς τις προσεγγίσεις αυτές, ο Μπούκιν επιδίωξε να αντιμετωπίσει την έλλειψη κοινωνικών ενδιαφερόντων σε μία ουσιαστικά διαιρημένη Αμερική, επαναβεβαιώνοντας τους ισχυρισμούς της «Κοινωνικής Οικολογίας». Όπως ο ίδιος είπε, το εγχείρημά του αποσκοπούσε στην προώθηση «μιας σοβαρής πρόκλησης απέναντι στην κοινωνία με την τεράστια ιεραρχική, σεξιστική, ταξική, κρατικιστική και στρατιωτική ιστορία της».

Οι περισσότεροι αναρχικοί θα θεωρούσαν δεδομένο ότι μία οικολογικά βιώσιμη κοινωνία είναι ασύμβατη με τον καπιταλισμό και το αίτημά του για μία συνεχή επέκταση των αγορών, η οποία επιτυγχάνεται με τη δημιουργία άχρηστων επιθυμιών και την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών με προκαθορισμένη ημερομηνία λήξεως. Συγχρόνως, οι περισσότεροι από μας αισθανόμαστε ότι, στην αναζήτηση περισσότερο βιώσιμων οικολογικά τρόπων διαβίωσης, δεν μπορούμε να περιμένουμε έως την πτώση του καπιταλιστικού συστήματος. Το κίνημα των Πρασίνων υπάρχει εδώ και αρκετό καιρό, ώστε οι οπαδοί του να ξέρουν ποιες αντιλήψεις είναι πιο σχετικές γι' αυτούς.

Στη δεκαετία του 1970, ήμουν αρκετά τυχερός όταν μου πρότειναν την έκδοση ενός περιοδικού για εκπαιδευτικούς και φοιτητές με τον τίτλο *Bulletin of Enviromental Education (BEE)*. Ένας από τους πιο εμπνευσμένους και επινοητικούς νεαρούς δασκάλους ήταν ο Πίτερ Χάρπερ [Peter Harper], που, το 1975, πήγε στην Ουαλία, για να εργαστεί στο Κέντρο Εναλλακτικής Τεχνολογίας, το οποίο μία ομάδα πρωτοπόρων είχε εγκαταστήσει σ' ένα παλιό λατομείο μιας εγκαταλελειμμένης βιομηχανικής περιοχής του Μάκυνλεθ. Μέχρι περίπου το τέλος του

20ού αιώνα, το εγχείρημα αυτό (που λειτουργεί ως ένας εργατικός συνεταιρισμός 28 μελών) δεχόταν περισσότερους από 80.000 επισκέπτες κάθε χρόνο, μεταξύ των οποίων 20.000 παιδιά. Σήμερα, το Κέντρο είναι παγκοσμίως γνωστό ως χώρος όπου η παραγωγή ενέργειας, τα οικοδομήματα και τα αποχετευτικά δίκτυα είναι όλα φιλικά προς το περιβάλλον. Το Κέντρο, πληροφορήθηκε, εξασφαλίζει το 90% των ενεργειακών αναγκών του σε ανανεώσιμη μορφή από τον ήλιο, τον αέρα και το νερό.

Καθώς δεν έχω μεγάλη πρακτική εμπειρία στον τομέα αυτόν, έλαβα σοβαρά υπόψη τα συμπεράσματα του Χάρπερ, ο οποίος δήλωσε σε συνέντευξή του το 1998, ότι

η ψύχωση για αυτάρκεια και για το «μικρό είναι όμορφο» έχει περάσει. Μην προσπαθείς να τα κάνεις όλα μόνος σου. Άρχισε από εκεί που είσαι δυνατός, όχι από εκεί που είσαι αδύναμος... Μην προσπαθείς να δημιουργήσεις τη δική σου ενέργεια: προσπάθησε να σώσεις τη δική σου ενέργεια. Το μεγαλύτερο μέρος από τη δράση θα βρίσκεται στις πόλεις, όπου σύντομα η πλειοψηφία των ανθρώπων θα ζει, και όπου, ενάντια στους παλιούς οραματισμούς μας για την ουτοπική Αρκαδία, οι βιώσιμοι σύγχρονοι τρόποι ζωής είναι πιο εύκολο να ικανοποιηθούν.

Η συνεχής έρευνά του για την περιβαλλοντική συνείδηση των συμπολιτών του τον οδήγησε να κάνει μία διαφορετική διάκριση από εκείνη μεταξύ των Βαθένων Οικολόγων και των Κοινωνικών Οικολόγων. Ο Πίτερ Χάρπερ διακρίνει τους Πράσινους σε «Ελαφρείς» (με περισσότερα χρήματα παρά χρόνο) και σε «Βαθείς» (με, ίσως, περισσότερο χρόνο παρά χρήματα). Οι πρώτοι, αναφέρει, ασχολούνται με τη νέα τεχνολογία της ηλιακής ενέργειας, των υψηλής απόδοσης ελαφρών αυτοκινήτων και της βιώσιμης κατανάλωσης, ενώ οι δεύτεροι πιστεύουν στα μικρά, μονωμένα σπίτια, στα ποδήλατα και τα δημόσια μέσα μεταφοράς, στα σπδικής παραγωγής τρόφιμα, στην επισκευή

και την ανακύκλωση, στα τοπικά νομισματικά συστήματα και στην ανταλλακτική οικονομία.

Παράλληλα, η υπόλοιπη κοινωνία θα εξακολουθεί να ανήκει στον πολιτισμό του ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ! Γιατί, όπως παρατηρεί ο Χάρπερ,

οι άνθρωποι προσβλέπουν στην ευκολία και τη μεγαλύτερη άνεση, τον περισσότερο προσωπικό χώρο, την εύκολη μετακίνηση, την ανάπτυξη των δυνατοτήτων τους. Αυτό είναι το σύγχρονο καταναλωτικό πρότυπο: ό,τι είναι οι σύγχρονες κοινωνίες. Το ότι δεν ανακόπτονται οι καταναλωτικές απαιτήσεις, είναι ένα βασικό γνώρισμα του κύριου ρεύματος της πολιτικής και της οικονομίας. Απεναντίας, εμμέσως, το επίσημο μήνυμα είναι: «Κραταθείτε εκεί: όλα θα γίνουν». Το κεντρικό σύνθημα είναι σκληρά απλό: ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ!

Ορισμένοι από μας, σημείωσε ο Πίτερ Χάρπερ στη διάλεξή του στο Μπρίστολ, το 2001, προβλέπουν μεγάλες και ανεξέλεγκτες καταστροφές στο μέλλον, που θα προκύψουν από την άλογη οικονομική δραστηριότητα. Ο Χάρπερ, καταθέτοντας την εμπειρία του ως οικολογικού ακτιβιστή, αισιοδοξεί για το μέλλον. Πιστεύει ότι καθώς η ζωή θα γίνεται όλο και χειρότερη, οι Βαθείς Πράσινοι (οι άνθρωποι που αποκαλεί αφανή γονίδια του κινήματος της βιωσιμότητας) θα είναι οι μόνοι που θα λύσουν το μεγάλο αίνιγμα, όπως ο ίδιος το αποκαλεί, της συμφιλίωσης μεταξύ της νεωτερικότητας και της βιωσιμότητας. «Θα είναι εμφανές ότι περνούν καλά: άνετοι, με ενδιαφέρουσα ζωή και λιγότερο άγχος, υγιείς και σε φόρμα, έχοντας ανακαλύψει εκ νέου τις βασικές αρετές της μετριοπάθειας και της ισορροπίας».

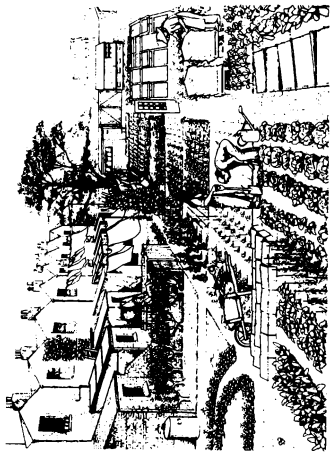
Είκοσι πέντε χρόνια προσφοράς οικολογικών επιλογών σ' όσους επισκέφθηκαν για ποικίλους λόγους το Κέντρο Εναλλακτικής Τεχνολογίας, οδήγησαν τον Πίτερ Χάρπερ στην άποψη ότι ο τρόπος της ζωής μας πρέπει να αλλάξει, άποψη για την

οποία προσπαθεί να μας πείσει όλους. Ο Μάρεϋ Μπούκιν ενδεχομένως να αντιδρούσε διαφορετικά, αλλά πολλά χρόνια πριν έθετε τα ίδια ζητήματα, συζητώντας για τη φύση της απελευθερωτικής τεχνολογίας, η οποία μας αποδεσμεύει μάλλον παρά μας σκλαβώνει. Μπορούμε να φανταστούμε, αναρωτήθηκε, ότι μία οικολογικά βιώσιμη οικονομία θα ήταν δυνατό να βασιστεί πάνω σε ένα συγκεντρωτικό κράτος και το γραφειοκρατικό μηχανισμό του; Υπογράμμισε ότι, από την άποψη της βιωσιμότητας του πλανήτη και όλων των ζώντων οργανισμών πάνω σε αυτόν, οι αναρχικές ιδέες δεν είναι απλώς επιθυμητές, είναι αναγκαίες.

Εκείνο που κάποτε θεωρείτο μη πρακτικό και ουτοπικό έχει γίνει τώρα απολύτως εφικτό... Αν μία κοινότητα με διαπρωσωπική δημοκρατία, ήπια τεχνολογία και αποκέντρωση συλλαμβάνεται απλώς ως αντίδραση στις επικρατούσες καταστάσεις –ένα σκληρό «όχι» στο «ναι» για ό,τι υπάρχει σήμερα–, τότε μπορεί να γίνει μία ισχυρή και αντικειμενική πρόταση για τη δυνατότητα δημιουργίας μιας αναρχικής κοινωνίας.

Εδώ και πολύ καιρό, έχουν προταθεί ποικίλα περιβαλλοντολογικά και οικολογικά προγράμματα, πολλά από τα οποία έχουν τύχει της αμέριστης υποστήριξης του κοινού, και άλλα αντιμετωπίστηκαν με σκεπτικισμό. Το ενδιαφέρον αυτό του κοινού ενθαρρύνει τις προσπάθειες των ειδικών που προτείνουν γενναίες αλλαγές. Ωστόσο, όπως στους περισσότερους τομείς της κοινωνικής ζωής, έτσι και στον τομέα της περιβαλλοντολογίας, οι απόψεις παραλλάσσουν. Όπως και να 'χει, όμως, για τους αναρχικούς δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας, αφού μία κοινωνία αρκετά προχωρημένη για να δεχθεί τις περιβαλλοντικές επιταγές του 21ου αιώνα, θα είναι υποχρεωμένη να εφεύρει ξανά τον αναρχισμό ως απάντηση σ' αυτές.

Γιατί συγγραφείς, όπως ο Μάρεϋ Μπούκιν και ο Άλαν Κάρτερ [Alan Carter], έχουν υποστηρίξει πολύ πειστικά ότι ο αναρ-

14. Κοινοτικοί κήποι, όπως τους οραματίστηκε ο Κλίφορντ Χάρπερ.

χισμός είναι η μοναδική, ικανή να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που τίθενται από τη νέα μας πράσινη συνείδηση στο δεδομένο φάσμα των πολιτικών ιδεών, πολιτική ιδεολογία. Έτσι, ο αναρχισμός γίνεται όλο και πιο επίκαιρος στο νέο αιώνα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Κεφάλαιο 1

Peter Marshal (εκδ.), *The Anarchist Writings of William Godwin* (London: Freedom Press, 1986)

Stewart Edwards (εκδ.), *Selected Writings of Pierre-Joseph Proudhon* (London: Macmillan, 1969)

K.J. Kenafick (εκδ.), *Marxism, Freedom and the State* (London: Freedom Press, 1984)

Paul Avrich (εκδ.), *The Conquest of Bread* (London: Allen Lane, 1972 [1892])

Colin Ward (ed.), *Fields, Factories and Workshops* (London: Allen and Unwin, 1974; London: Freedom Press, 1985 [1899])

John Hewetson (εκδ.), *Mutual Aid: A Factor of Evolution* (London: Freedom Press, 1987 [1902])

Το απόσπασμα του Λάνταουερ είναι από το Martin Buber, *Paths in Utopia* (London: Routledge and Kegan Paul, 1949)

F.G. Notehelfer, *Kotuku Shusui: Portrait of a Japanese Radical* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971)

Robert A. Scalapino and George T. Yu, *The Chinese Anarchist Movement* (Bristol: Drowned Rat Publications, 1985)

Hai Ki-Rat, *History of the Korean Anarchist Movement* (Tuega, Korea: Anarchist Publishing Committee, 1986)

Adi Doctor, *Anarchist Thought in India* (Bombay: Asia Publishing House, 1964)

Geoffrey Ostergaard and M. Currell, *The Gentle Anarchists* (Oxford: Clarendon Press, 1971)

- Sam Mbah and I.E. Igarewey, *African Anarchism: The History of a Movement* (Tucson, Arizona: See Sharp Press, 1997)
- Charles Townshend, *Terrorism: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2002)
- Το άρθρο του Κροπότκιν για τον αναρχισμό για την 11η έκδοση της *Encyclopaedia Britannica* έχει επανατυπωθεί στο Peter Kropotkin, *Anarchism and Anarchist Communism* (London: Freedom Press, 1987)

Κεφάλαιο 2

- Thomas Paine, *Common Sense* (Harmondsworth: Penguin, 1971 [1776])
- J. Varlet, παράθεμα: George Woodcock, *Anarchism* (Harmondsworth: Penguin, 1963)
- Paris Commune παράθεμα: Woodcock *op. cit.*
- John Womack, *Zapata and the Mexican Revolution* (London: Thames and Hudson, 1972)
- John Ross, *The War Against Oblivion: The Zapatista Chronicles* (Monroe, Maine: Common Courage Press, 2000)
- Sue Branford and Jan Rocha, *Cutting the Wire: The Story of the Landless Movement in Brazil* (London: Latin American Bureau, 2002)
- Paul Avrich, *The Russian Anarchists* (New Jersey: Princeton University Press, 1967)
- Carl Levy, 'Italian anarchism 1870-1926', στο *For Anarchism: History, Theory and Practice*, εκδ. David Goodway (London: Routledge, 1989)
- Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1943)
- Pierre Broué and Emile Témime, *The Revolution and the Civil War in Spain* (London: Faber, 1970)
- Burnett Bolloten, *The Spanish Revolution* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979)
- Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins* (New York: Random House, 1967)
- S. Faure αναφέρεται στο: Vernon Richards, *Lessons of the Spanish*

Revolution (London: Freedom Press, 1953, 3η έκδοση 1983)

Κεφάλαιο 3

M. Buber, 'Society and the State' in *World Review*, July 1951, ανατύπωση στο: M. Buber, *Pointing the Way* (London: Routledge and Kegan Paul, 1957)

Colin Ward, *Social Policy: An Anarchist Response* (London: London School of Economics, 1996; Freedom Press, 2000)

James Burnham, *The Managerial Revolution* (Harmondsworth: Penguin, 1944)

Richard Koch and Ian Godden, *Managing Without Management* (London: Nicolas Brealey, 1996)

Pierre Guillet de Monthoux, *Action and Existence: Anarchism for Business Administration* (Chichester: John Wiley, 1983)

A. Herzen, *From the Other Shore* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1956; Oxford: Oxford University Press, 1979)

Κεφάλαιο 4

Avi Schlaim, in *The Guardian*, 29 March 2003

M. Buber, *Israel and Palestine* (London: East and West Library, 1952)

M. Bakunin *God and the State*, in *Bakunin on Anarchy*, εκδ. Sam Dogloff (London: Allen and Unwin, 1973)

N. Walter, αναφέρεται στο: Colin Ward, 'Fundamentalism', in *The Raven*, 27, Vol. 7, No. 3 (London: Freedom Press, 1994)

Malise Ruthven 'Phantoms of Ideology' in *Times Literary Supplement*, 19 August 1994

R. Rocker, αναφέρεται στο: W.J. Fishman, *East End Jewish Radicals 1875-1914* (London: Duckworth, 1975)

E.W. Said *Culture and Imperialism* (London: Chatto and Windus, 1993)

Fatima Mernissi, *Women and Islam: An Historical and Theoretical Enquiry* (Oxford: Basil Blackwell, 1991)

Κεφάλαιο 5

Peter Kropotkin, *In Russian and French Prisons* (New York:

- Schocken Books, 1971 [1887])
- Alexander Berkman, *Prison Memoirs of an Anarchist* (New York: Schocken Books, 1970 [1912])
- David Cayley, *The Expanding Prison: The Crisis in Crime and Punishment and the Search for Alternatives* (Toronto: Anansi, 1998)
- David Downes, 'The Macho Penal Economy: Mass Incarceration in the United States, A European Perspective', Διάλεξη στο New York University, February 2000.
- Errico Malatesta, in *Umanità Nova*, 2 September 1920, ανατύπωση στο: V. Richards (εκδ.), *Errico Malatesta: His Life and Ideas* (London: Freedom Press, 1965)
- David Waddington, on BBC Radio 4, 19 February 2003
- Geoffrey Ostergaard, *The Tradition of Worker's Control*, εκδ. Brian Bamford (London: Freedom Press, 1997)
- Paul Thompson, *Why William Morris Matters Today: Human Creativity and the Future World Environment* (London: William Morris Society, 1991)

Κεφάλαιο 6

- William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice* (Harmondsworth: Penguin, 1976 [1793]); *Uncollected Writings* (1785-1822), εκδ. J.W. Marken and B. R. Pollin (Gainesville, Florida: Scholars' Facsimiles, 1968)
- Paul Goodman, *Compulsory Miseducation*, 2η έκδοση (Harmondsworth: Penguin, 1971)
- National Union of Teachers, *The Struggle for Education* (London: NUT, 1970)
- Stephen Humphries, *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-Class Childhood and Youth 1889-1939* (Oxford: Basil Blackwell, 1981)
- Philip Gardner, *The Lost Elementary Schools of Victorian England* (London: Croom Helm, 1984)
- Paul Thompson, 'Basic Skills', in *New Society*, 6 December 1984
- Francesco Ferrer, see Paul Avrich, *The Modern School Movement: Anarchism and Education in the United States* (New Jersey:

- Princeton University Press, 1980)
- Michael Bakunin, *God and the State* (London: Freedom Press, 1910; New York: Dover, 1970)
- Harry Rée, αναφέρεται στο: *The Teacher*, 8 April 1972
- H. M. Chief Inspector of Schools, συνέντευξη στους *Times*, 1 February 1995, που παρατίθεται στο: *The Times Educational Supplement*, 27 January 1995
- Michael Smith, *The Libertarians and Education* (London: Allen and Unwin, 1983)
- John Shotton, *No Master High or Low: Libertarian Education and Schooling 1890-1990* (Bristol: Libertarian Education, 1993)
- Jonathan Croall, *Neill of Summerhill: The Permanent Rebel* (London: Routledge and Kegan Paul, 1983)
- Jonathan Croall (εκδ.), *All the Best, Neill: Letters from Summerhill* (London: Andre Deutsch, 1974)

Κεφάλαιο 7

- Max Stirner, *The Ego and His Own*, μετ. Steven Byington (New York: Libertarian Book Club, 1963 [1907])
- James J. Martin, *Men Against the State* (Colorado Springs: Ralph Myles, 1970)
- David DeLeon, *The American as Anarchist: Reflections of Indigenous Radicalism* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978)
- Henry David Thoreau, in Carl Bode (εκδ.), *The Portable Thoreau* (Harmondsworth: Penguin, 1979)
- Randolph Bourne, *War and the Intellectuals: Collected Essays 1915-1919* (New York: The Resistance Press, 1964)
- Annon Hennacy, *The Autobiography of a Catholic Anarchist* (New York: Catholic Worker Books, 1954)
- Dorothy Day, *The Long Loneliness* (New York: Harper and Row, 1952)
- Robert Paul Wolff, *In Defence of Anarchism* (New York: Harper Colophon, 1976)
- Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (Oxford: Blackwell, 1974)

David Friedman, *The Machinery of Freedom* (New York: Harper, 1975)

Murray Rothbard, *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto* (New York, Collier, 1978)

F. von Hayek, *The Road to Serfdom* (London: Routledge, 1944)

Paul Goodman, 'Politics within Limits', ανατύπωση στο: Taylor Stoehr (εκδ.), *Crazy Hope and Finite Experience: Final Essays of Paul Goodman* (San Francisco: Jossey-Bass, 1994)

Κεφάλαιο 8

Dwight Macdonald, 'Politics Past', in *Encounter*, April 1957

Emma Goldman, 'The Tragedy of Women's Emancipation', in *Anarchism and Other Essays* (New York: Dover, 1969 [1911])

Alex Comfort, *More Joy: A Lovemaking Companion to The Joy of Sex* (London: Quartet, 1973)

Charles Duff, *A Handbook on Hanging* (London, Freedom Press, 1965)

Rudolf de Jong, *Provos and Kabouters* (Buffalo, NY: Friends of Malatesta, no date)

Raoul Vaneigem, *The Revolution of Everyday Life*, rev. edn. (London: Rebel Press, 1983)

George Monbiot, *The Captive State* (London: Macmillan, 2000)

Sean M. Sheehan, *Anarchism* (London: Reaktion Books, 2003)

Κεφάλαιο 9

Pierre-Joseph Proudhon, *The Principle of Federation*, tr. Richard Vernon (Toronto: University of Toronto Press, 1979)

Edward Hyams, *Pierre-Joseph Proudhon* (London: John Murray, 1979)

Willem de Haan, *The Politics of Redress* (London: Unwin Hyman, 1990)

Arthur Lehning (εκδ.), *Bakunin: Selected Writings* (London: Jonathan Cape, 1973)

Martin Miller, *Kropotkin* (Chicago: University of Chicago Press, 1976)

Camillo Berneri, *Peter Kropotkin: His Federalist Ideas* (London:

- Freedom Press, 1942 [1922])
- Peter Hall, *Cities of Tomorrow* (Oxford: Basil Blackwell, 1988)
- Council of Europe, 'The Impact of the Completion of the Internal Market on Local and Regional Autonomy' (Council of Europe Studies and Texts, Series No.12, 1990)
- Thom Holterman, 'A Free United Europe', in *The Raven*, 31, Vol.8 No. 3 (London: Freedom Press, 1995)

Κεφάλαιο 10

- Amartya Sen, *Poverty and Famine* (Oxford: Oxford University Press, 1981)
- Jac Smit *et al.*, *Urban Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities* (New York: United Nations Development Programme, 1996)
- Tim Lang, στο: Jen Worpole (εκδ.) *Richer Futures: Fashioning a New Politics* (London: Earthscan, 1999)
- John Houghton, αναφέρεται στο: *The Raven* 43, Vol.11, No.3 (London: Freedom Press, 2001)
- Murray Bookchin, *Post-Scarcity Anarchism* (London: Wildwood House, 1974)
- Peter Harper, συνέντευξη στο: W. & D. Schwartz *Living Lightly: Travels in Post-Consumer Society* (Oxford: Jon Carpenter 1998), and 'Natural Technology', διάλεξη στο Schumancher Society, Bristol 2001
- Alan Carter, *A Radical Green Political Theory* (London: Routledge, 1999)

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

(Ένας μελετητής του αναρχισμού στο παρελθόν είχε παρατηρήσει ότι «ο αναρχισμός είναι σαν το στυπόχαρτο· απορροφάει τα πάντα» και, όπως οι περισσότερες πολιτικές ιδεολογίες, είναι δυνατό να του αποδοθούν διάφορες εκδοχές. Πέραν από τα γενικά έργα περί αναρχισμού που περιγράφονται στον πρόλογο, υπάρχουν ορισμένα βιβλία που θα πρέπει να μνημονεύσω, τα οποία παρέχουν εναλλακτικές ή πρόσθετες ερμηνείες, που επεκτείνουν όσες διερευνώνται στον παρόντα τόμο.)

Max Blechman (εκδ.), *Drunken Boat: Art, Rebellion, Anarchy* (Brooklyn, NY: Automeia; and Seattle, WA: Left Bank Books, 1984)

Murray Bookchin, *Post-Scarcity Anarchism* (London: Wildwood House, 1974)

Alan Carte, *A Radical Green Political Theory* (London: Routledge, 1999)

Howard J. Ehrlich (εκδ.) *Reinventing Anarchy, Again* (Edinburgh and San Francisco: AK Press, 1996)

Clifford Harper, *Anarchy: A Graphic Guide* (London: Camden Press, 1987)

George McKay (εκδ.) *DIY Culture: Party and Protest in Nineties Britain* (London: Verso, 1998)

Jon Purkis and James Bowen (εκδ.) *Twenty-first Century Anarchism: Unorthodox Ideas for a New Millenium* (London: Cassell 1997)

Sean M. Sheehan *Anarchism* (London, Reaktion Books, 2003)

Ευρετήριο

A

- Αγγλίας Εκκλησία 43
- Αγγλική Επανάσταση 17, 43
- Ακτιβιστές 11
- Αναρχική Ομάδα Λονδίνου 88
- Αναρχικός κολεκτιβισμός 2
- Αναρχο-κομμουνισμός 2
- Αναρχο-συνδικαλισμός 2
- Αναρχο-φεμινισμός 3
- Άντριους Στήβεν Περλ [Andrews Stephen Pearl] 77, 78
- Ατομικιστικός αναρχισμός 2
- Αφρικανικός αναρχισμός 14

B

- Βάλτερ Γκρέυ [Walter Grey] 91
- Βάλτερ Νίκολας [Walter Nicolas] 45
- Βανεγκέμ Ραούλ [Vanegeim Raoul] 91
- Βαρλέ Ζαν [Varlet Jean] 18, 19
- Βαστίλλης πτώση 50
- Βέρνον Ρίτσαρντ [Vernon Richard] 99
- Βίκτωρ-Εμμανουήλ Β', βασιλιάς 95
- Βίλλα Πάντσο 22
- Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου [Industrial Workers of the World, IWW] 12, 56
- Βουδισμός 12

Γ

- Γαλλική Δημοκρατία 44

- Γαλλική Επανάσταση 1
 - Γενεύης Συνέδριο 102
 - Γιανγκ Μάικλ [Young Michael] 69
 - Γκάντι, Μοχάντας Κ. [Gandhi M.K.] 14, 79
 - Γκαριμπάλντι Τζουζέπε [Garibaldi] 24, 95, 102
 - Γκάρντνερ Φίλιπ [Gardner Philip] 66
 - Γκέντες Πάτρικ [Geddes Patrick] 107
 - Γκόλντμαν Έμμα [Goldman Emma] 23-25, 83, 87
 - Γκόντγουιν Γουίλιαμ [Godwin William] 4, 5, 18, 62, 63, 74
 - Γκούντμαν Πολ [Goodman Paul] 62, 69, 83
 - Γουάντινγκτον Λόρδος [Waddington Lord] 55
 - Γουλιέλμος Α', αυτοκρ. Γερμανίας 95
 - Γούλστονκραφτ Μαίρη [Wollstonecraft Mary] 5
 - Γουλφ Ρόμπερτ Πολ [Wolff Robert Paul] 75, 80, 81, 83
 - Γούλφεντεν Τζον [Wolffenden John] 90
 - Γούντκοκ Τζορτζ [Woodcock George] vii
 - Γουόρεν Τζοσία [Warren Josiah] 77
- ## C
- CNT (Confederación Nacional del Trabajo) 25, 30, 56
 - Confédération Générale du Travail (CGT) 56

Δ

Δαρβίνος Κάρολος [Darwin] 13
 Διαφωτισμός 43

D

Diggers [Σκαπανείς] 9, 17

E

Εθνικισμός 40-49
 Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ) 33
 Ειρηνιστικός αναρχισμός 3
 «Ελβετίζοντες αναρχικοί»
 [Switzerland anarchists] 18
 Ελβετική Συνομοσπονδία 100
 Ελβέτιος Κλοντ Αντριέν
 [Helvetius] 63
 Ελευθεριοκρατία 82, 84
 Ερρίκος Η΄, βασιλιάς Αγγλίας 43
 Ευρωπαϊκή Κοινότητα 101, 108
 Ευρώπης Συμβούλιο 108

Z

Ζαπάτα Εμιλιάνο [Zapata
 Emiliano] 20, 22
 Ζαπατίστα 20, 21

F

FAI (Federación Anarquista
 Iberica) 25

Θ

Θάτσερ Μάργκαρετ [Thatcher
 Margaret] 55, 90
 Θωρώ Χένρυ Ντ. [Thoreau
 Henry D.] 14, 78, 79, 83

I

Ιαπωνικός αναρχισμός 12, 13
 Ιβάν Δ΄, ο Τρομερός (Ρωσίας) 96

Ιγκαρέουεϊ [Igaraway] 14
 Ίλιτς Ιβάν [Illich Ivan] 69
 Ινδικό Κόμμα του Λαού
 [Bharatiya Janata Party] 47
 Ινδικός αναρχισμός 14
 Ινδουιστές 44
 Ισλάμ 44
 Ισπανική Επανάσταση 27
 Ισραήλ/Εβραίοι 44, 45, 47

K

Καβούρ Μπένσο [Cavour] 95, 98
 Kabouters 91-93
 Κάρσον Ρέιτσελ [Carson Rachel]
 114
 Κάρτερ Άλαν [Carter Alan] 118
 Καταστασιοκράτες 91, 92
 Κεράλ Ατατούρκ 46
 Κέντρο Εναλλακτικής Τεχνολο-
 γίας 115, 117
 Κέυλυ Ντέιβιντ [Cayley David]
 53, 54
 Κινγκ Μάρτιν Λούθερ [King] 79
 Κινεζικός αναρχισμός 13
 Κίνημα Ακτημόνων Αγροτών
 Εργατών (MST) 20
 Κομπορρήμονες 17
 Κόμφορτ Άλεξ [Comfort Alex] 88
 Κοντορσέ Καρτά [Condorcet] 63
 Κόουλ Γκ. Ντ. Χ. [Cole G.D.H.] 31
 Κοράνι 49
 Κορεατικός αναρχισμός 13
 Κόστα Χοακίν [Costa Joaquin] 108
 Κοτούκου Σουσουί [Kotuku
 Shusui] 12
 Κουρμπέ Γκουστάβ [Courbet
 Gustave] 6
 Κρόμγουελ Όλιβερ [Cromwell]
 17, 96

Κροπότκιν Πιοτρ [Kropotkin Peter] 8-10, 13, 15, 20, 23-25, 27, 35, 40, 50, 57, 59, 71, 82, 95, 104-106, 108-110, 112

Λ

Λα Μποεσί [La Boétie] 81
«Λαϊκό Μέτωπο» 26, 27
Λανγκ Τιμ [Lang Tim] 112
Λαντδούερ Γκουσταβ [Landauer Gustav] 11, 31
Λάο-τσε 13
Λέιν Χόμερ [Lane Homer] 73
Λι Πάι Καν [Li Pai Kan] 25
Λούιτς Κεν [Loach Ken] 29
«Λυσοασμένοι» (Enragés) 18

Μ

Μαγκόν Ρικάρδο Φλόρες [Magon Ricardo Flores] 20
Μακντόναλντ Ντουίτ [Macdonald Dwight] 85
Μάκκνο Νέστορ [Makhno Nestor] 23
Μαλατέστα Ερρίκο [Malatesta Errico] 24, 60
Μάμφορντ Λιούις [Mumford Lewis] 107
Μαντσού δυναστεία 13
Μαργκάλ Πι υ [Margall Pi y] 108
Μαρξ Καρλ [Marx Karl] 7, 8, 43, 44
Μαρξισμός-Λεννισμός 13
Μάρσαλ Πήτερ [Marshall Peter] 13, 77, 82, 91
Μάρτιν Τζέιμς [Martin James] 76
Ματσίνι Τζουζέπε [Mazzini] 24, 95, 98, 99

Μεγάλος Πατριωτικός Πόλεμος 46
Μέιτζι Τένο 12
Μεξικανική Επανάσταση 9
Μερμπίλα (πόλη της Ισπανίας) 28, 29
Μερνίσι Φατίμα [Mernissi Fatima] 49
Μιλ Τζον Στούαρτ [Mil John Stuard] 44, 102
Μίλλερ Μάρτιν [Miller Martin] 105
Μισέλ Λουίζ [Michel Louise] 20
Μίχελς Ρόμπερτ [Michels Robert] 76
Μονμπιό Τζορτζ [Monbiot George] 92
Μουσοολίνι Μπενίτο [Mussolini] 11, 15, 24, 26, 96
Μπα [Mbah] 14
Μπάβε Βινόμπα [Bhave Vinoba] 14
Μπακούνιν Μικαήλ [Bakunin Michael] 7, 8, 13, 17, 19, 24, 25, 38, 42, 44, 46, 69, 95, 101, 102, 104, 108
Μπέβαν Άνεριν [Bevan Aneurin] 33
Μπέικον Χηλ Σχολείο 72, 73
Μπέρκμαν Αλεξάντερ [Berkman Alexander] 23, 24, 50
Μπέρλιν Ισαίαχ [Berlin Isaiah] 31
Μπέρναμ Τζέιμς [Burnham James] 36
Μπερνέρι Καμίλο [Berneri Camillo] 106
Μπλας Πολ Βιντάλ ντε λα [Blache Paul Vidal de la] 107
Μπόντφιλντ Μάργκαρετ

[Bondfield Margaret] 106
 Μπορν Ράντολφ [Bourne
 Randolph] 79, 80
 Μπούκιν Μάρεϋ [Bookchin
 Murray] 114, 115, 118
 Μπούμπερ Μάρτιν [Buber
 Martin] 31, 32, 41
 Μπράουν Τζον [Brown John] 79
 Μπρέναν Τζέραλντ [Brenan
 Gerald] 27

Ν

Ναπολεόντειος Κώδικας 100
 Ναπολέων Βοναπάρτης 1, 96
 Ναπολέων Γ' 98
 Νηλ Α. Σ. [Neill A. S.] 73
 Νίτσε Φρήντριχ [Nietzsche
 Friedrich] 75
 Νόζικ Ρόμπερτ [Nozick Robert]
 75, 80, 81 ε
 Νόρθκοτ Τζέιμς [Northcote
 James] 4
 Ντάιν Ρολ βαν [Duyn Roel van]
 91
 Ντάουνς Ντέιβιντ [Downes
 David] 54
 Νταφ Τσαρλς [Duff Charles] 90
 Ντέι Ντόροθυ [Day Dorothy] 80
 Ντελεόν Ντέιβιντ [DeLeon
 David] 76
 Ντιάζ Πορφύριο [Diaz Porfirio] 20
 Ντιντερό Ντενί [Diderot] 63

Ο

Οικολογία 114
 Οικολογία Κοινωνική 115, 116
 Όουεν Ρόμπερτ [Owen Robert] 77
 Όργουελ Τζορτζ [Orwell
 George] 29

Ουγκό Βίκτωρ [Hugo] 102
 Ουίκ Ντέιβιντ [Wieck David] 84
 Ουίλσον Τζεφ [Wilson Geoff] 112

Π

Παρισινή Κομμούνα 9, 19
 Πα Τσιν [Pa Chin]· βλ. Λι Πάι
 Καν
 Πέιν Τόμας [Paine Thomas] 18, 31
 Πέκαμ, Πείραμα 34
 Πέτρος Α', ο Μέγας (Ρωσίας) 96
 Πουριτανοί 114
 Πράσινοι 110, 114-117
 Πράσινος αναρχισμός 3
 Προστάτης [Protector]· βλ.
 Κρόμγουελ Όλιβερ
 Προυντόν Πιερ-Ζοζέφ
 [Proudhon Pierre-Josef] 1, 5,
 6, 19, 71, 95, 97-101, 104, 108
 Πρώτη Διεθνής 7
 Προνος 91, 92

Ρ

Ράδερφορντ Άντριου
 [Rutherford Andrew] 53
 Ράσελ Ντόρα [Russell Dora] 72,
 73
 Ρε Χάρυ [Rée Harry] 69
 Ρεκλούς Ελισέ [Reclus Elisée] 106
 Ρέντκεντ Ζών [Readhead Zoë] 73
 Ριζοσπάστες 17
 Ρόθμπαρντ Μάρεϋ [Rothbard
 Murray] 75, 80-82
 Ρόκερ Ρούντολφ [Rocker
 Rudolf] 47
 Ρομπέν Πολ [Robin Paul] 71, 73
 Ρου Ζακ [Roux Jacques] 18
 Ρούθβεν Μαλιζ [Ruthven
 Malise] 46

Ρουσού Ζαν-Ζακ [Rousseau J.
J.] 63, 74
Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία 17
Ρωσική Επανάσταση 9, 20, 63

Σ

Σαβοΐας Οίκος 98
Σαίτ Έντουαρντ [Said Edward]
47, 48
Σαλαζάρ Αντόνιου [Salazar] 11
Σάμερχιλ Σχολείο 73
Σαρβοντάγια κίνημα 14
Σαρία 45
Σέλεϋ Μαίρη [Shelley Mary] 5
Σεν Αμάρτυα [Sen Amartya] 111
Σεχάν Σον [Sheehan Sean] 93, 94
Σίντο 44
Σιχ 44
Σιωνιστές 41
Σλάιμ Άβι [Shlaim Avi] 41
Σμιθ Μάικλ [Smith Michael] 70,
71, 73
Σμιτ Ζακ [Smit Jac] 112
Σότον Τζον [Shotton John] 73
Σπούνερ Λυσάντερ [Spooner
Lysander] 77
Στάλιν Ιωσήφ [Stalin Joseph] 15,
27, 30, 50, 96
Στίρνερ Μαξ [Stirner Max] 3,
75, 76

S

Sonderbund 104

T

Τα-τ'ουγκ 13
Ταβοριτών εξέγερση 17
Τάκερ Μπέντζαμιν [Tucker
Benjamin] 78

Ταοϊσμός 12, 13
Τζέφερσον Τόμας [Jefferson
Thomas] 18, 99
Τοκεβίλ Αλέξις ντε [Toqueville
Alexis de] 44
Τολστόι Λέο [Tolstoy Leo] 67, 79
Τόμσον Πολ [Thompson Paul]
59, 66
Τρέντεγκαρ, Ιατρική Εταιρεία 33
Τρίτος Κόσμος 45
Τοινγκ-τ'ιέν 13
Τσόμσκυ Νόαμ [Chomsky
Noam] 28, 29

Φ

Φερέρ Φρανσίσκο [Ferrer
Francisco] 67, 68, 71
Φονταμενταλισμός 40-49
Φορ Σεμπασιτιέν [Faure
Sébastien] 30, 73
Φράνκλιν Μπέντζαμιν
[Franklin] 18
Φράνκο Φρανσίσκο [Franco
Francisco] 11, 15, 26-28, 30
Φρήντμαν Ντέιβιντ [Friedman
David] 75, 80, 81

X

Χάαν Βίλεμ ντε [Haan Willem
de] 100
Χάβλοκ Έλλις [Havelock Ellis] 79
Χάγιαμς Έντουαρντ [Hyams
Edward] 99
Χάγιεκ Φρήντριχ βον [Hayek
Friedrich von] 81
Χαλακά 45
Χάμφρις Στήβεν [Humphries
Stephen] 65
Χάρπερ Κλίφορντ [Harper

Clifford] 58
Χάρπερ Πήτερ [Harper Peter]
58, 115-117
Χένασου Άμμον [Hennasy
Ammon] 80
Χέρζεν Αλεξάντερ [Herzen
Alexander] 38, 39
Χιλιασμός 38
Χίτλερ Αδόλφος [Hitler] 11, 15,
27, 96

Χολ Πήτερ [Hall Peter] 106, 107
Χόλτερμαν Τομ [Holterman
Thom] 109
Χούτον Τζον [Houghton John]
113
Χριστιανική Συμμαχία 46
Χωρικών Επανάσταση 17

Ψ

Ψυχρός Πόλεμος 48

Ο ΟΡΟΣ «ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ» ΤΕΙΝΕΙ ΝΑ ΑΝΑΚΑΛΕΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΠΙΒΕ-
ΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΚΑΙ, ΠΡΟΣΦΑΤΑ,
ΟΡΓΙΣΜΕΝΩΝ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ ΟΠΩΣ Η
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ.
ΕΙΝΑΙ, ΟΜΩΣ, ΠΡΑΓΜΑΤΙ Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ ΑΝΑΠΟΔΡΑΣΤΑ ΣΥΝ-
ΔΕΔΕΜΕΝΟΣ ΜΕ ΤΙΣ ΒΙΑΙΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ; ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΝ ΟΙ ΟΠΑΔΟΙ
ΤΟΥ ΜΙΑ ΣΥΝΕΚΤΙΚΗ ΒΕΒΡΙΑ; ΤΙ ΑΚΡΙΒΩΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ;
Ο COLIN WARD ΕΞΕΤΑΖΕΙ ΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ ΑΠΟ ΠΟΙΚΙΛΕΣ
ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ: ΒΕΒΡΗΤΙΚΕΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΔΙΕΘΝΕΙΣ, ΕΞΕΡΕΥΝΩ-
ΝΤΑΣ, ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ, ΤΗ ΣΚΕΨΗ ΣΗΜΑΝΤΙΚΩΝ ΒΕΒΡΗΤΙΚΩΝ ΤΟΥ
ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΥ, ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ ΕΩΣ ΤΟΝ ΤΣΟΜΣΚΥ.

Ο COLIN WARD ΥΠΗΡΞΕ ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙ-
ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΟ LONDON SCHOOL OF ECONOMICS.